THE

PERSIAN MIDDLE COURS

FOR

CLASSES VII AND VIII

BY

M. S. AHMAD ASHRAF ASHARFI

Head Moolvi, Government High School, Allahabad

[Prescribed by the Director of Public Instruction,
United Provinces]

Allahabad:

RAM DAYAL AGARWALA

PUBLISHER

1916

Third Edition] [*Price 10 A*

باسمہ سبحانہٗ

حامداً و مصلیاً

انتخاب از گلستانِ سعدیؒ

باب سوم

در فضیلت قناعت

حکایت ۱ - خواہندۂ مغربی در صفِ بزازانِ حلب میگفت اے خداوندانِ نعمت! اگر شمارا انصاف بودے و مارا قناعت رسمِ سوال از جہاں برخاستے۔ قطعہ

اے قناعت! توانگرم گرداں   کہ ورائے تو ہیچ نعمت نیست

کُنجِ صبر اختیارِ لقمان ست   ہر کرا صبر نیست حکمت نیست

حکایت ۲ - دو امیرزادہ بودند در مصر یکے علم آموختے و دیگرے مال اندوختے - ایں علّامۂ عصر شد۔ وآں عزیزِ مصر پس توانگر بچشمِ حقارت در فقیہہ نظر کرد و گفت من بسلطنت رسیدم و تو ہمچناں در

مشکّت بماندی۔ گفت اے برادر! شکر نعمتِ باری تعالیٰ مرا می باید گفتن که میراثِ پیغمبراں یافتم۔ یعنی علم۔ و تو میراثِ فرعون یعنی ملکِ مصر۔

مثنوی

من آں مورم که در پایم بمالند　　نه زنبورم که از نیشم بنالند

چگونه شکر ایں نعمت گذارم　　که زورِ مردم آزاری ندارم

حکایت ۳

درویشے را دیدم که در آتش فاقه می سوخت۔ و خرقه بر خرقه می دوخت۔ و تسکینِ خاطرِ خود را می گفت۔

بیت

بنانِ خشک قناعت کنیم و جامهٔ دلق

که بارِ محنتِ خود به که بارِ منّتِ خلق

کسے گفتش چه نشینی؟ که فلاں دریں شهر طبعے کریم دارد و کرمے عمیم میاں بخدمتِ آزادگاں بسته است و بر در دلها نشسته۔ اگر بر صورتِ حالت چنانکه هست وقوف یابد۔ پاسِ خاطرِ عزیزت را منّت دارد و غنیمت شمارد۔ گفت خاموش که در گرسنگی مردن به که حاجت پیش کسے بردن۔ قطعه

هم رقعه دوختن به و الزامِ کنجِ صبر　　کز بهرِ جامه رقعه بر خواجگاں نوشت

حقاکہ باعقوبتِ دوزخ برابراست   رفتن بپائے مردئی ہمسایہ در بہشت

حکایت ۴ - یکے از ملوکِ عجم طبیبے حاذق بخدمتِ مصطفےٰ (صلی اللہ علیہ وسلم) فرستاد - سالے در دیارِ عرب بود کسے تجربتے پیش او نیامد و معالجتے نخواست روزے پیشِ پیغمبر (صلی اللہ علیہ وسلم) آمد و گلہ کرد کہ مرا برائے معالجتِ اصحاب فرستادہ اند و کسے دریں مدت التفات نکرد تا خدمتے کہ برمن بندۂ معین ہست بجا آورد - رسول صلعم فرمود کہ ایں طائفہ را طریقے ست کہ تا ایشاں را گرسنگی غالب نشود - چیزے نخورند - و ہنوز اشتہا باقی بود کہ دست از طعام بدارند - حکیم گفت - موجبِ تندرستی ہمیں ست - زمین خدمت ببوسید و برفت - مثنوی -

سخن آنگہ کند حکیم آغاز   یا سرِ انگشت سوئے لقمہ دراز
کہ زنا گفتنش خلل زاید   یا زنا خوردنش بجاں آید
لاجرم حکمتش بود گفتار   خوردنش تندرستی آرد بار

حکایت ۵ - در سیرتِ اردشیر بابکاں آمدہ است - کہ حکیم عرب را پرسید کہ روزے چہ مقدار باید خوردن ؟ گفت صد درم سنگ کفایت کند - گفت - ایں مقدار چہ قوت دہد ؟ حکیم گفت -

هذا الثقل يحملك وما زاد على ذالك فانت حامله یعنی این قدر را
بر پاے دارد۔ و ہر چہ بریں زیادہ کنی تو حمال آنی۔ بیت

خوردن برائے زیستن و ذکر کردن است
تو معتقد کہ زیستن از بہر خوردن است

حکایت ۲۔ دو درویش خراسانی در ملازمت صحبت یکدیگر سیاحت
کردندے۔ یکے ضعیف بود کہ روزہ داشتے و بعد از دو شب افطار کردے
و دیگرے قوی کہ روزے سہ بار خوردے قضا را بر در شہرے بتہمت جاسوسی
گرفتار آمدند۔ و ہر دو را حبس کردند۔ و در زندان بگِل برآوردند۔ بعد از
دو ہفتہ معلوم شد کہ بے گناہ اند در بکشادند قوی را دیدند مردہ و ضعیف جان
بسلامت بردہ۔ دریں عجب ماندند حکیمے گفت اگر بر خلاف آں
بودے تعجب بودے زیرا کہ ایں بسیار خوار بود۔ طاقت بینوائی نیاورد
بسختی ہلاک شد و آں دیگر خویشتن دار بود بر عادت خود صبوری کرد
و بسلامت ماند۔ قطعہ

چو کم خوردن طبیعت شد کسے را — چو سختی پیشش آید سہل گیرد
و گر تن پرورست اندر فراخی — چو تنگی بیند از سختی بمیرد

بیت

تنور شکم دمبدم تافتن   مصیبت بود روز نایافتن

حکایت ۷ - یکی از حکما پسر را نهی کرد از خوردن بسیار که سیری شخص را رنجور کند. گفت ای پدر گرسنگی مردم را بکشد نشنیده‌ای؟ که ظریفان گفته‌اند که بسیری مردن به که بگرسنگی جان سپردن. پدر گفت اندازه نگهدار قوله تعالی کُلُوا وَاشْرَبُوا وَلَا تُسْرِفُوا.

بیت

نه چندان بخور کز دهانت برآید   نه چندانکه از ضعف جانت برآید

قطعه

با آنکه در وجود طعام است عیش نفس   رنج آورد طعام که بیش از قدر بود
گر گلشکر خوری بتکلف زیان بود   ور نان خشک دیر خوری گلشکر بود

حکایت ۸ - رنجوری را گفتند دلت چه می‌خواهد؟ گفت آنکه دلم چیزی نخواهد.

بیت

معده چو کج گشت و شکم درد خاست   سود ندارد همه اسباب راست

له - رنجور [illegible] ۱۲

حکایت ۹ - بقالے را درمے چند بر صوفیان گرد آمده بود۔ ہر روز مطالبہ کردے و سخنہاے با خشونت گفتے۔ اصحاب از تعنّتِ او خستہ خاطر ہمی بودند۔ و جز تحمّل چارہ نبود۔ صاحبدلے بشنید و بخندید و گفت۔ نفس را وعدہ دادن بطعام آسان تراست کہ بقال را بدرم۔

قطعہ

ترکِ احسانِ خواجہ اولے تر   کاحتمال جفاے بوّاباں
بتمناے گوشت مردن بہ   کہ تقاضاے زشت قصاباں

حکایت ۱۰ - جوانمردے را در جنگ تاتار جراحتے ہولناک رسید کسے گفتش فلاں بازرگاں نوشدارو دارد اگر بخواہی باشد کہ قدرے بدہد وگویند کہ آں بازرگاں بہ بخل چناں معروف بود کہ حاتم طائی بسخا۔

بیت

گر بجاے نانش اندر سفرہ بودے آفتاب
تا قیامت روز روشن کس ندیدے در جہاں

جوانمرد گفت نوشدارو ازو نخواہم کہ بدہد یا ندہد منفعت کند یا نکند بارے خواستن ازو زہرِ کشندہ است۔ بیت

هرچه از دونان بمنت خواستی　　در تن افزودی و از جان کاستی

حکما گفته اند اگر آبِ حیات فروشند - فی المثل بآبروے دانا نخرد که مردن بعلّت به از زندگانی بذلّت - بیت

اگر حنظل خوری از دستِ خوشخوے　　به از شیرینی از دستِ ترش روے

حکایت ۱۱ - یکے از علما خورنده بسیار داشت - و کفاف اندک یکے از بزرگاں که حسن ظنّ بلیغ در حقّ او داشت - حالِ خود بگفت روے از توقّعِ او درہم کشید - و تعرضِ سؤال از اہلِ ادب در نظرش قبیح آمد - قطعه

ز بخت روے ترش کرده پیشِ یارِ عزیز　　مرو که عیش برو نیز تلخ گردانی

بحاجتے که روی تازه روے و خنداں رو　　فرو نبندد کارِ گشاده پیشانی

آورده اند که در وظیفهٔ او زیادت کرد و از ارادت کم - پس از چند روز چوں برفت ار معهودش ندید - گفت - شعر

بِئْسَ الْمَطَاعِمُ حِیْنَ الذُّلِّ تَکْسِبُهَا　　اَلْقِدْرُ مُنْتَصَبٌ وَالْقَدْرُ مَخْفُوضٌ

بیت

نانم افزود و آبرویم کاست　　بے نوائی به از مذلّتِ خواست

---

۱۱ - بد است طعامہا که کسب می کنی - آنہا بوقتِ خواری دیگ بپا کرده شده و قدر و منزلت پست

حکایت ۱۲- درویشے را ضرورتے پیش آمد۔ کسے گفتش فلاں نعمت بیقیاس دارد۔ اگر بر حاجت تو وقوف یابد۔ ہمانا کہ در قضاے آں توقف روا ندارد۔ گفت من او را نمی دانم۔ گفت منت رہبری کنم۔ دستش گرفت و بمنزلِ آں شخص درآورد۔ درویش یکے را دید لب فروہشتہ وابرو ہم کشیدہ و تند و ترش نشستہ۔ برگشت و سخن نگفت۔ کسے گفتش چہ کردی۔ گفت عطاے او بلقاے او بخشیدم۔

قطعہ

مبر حاجت بنزدیکِ ترشرو — کہ از خوے بدش فرسودہ گردی
اگر گوئی غمِ دل با کسے گوے — کہ از رویش بنقد آسودہ گردی

حکایت ۱۳- سالے در اسکندریہ خشک سالی پدید آمد۔ چنانکہ عنانِ طاقتِ درویشاں از دست رفتہ بود۔ و درہاے آسماں بر زمین بستہ و فریادِ اہلِ زمین بہ آسماں در پیوستہ۔ قطعہ

نماند جانور از وحش و طیر و ماہی و مور — کہ بر فلک نشد از نامرادی افغانش
عجب کہ دودِ دلِ خلق جمع می نشود — کہ ابر گردد و سیلاب دیدہ بارانش

زشت خوئے دراں سال نعمتِ بیکراں داشت تنگدستاں را زر و سیم دادے

و مسافران را سفره نهاده گروهی درویشان که از جور فاقه بجان آمده بودند آهنگ دعوت او کردند و بمن مشاورت آوردند سر از موافقت ایشان باز زدم و گفتم۔

قطعه

نخورد شیر نیم خوردهٔ سگ — ور بسختی بمیرد اندر غار
تن به بیچارگی و گرسنگی — بنه۔ و دست پیش سفله مدار
گر فریدون شود به نعمت و جاه — بی هنر را بهیچکس مشمار
پرنیان و نسیج بر نااهل — لاجورد و طلاست بر دیوار

حکایت ۱۴ - حاتم طائی را گفتند۔ از خود بزرگ همت تر در جهان کسی دیده۔ گفت۔ بلی روزی چهل شتر قربان کرده بودم و امرای عرب را طلب نموده۔ ناگاه بحاجتی بگوشهٔ صحرا رفتم۔ خارکنی را دیدم پشتهٔ خار فراهم آورده۔ گفتم۔ بمهمانی حاتم چرا نروی؟ که خلقی بر سماط او گرد آمده اند گفت

بیت

هر که نان از عمل خویش خورد — منت حاتم طائی نبرد

من او را بهمت و جوانمردی برتر از خود دیدم۔

حکایت ۱۵ - موسی علیه السلام درویشی را دید که از برهنگی

بر یکی اندر شده. گفت: ای موسیٰ! دعا کن تا حق تعالیٰ مرا کفافی دهد.
موسیٰ دعا کرد و برفت. پس از چندگاهی دیدش گرفتار و خلقی برو گرد آمده.
گفت این را چه حالت است؟ گفتند خمر خورده است و عربده کرده و
کسی را کشته اکنون به قصاص فرموده اند. نظم

گربه مسکین اگر پر داشتی — تخم گنجشک از جهان برداشتی

بیت

عاجز باشد که دست قدرت یابد — برخیزد و دست عاجزان برتابد

موسیٰ علیه السلام بحکمت جهان آفرین اقرار کرد و از تجاسر خویش استغفار
قَالَ اللّٰهُ تَعَالیٰ وَلَوْ بَسَطَ اللّٰهُ الرِّزْقَ لِعِبَادِهٖ لَبَغَوْا فِی الْاَرْضِ[1]
مَاذَا اَخَاضَکَ یَا مَغْرُوْرُ فِی الْخَطَرِ — حَتّٰی هَلَکْتَ فَلَیْتَ النَّمْلَ لَمْ یَطِرِ[2]

نظم

سفله چو جاه آمد و سیم و زرش — سیلی خواهد بضرورت سرش
آن نشنیدی که حکیمی چه گفت — مور همان به که نباشد پرش

---

[1] اگر فراخ کند خدا تعالیٰ روزی را بر بندگان خود هر آئینه نافرمانی کنند در زمین ۱۲

[2] چه چیز در آورد ترا ای مغرور در خطر تا آنکه هلاک شدی کاش مورچه نپریدی

حکمت - پدر را عسل بسیار است۔ اما پسر گرمی دارہست ۔ **بیت**

آنکس کہ توانگرت نمیگرداند | او مصلحت تو از تو بہتر داند

حکایت ۱۶ - اعرابی را دیدم کہ در حلقۂ جوہریانِ بصرہ حکایت می کرد کہ وقتے در بیابانے راہ گم کردہ بودم۔ و از زاد با من چیزے نماند دل بر ہلاک نہادم ناگاہ کیسہ یافتم پُر از مروارید۔ کہ ہرگز آں ذوق و شادی فراموش نکنم کہ پنداشتم کہ گندم بریان ست و باز آں تلخی و ناامیدی چوں معلوم کردم کہ مروارید است ۔ **قطعہ**

در بیابانِ خشک و ریگِ رواں | تشنہ را در دہاں چہ دُر چہ صدف

مردِ بے توشہ کاوفتاد از پا | در کمر بند او چہ زر چہ خزف

حکایت ۱۷ - یکے از عرب در بیاباں از غایت تشنگی میگفت

شعر

يَا لَيْتَ قَبْلَ مَنِيَّتِي يَوْمًا أَفُوزُ بِمُنْيَتِي | نَهْرٌ تَلَاطَمَ رُكْبَتِي فَأَظَلُّ أَمْلَأُ قِرْبَتِي

ہمچنیں در قاعِ بسیط مسافرے راہ گم کردہ و قوت و قوتش باخر آمدہ و

ملہ ۱ اے کاش پیش از مرگ خود روزے رسیدے بآرزوے خود جوے آب راکہ موج برموج زدہ است زانوے مرا و بودمے کہ در و پُر کردمے مشک خود را ۔ ۱۲

درمی چند بر میان داشت، بسیار بگردید. راه بجایی نبرد و بسختی هلاک شد
طایفه‌ای برسیدند. درمها را دیدند پیش رویش نهاده و بر خاک نبشته

قطعه

گر همه زرّ جعفری دارد — مرد بی‌توشه برنگیرد گام
در بیابان فقیر سوخته را — شلغم پخته به که نقرهٔ خام

حکایت ۱۸ - هرگز از جور زمان ننالیده بودم و از گردش آسمان روی درهم نکشیده، مگر وقتی که پایم برهنه بود و استطاعت پای‌پوشی نداشتم. بجامع کوفه درآمدم دل‌تنگ، یکی را دیدم که پای نداشت. شکر نعمت حق بجا آوردم و بر بی‌کفشی صبر کردم. قطعه

مرغ بریان بچشم مردم سیر — کمتر از برگ تره بر خوان است
وانکه را دستگاه و قدرت نیست — شلغم پخته مرغ بریان است

حکایت ۱۹ - یکی از ملوک با تنی چند از خاصان در شکارگاهی بزمستان از شهر دور افتاده. شب درآمد، از دور سیهی دیدند ویران و خانهٔ دهقانی ویران. ملک گفت: شب آنجا رویم تا زحمت سرما کمتر باشد. یکی از وزرا گفت: لایق قدر بلند پادشاه نباشد بخانهٔ دهقان رکیک

التجا کردن- همین جا خیمه بزنیم و آتش بر فروزیم دهقان را خبر شد ما حضر
ترتیب کرد و پیش سلطان حاضر آورد و زمین خدمت ببوسید و گفت
قدر بلند سلطان به نزول کردن در خانهٔ دهقان نازل نشدی لیکن
نخواستند تا قدر دهقان بلند شود- ملک را سخن او مطبوع آمد-
شبانگاه بمنزل او نقل کردند- دهقان خدمت پسندیده کرد- بامداد
ملک باو خلعت و نعمت داد- شنیدم که قدمی چند در رکاب سلطان
میرفت و می گفت- قطعه

ز قدر و شوکت سلطان نگشت چیزی کم ز التفات بمهمان سرای دهقانی
کلاه گوشهٔ دهقان بآفتاب رسید که سایه بر سرش انداخت چون تو سلطانی

حکایت ۳- گدای هول را حکایت کنند که نعمت وافر اندوخته
بود- یکی از پادشاهان گفتش که همی نماید که مال بیکران داری به برخی
ازان، مارا دستگیری کن که مهمی پیش آمده است- چون ارتفاع برسد
وفا کرده شود- گفت ای خداوند روی زمین- لائق قدر بزرگواری
نباشد دست بمال چون من گدای آلوده کردن که جو جو بگدائی فراهم
آورده ام- گفت غمی نیست که بتاتار میدهم - - - - - - - - - - - -

شنیدم که سر از فرمانِ ملک باز زد۔ و محبت پیش گرفت و شوخ چشمی
نمود ملک فرمود تا مضمونِ خطاب بزجر و توبیخ از وے مستخلص کردند۔

مثنوی

بلطافت چو بر نیاید کار سر به بیحرمتی کشد ناچار
هر که بر خویشتن نبخشاید گر نبخشد کسے برو شاید

حکایت ۲۱۔ بازرگانے را دیدم کہ صد و پنجاہ شتر بار داشت

و چہل بندہ خدمتگار۔ شبے در جزیرہ کیش مرا بحجرۂ خویش برد و ہمہ شب نیارامید
از سخنہائے پریشان گفتن۔ کہ فلاں انبارم بترکستان است۔ و فلاں
بضاعت بہندوستاں۔ و ایں قبالۂ فلاں زمین است و فلاں مال را
فلاں کس ضمین۔ گاہ گفتے کہ خاطرِ اسکندریہ دارم کہ ہوائش خوش است
و باز گفتے۔ نے دریائے مغرب مشوش است سعدیا سفرے دیگر
در پیش است۔ اگر آں کردہ شود۔ بقیت عمر بگوشہ بنشینم گفتم
آں کدام سفر ست؟ گفت گوگرد پارسی بچین خواہم بردن کہ شنیدم
قیمتِ عظیم دارد۔ و از آنجا کاسہ چینی بروم برم و دیبائے رومی
بہند۔ و پولاد ہندی بحلب و آبگینہ حلبی بیمن و بُرد یمانی

بیارم پس ازآں پس ترک سفر کنم و بدکانے نشینم۔ چندانے ازیں مالیخولیا
فرو گفت کہ بیش طاقتِ گفتنش نماند۔ گفت اے سعدی تو ہم سخنے بگو
از آنہا کہ دیدی و شنیدی گفتم۔ **نظم**

آں شنیدستی کہ وقتے تاجرے ... در بیابانے بیفتاد از ستور
گفت چشمِ تنگِ دنیا دار را ... یا قناعت پُر کند یا خاکِ گور

حکایت ۲۲ ۔ مالدارے را شنیدم کہ ببخل چناں معروف بود
کہ حاتم طائی بسخا ظاہر حالش بنعمتِ دُنیا آراستہ و خستِ نفسِ جبلّی در نہادش
ہمچناں متمکن تا بجائے کہ نانے را بجانے از دست ندادے و گربۂ
ابو ہریرہ را بلقمہ نواختے و سگِ اصحاب کہف را استخوانے نینداختے۔
فی الجملہ کسے خانۂ او را ندیدے در کشادہ و سفرۂ او را سر کشادہ۔

بیت

درویش بجز بوئے طعامش نشنیدے ... مرغ از پسِ ناں خوردنِ او ریزہ نچیدے

شنیدم کہ در دریائے مغرب راہ مصر برگرفتہ بود و خیال فرعونی در
سر کردہ۔ بادے مخالف گردِ کشتی برآمد و دریا در جوش آمد حتّٰی اِذَآ اَدْرَکَهُ الْغَرَقُ

۵ ۔ تا آنکہ یافت او را در آب فرو رفتن ۱۲۰

بیت

با طبعِ ملولت چه کند دل که نسازد   شُرطه همه وقتی نبود لائقِ کشتی

دستِ دعا برآورد و فریاد و بکا ندبه کردن گرفت۔ فَاِذَا رَکِبُوا فِی الْفُلْکِ دَعَوُا اللّٰهَ مُخْلِصِیْنَ لَهُ الدِّیْنَ۔

بیت

دستِ تضرع چه سود بندهٔ محتاج را   وقتِ دعا بر خدا وقتِ کرم در بغل

قطعه

از زر و سیم راحتے برساں   خویشتن ہم تمتعے برگیر
وانکه ایں خانه از تو خواہد ماند   خشتے از سیم و خشتے از زر گیر

آورده اند که در مصر اقاربِ درویش داشت۔ بعد از ہلاکِ او به بقیتِ مالِ او توانگر شدند جامہاے کہنه بمرگِ او بدریدند خز و دمیاطی ببریدند ہم دراں ہفته یکے را دیدم از ایشاں بر بادپاے رواں و غلامے در پے دواں با خود گفتم۔

له۔ پس وقتے که سوار شوند در کشتی یاد کنند خدا را در حالیکه خالص گردانندهٔ گردن نہادن را براے او۔ ۱۲۔

قطعہ

دو کم گر مردہ باز گردیدے — بمیانِ قبیلہ و پیوند
ردِّ میراث سخت تر بودے — وارثاں را زمرگ خویشاوند

بسابقہ معرفتے کہ درمیان ما بود آشنیئش گرفتم وگفتم

بیت

بخورے نیک سیرتِ سرہ مرد — کاں نگوں بخت گرد کرد و نخورد

حکایت ۲۳ - صیّادے ضعیف را ماہیئے قوی در دام افتاد طاقتِ ضبط آں نداشت۔ ماہی بر و غالب آمد و دام از دستش در ربود و برفت۔ متحیر شد و گفت۔ **قطعہ**

شد غلامے کہ آب جو آرد — آب جو آمد و غلام ببرد
دام ہر بار ماہی آوردے — ماہی ایں بار رفت و دام ببرد

دیگر صیّاداں دریغ خوردند و ملامتش کردند کہ چنیں صیدے در دامت افتاد و نتوانستی نگاہ داشتن! گفت اے براداں۔ چہ تواں کرد۔ مرا روزی نبود و ماہی را ہمچناں روزے ماندہ بود۔ و حکما گفتہ اند صیّاد بے روزی در دجلہ ماہی نگیرد و ماہی بے اجل بر خشکی نمیرد۔

بیت

صیاد نه هر بار شکاری ببرد   باشد که یکی روز پلنگش بدرد

حکایت ۲۴ دست و پا بریده هزارپایی بکشت صاحبدلی بر او بگذشت و گفت سبحان الله! با هزار پایی که داشت چون اجلش فرا رسید از بی دست و پایی نتوانست گریخت۔

مثنوی

چو آید ز پی دشمن جان ستان   ببندد اجل پای مرد دوان

در آن دم که دشمن پیاپی رسید   کمان کیانی نباید کشید

حکایت ۲۵ - ابله را دیدم خلعتی ثمین در بر و مرکبی تازی در زیر و قصب مصری بر سر کسی گفت سعدی! چگونه می‌بینی این دیبا معلم برین حیوان لایعلم؟ گفتم خطی زشت است که بآب زر نوشته است۔

قطعه

بآدمی نتوان گفت ماند این حیوان   مگر دراعه و دستار و نقش بیرونش

بگرد در همه اسباب ملک هستی او   که هیچ چیز نیابی حلال جز خونش

قطعه

شریف گر متضعف شود خیال مبند — که پایگاه بلندش ضعیف خواهد شد
ور آستانهٔ سیمین بمیخ زر کوبند — گمان مبر که یهودی شریف خواهد شد

حکایت ۲۶ - دزدی گدائی را گفت. شرم نداری که از برای جوی سیم دست پیش هر لئیم دراز میکنی. گفت. بیت

دست دراز از پی یک حبه سیم — به که ببرند بدانگی و نیم

حکایت ۲۷ - مشت زنی را حکایت کنند که از دهر مخالف بفغان آمده بود و از حلق فراخ و دست تنگ بجان رسید. شکایت پیش پدر برد و اجازت خواست که عزم سفر دارم مگر بقوت بازو کامی فراچنگ آرم. بیت

فضل و هنر ضایع است تا ننمایند — عود بر آتش نهند و مشک بسایند

پدر گفت ای پسر! خیال محال از سر بدر کن و پای قناعت در دامن سلامت کش. که بزرگان گفته اند. دولت نه بکوشیدن است چاره آن کم جوشیدن است. بیت

کس نتواند گرفت دامن دولت بزور — کوشش بیفایده است وسمه برابروی کور

بیت

اگر بہر سرِ موییت ہنر دو صد باشد　　ہنر بکار نیاید چو بخت بد باشد

بیت

چہ کند زورمند وارون بخت　　بازوے بخت بہ کہ بازوے سخت

پسر گفت اے پدر! فوائد سفر بسیار است و عوائدِ آں بیشمار از نزہتِ خاطر وجرِ منافع و دیدنِ عجائب و شنیدنِ غرائب و تفرّجِ بلدان و محاورتِ خلّاں و تحصیلِ جاہ و علم و ادب و مزیدِ مال و مکتسب و معرفتِ یاراں و تجربتِ روزگاراں چناں کہ سالکانِ طریقت گفتہ اند۔

قطعہ

تا بدکانِ خانہ درگروی　　ہرگز اے خام۔ آدمی نشوی

برو اندر جہاں تفرّج کن　　پیش ازاں روز کز جہاں بروی

پدر گفت اے پسر! منافع سفر بریں نمط کہ گفتی۔ بسیارست لیکن مسلّم پنج طائفہ راست نخستیں بازرگانے کہ با وجود نعمت و مکنت و غلاماں و شاگردانِ چابک و تیز ہر روز بشہرے و ہر شب بمقامے و ہر دم بتفرّجگاہے از نعیمِ دنیا متمتّع شود۔

قطعه

منعم بکوه و دشت و بیابان غریب نیست ‌‌ هر جا که رفت خیمه زد و خوابگاه ساخت
وانرا که بر مرادِ جهان نیست دسترس ‌‌ در زاد و بوم خویش غریبست و ناشناخت

دوم عالمے که بمنطقِ شیرین و کلام نمکین و قوتِ فصاحت و مایهٔ بلاغت
هر جاکه رود بخدمتش اقدام نمایند۔ و هر جاکه نشیند اکرام کنند۔ قطعه

وجود مردم دانا مثال زر و طلاست ‌‌ که هر کجا که رود قدر و قیمتش دانند.
بزرگ زادهٔ نادان بشهروا ماند ‌‌ که در دیارِ غریبش بهیچ نستانند

سوم۔ خوش آوازے که به حنجرهٔ داؤدی آب از جریان و مرغ از طیران
باز دارد پس بوسیلتِ این فضیلت دلِ مردمان صید کند و اربابِ معنی
بمنادمتِ او رغبت نمایند. . . . .

چهارم۔ پیشه ورے که بسعیِ بازو کفافے حاصل کند۔ تا آبِ روئش از بهرِ نان
ریخته نشود که خردمندان گفته اند۔ قطعه

گر بغریبی رود از شهرِ خویش ‌‌ سختی و محنت نبرد پاره دوز
ور بخرابی فتد از مملکت ‌‌ گرسنه خسپد ملکِ نیمروز

چنین صفتها که بیان کردم در سفر موجبِ جمعیتِ خاطر و داعیهٔ طیبِ عیش

هر آنکه ازین جمله بی بهره است. بخیالِ باطل درجهان برود و دیگر کسش نام و نشان نبرد و نشنود. قطعه

هر آنکه گردشِ گیتی بکین او برخاست — بغیرِ مصلحتش رهبری کند ایام
کبوتری که دگر آشیان نخواهد دید — قضا همی بردش تا بسوی دانه و دام

پسر گفت ای پدر! قولِ حکما را چگونه مخالفت کنم که گفته اند رزق اگرچه مقسوم ست اما با سبابِ حصولِ آن تعلق شرط ست. و بلا اگرچه مقدور است از ابوابِ دخولِ آن حذر واجب. قطعه

رزق هرچند بیگمان برسد — شرطِ عقل ست جستن از درها
گرچه کس بی اجل نخواهد مرد — تو مرو در دهانِ اژدرها

درین صورت که منم باپیلِ دمان بزنم با شیرِ ژیان پنجه درافگنم پس مصلحت آنست که سفر کنم که ازین بیش طاقتِ بی نوائی نمی آرم.

قطعه

چون مرد درفتاد ز جای و مقامِ خویش — دیگر چه غم خورد همه آفاق جای اوست
هر شب توانگری بسرائی همی رود — درویش هر کجا که شب آمد سرای اوست
مردِ خدا بمشرق و مغرب غریب نیست — هر جا که میرود همه ملکِ خدای اوست

این بگفت و پدر را وداع کرد و همت خواست و روان شد و با خویشتن
همی گفت

بیت

هنرور چو بختش نباشد بکام — بجایی رود کش ندانند نام

تا برسید بکنار آبی که سنگ از صلابت او بر سنگ همی آمد و خروشش
بفرسنگ همی رفت.

بیت

سهمگین آبی که مرغابی در او ایمن نبود — کمترین موج آسیا سنگ از کنارش در ربود

گروهی مردمان را دید هر یک بقراضه در معبر نشسته. جوان را دست عطا
بسته بود زبان ثنا بگشود. چندانکه زاری کردند یاری نکردند. ملاح
بی مروت از و بخنده برگردید و گفت. بیت.

بی زر نتوانی که کنی بر کس زور — گر زر داری بزور محتاج نه

فرد

زر نداری نتوان رفت بزور از دریا — زور ده مرده چه باشد زر یک مرده بیار

جوان را دل از طعنه ملاح بهم برآمد خواست از و انتقام کشد کشتی رفته بود
آواز داد که اگر بدین جامه که پوشیده ام قناعت کنی دریغ نیست. ملاح
طمع در جامه کرد و کشتی باز گردانید. بیت.

بدوزد شره دیدهٔ هوشمند   درآرد طمع مرغ و ماهی به بند

چندانکه دستِ جوان بریش و گریبان ملاح رسید او را بخود درکشید و بیمحابا فروکوفت. یارانش از کشتی بدر آمدند که پشتی کنند. درشتی دیدند پشت بگردانیدند. جز این چاره ندانستند که بمصالحت گرایند و باجرت مسامحت نمایند.

مثنوی

چو پرخاش بینی تحمّل بیار   که سهلی ببندد درِ کارزار

لطافت کن آنجا که بینی ستیز   نبرّد قزِ نرم را تیغ تیز

بشیرین زبانی و لطف و خوشی   توانی که پیلے بموئے کشی

بعذر ماضی در قدمش افتادند و بوسه چند بنفاق بر سر و چشمش دادند و بکشتی در آوردند و روان شدند. تا برسیدند بستونے که از عمارتِ یونان در آب ایستاده بود. ملاح گفت کشتی را خللے است. یکے از شما که زورآور تر باشد بدین ستون برود و خرطوم کشتی بگیرد تا از عمارت عبور کنیم. جوان بغرور دلاوری که در سر داشت از خصم دل آزرده نیندیشید و قول حکما را کار نبست که گفته اند هر کرا رنجے رسانیدی. اگر در عقب آن صد راحت رسانی از پاداشِ آن یک رنج ایمن مباش که پیکان اگرچه

از جراحت بدر آید آزار آن در دل بماند - بیت

چه خوش گفت یکتاش با خیلتاش　　چو دشمن خراشیدی ایمن مباش

قطعه

مشو ایمن که تنگدل گردی　　چون ز دستت دلی بتنگ آید
سنگ بر بارهٔ حصار مزن　　که بود کز حصار سنگ آید

چندانکه مقود کشتی بر ساعد پیچید و بر بالای ستون رفت - ملاح زمام
از کفش در گسلانید و کشتی براند - بیچاره متحیر بماند روزی دو بلا و محنت
کشید - روز سوم خوابش گریبان گرفت و در آبش انداخت بعد از شبان
روزی دگر بر کنار افتاد - از حیاتش رمقی مانده بود - برگ درختان
خوردن گرفت و بیخ گیاهان بر آوردن - تا اندک مایهٔ قوت یافت سر
در بیابان نهاد و همی رفت تا از تشنگی بی طاقت شد بسر چاهی رسید
قومی بر او گرد آمده بودند و شربتی آب به پشیزی همی آشامیدند -
جوان را پشیزی نبود و چندانکه طلب کرد و بیچارگی نمود رحمت نیاوردند -
دست تعدی دراز کرد میسر نشد ستنی چند را فرو کوفت مردان غلبه کردند و
بیمحابا بزدند مجروح شد -

قطعه

پشه چو پر شد بزند پیل را　　با همه مردی و صلابت که اوست
مورچگان را چو بود اتفاق　　شیر ژیان را بدرانند پوست

بحکم ضرورت در پی کاروان افتاد و برفت. شبانگاه برسیدند بمقامی که از دزدان پرخطر بود. کاروانیان را دید لرزه بر اندام افتاده و دل بر هلاک نهاده. گفت: اندیشه مدارید که در میان یکی منم که تنها پنجاه مرد را جواب دهم. و دیگر جوانان هم یاری کنند. کاروانیان را بلاف او دل قوی گشت و بصحبتش شادمانی کردند و بزاد و آبش دستگیری واجب دانستند. جوان را آتش معده بالا گرفته بود و عنان طاقت از دست رفته لقمه‌ای چند از سر اشتها تناول کرد و دمی چند آب در پی آشامید تا دیو درونش بیارامید و خوابش در ربود و بخفت. پیرمردی جهاندیده در کاروان بود. گفت ای یاران من ازین بدرقهٔ شما اندیشناکم بیش از آن که از دزدان. چنانکه حکایت کنند که اعرابیی را درمی چند گرد آمده بود. بشب از تشویش دزدان تنها در خانه خوابش نمی‌برد. یکی از دوستان را پیش خود خواند تا وحشت تنهائی بدیدار او

منصرف کند. شبی چند در صحبت او بود چندانکه بر درمهایش وقوف یافت بتمامی ببرد و سفر کرد. بامدادان بدیدندش عریان و گریان. کسی گفتش حال چیست؟ مگر آن درمهای ترا دزد برد؟ گفت لا والله بدرقه برد. قطعه

هرگز ایمن ز مار ننشستم   تا بدانستم آنچه خصلت اوست
زخم دندان دشمنی بتر است   که نماید بچشم مردم دوست

یاران چه دانید که این هم از جملهٔ دزدان بود و بعیاری در میان ما تعبیه شده تا بهنگام فرصت یاران را خبر کند. مصلحت آن می بینم که او را خفته بگذاریم و رخت برداریم. کاروانیان را تدبیر پیر استوار آمد و مهابتی از مشت زن در دل گرفتند. رخت برداشتند و جوان را خفته بگذاشتند. آنگه خبر یافت که آفتابش بر کتف تافت. سر برآورد و کاروان را ندید. بیچاره بسی بگردید و راه بجائی نبرد. تشنه و بی نوا روی بر خاک و دل بر هلاک نهاده می گفت. بیت

مَنْ ذَا یُحَدِّثُنِیْ وَزَمَّ الْعِیْسُ   مَا لِلْغَرِیْبِ سِوَی الْغَرِیْبِ اَنِیْسُ

ف۵ - کیست که سخن گوید با من و زائل کند وحشت تنهائی را و تحقیق گذشتند شتران سفید موی و نیست مسافر را یاری سوای مسافر ۱۲

بیت

درشتی کند با غریبان کسی ‌‌ ‌ که نابوده باشد بغربت بسی

مسکین در این سخن بود که پسر پادشاهی بصید از لشکریان دور افتاده و
بر بالای سرش ایستاده همی شنید و هیأتش همی نگریست - دید
صورت ظاهرش پاکیزه و سیرت حالش پریشان - پرسید کز کجائی
و بدین جایگه چگونه افتادی؟ برخی از آنچه بر سر او رفته بود اعادت
کرد ملک زاده را بر حالت تباه او رحمت آمد خلعت و نعمت داد - و
معتمدی با وی فرستاد تا بشهر خویش باز آمد - پدر بدیدن او شادمانی
کرد - و بر سلامت حالش شکر گذارد - شبانگه از آنچه بر سر او گذشته بود -
از حالت کشتی و جور ملاح و جفای روستائیان بر سر چاه و غدر
کاروانیان و ... با پدر گفت - پدر گفت ای پسر نگفتمت هنگام رفتن
که تهیدستان را دست دلیری بسته است و پنجه شیری شکسته

بیت

چه خوش گفت آن تهیدست سلحشور ‌ ‌ ‌ جوی زر بهتر از پنجاه من زور

پسر گفت ای پدر تا رنج نبری گنج برنداری و تا جان در خطر ننهی بر

دشمن ظفر نیابی۔ و تا دانہ پریشانی خرمن برنگیری نہ بینی کہ باندک رنجے کہ بردم چہ راحت حاصل کردم؟ و بہ نیشے کہ خوردم چہ مایہ عسل بدست آوردم؟

بیت

گرچہ بیروں ز رزق نتواں خورد — در طلب کاہلی نشاید کرد

بیت

غواص گر اندیشہ کند کامِ نہنگ — ہرگز نکند دُرِّ گرانمایہ بچنگ

آسیا سنگ زیریں متحرک نیست۔ لاجرم تحملِ بارِ گراں ہمی کند۔ قطعہ

چہ خورد شیرِ شرزہ در بُنِ غار؟ — بازِ افتادہ را چہ قوت بود

گر تو در خانہ صید خواہی کرد — دست و پایت چو عنکبوت بود

پدر گفت اے پسر! دریں نوبت ترا افلاک یاوری کرد و اقبال رہبری تا گلے از خار و خارے از پا بدر آمد و صاحب دولتے بتو رسید و بر تو بخشود و کسرِ حالت را بتفقدے جبر کرد و چنیں اتفاق نادر افتد و بر نادر حکم نتواں کرد۔ زنہار تا گرد ایں دام نگردی۔ بیت

صیاد نہ ہر بار شکارے ببرد — باشد کہ یکے روز پلنگش بدرد

چنانکہ یکے از ملوک پارس۔ حرسہا اللہ تعالیٰ نگینے گرانمایہ در انگشتری داشت

بارے بحکم تفرج با تنی چند از خاصان بمصلای شیراز بیرون رفت
فرمود تا انگشتری را بر گنبد عضد نصب کردند تا هر که تیر از حلقهٔ
انگشتری بگذراند خاتم وی را باشد. اتفاقاً چهارصد حکم انداز
در خدمت او بودند. بینداختند جمله خطا کردند. مگر کودکی که بر
بام رباطی بہ بازیچہ تیر از ہر طرف ہمی انداخت باد صبا تیر او را
از حلقهٔ انگشتری بگذرانید خلعت و نعمت یافت و خاتم بوی ارزانی
داشتند آوردہ اند کہ پسر تیر و کمان را بسوخت گفتندش چرا چنین
کردی گفت تا رونق نخستین بر جای بماند. قطعه

گہ بود کز حکیم روشن رای — بر نیاید درست تدبیری
گاہ باشد کہ کودکی نادان — بغلط بر ہدف زند تیری

حکایت ۲۹ - درویشی را شنیدم کہ در غاری نشستہ بود
و در بر روی جہان بستہ وملوک و سلاطین را در چشم او شوکت نماندہ

قطعه

ہر کہ بر خود در سوال گشاد — تا بمیرد نیازمند بود
آز بگذار و پادشاہی کن — گردن بی طمع بلند بود

یکی از ملوک آن طرف اشارت کرد که توقع بکرم و اخلاق بزرگان آنست که بنان و نمک با ما موافقت کنند. شیخ رضا داد بحکم آنکه اجابت دعوت سنت است. دیگر روز ملک بعذر قدومش رفت. عابد برخاست و ملک را در کنار گرفت و تلطف کرد و ثنا گفت. چون ملک رفت یکی از اصحاب پرسید که چندین ملاطفه که تو امروز با پادشاه کردی خلاف عادت بود. گفت نشنیده که گفته اند

بیت

هر کرا بر سماط بنشستی　　واجب آمد بخدمتش برخاست

مثنوی

گوش تواند که همه عمر وی　　نشنود آواز دف و چنگ و نی

دیده شکیبد ز تماشای باغ　　بی گل و نسرین بسر آرد دماغ

گر نبود بالش آگنده پر　　خواب توان کرد حجر زیر سر

وین شکم بی هنر پیچ پیچ　　صبر ندارد که بسازد بهیچ

باب ہفتم

در تاثیرِ تربیت

حکایت ۱ - یکے را از وزرا پسرے کودن بود پیش دانشمندے فرستاد کہ مرایں را تربیتے کن مگر عاقل شود۔ روزگارے تعلیم کرد بیوثر نبود پیش پدرش کسے فرستاد۔ کہ ایں پسر عاقل نمی شود و مرا دیوانہ کرد۔

قطعہ

چوں بود اصلِ گوہرے قابل — تربیت را در و اثر باشد

ہیچ صیقل نکو نداند کرد — آہنے راکہ بد گہر باشد

سگ بدریائے ہفتگانہ بشوے — چونکہ تر شد پلید تر باشد

حکایت ۲ - حکیمے پسراں را پند ہمی داد کہ اے جانانِ پدر ہنر آموزید کہ ملک و دولتِ دنیا اعتماد را نشاید وسیم وزر در سفر محلِ خطر باشد کہ دزد بہ یکبار ببرد یا خواجہ بتفاریق بخورد۔ اما ہنر چشمہ

زایندہ است۔ و دولت پایندہ۔ اگر ہنرمند از دولت بیفتد۔ غم نباشد
کہ ہنر در نفس خود دولت است ہر کجا رود قدر بیند و صدر نشیند و بی ہنر
لقمہ چیند و سختی بیند۔

بیت

وقتے افتاد فتنۂ در شام   ہر کس از گوشۂ فرا رفتند
روستازادگانِ دانشمند   بوزیریِ پادشہ رفتند
پسرانِ وزیر ناقص عقل   بگدائی بروستا رفتند

بیت

میراثِ پدر خواہی علمِ پدر آموز   کیں مالِ پدر خرج تواں کرد بدہ روز

حکایت ۳۔ یکے از فضلاے عصر تعلیم ملک زادۂ ہمی کرد ضرب
بیمحابا زدے و زجر بیقیاس کردے بارے پسر از بے طاقتی شکایت
پیشِ پدر آورد و جامہ از تنِ دردمند برداشت۔ پدر را دل بہم برآمد
استاد را بخواند و گفت پسرانِ احاد را چنیں جفا و توبیخ روا
نداری کہ فرزند مرا سبب چیست۔ گفت سبب آں کہ سخن اندیشیدہ
گفتن و حرکت پسندیدہ کردن ہمہ خلق را علی العموم باید۔

و پادشاہاں را علی الخصوص بموجب آں کہ از دست و زبان ایشاں ہر چہ رود۔ ہر آیینہ بافواہ بگویند۔ و قول و فعل عوام الناس چنداں اعتبار نباشد۔

قطعہ

اگر صد ناپسند آید ز درویش ۔۔۔ رفیقانش یکے از صد ندانند

وگر یک ناپسند آید ز سلطاں ۔۔۔ ز اقلیمے باقلیمے رسانند

پس واجب آمد معلم پادشاہزادہ را در تہذیب اخلاق خداوند زادگاں و "انبتہم اللہ نباتاً حسناً" اجتہاد ازاں بیشتر کردن کہ در حق خوام۔

قطعہ

ہر کہ در خردیش ادب نکنی ۔۔۔ در بزرگی فلاح ازو برخاست

چوب تر را چنانکہ خواہی پیچ ۔۔۔ نشود خشک جز بآتش راست

ملک را حسن تدبیر فقیہ و تقریر جواب او موافق آمد خلعت و نعمت بخشید و پایۂ منصب او بلند گردانید۔

حکایت ۱۳ معلم کتابی را دیدم در دیار مغرب۔ ترش روے و تلخ گفتار۔ بدخوے و مردم آزار۔ گدا طبع و ناپرہیزگار کہ عیش مسلماناں

۵ل۔ بالیدگی دہد چنداں ایشاں را بالیدگی نیک ۔ ۱۲

بد بدنِ او تبہ گشتے۔ و خواندنِ وقت آتش دلِ مردم سیہ کردے جمعے
از پسران و دختران بدستِ جفاے او گرفتار نہ زہرہ خندہ
نہ یارائے گفتار گاہ یکے را تپانچہ زدے وگاہ دیگرے را در شکنجہ
نہادے۔ القصہ شنیدم کہ از سختی و درشتی او رنجیدند۔ و بزدند
و براندند بعد ازاں مکتب وے را بصلحے دادند۔ پارسائے سلیم و نیکمرد
حلیم کہ جز بحکمِ ضرورت سخن نگفتے و موجب آزارِ کس بر زبانِ او نرفتے
کودکاں را ہیبتِ استادِ نخستین از سر بدر رفت معلم دومی را باخلاقِ
ملکی دیدند۔ دیو صفت یک یک پرہیدند و باعتمادِ حلمِ او ترکِ علم گرفتند
ہمچناں اغلبِ اوقات ببازیچہ فراہم نشستندے و لوحِ درست
ناکردہ بشکستندے و بر سرِ ہم گر شکستندے۔ بیت

استادِ معلم چو بود کم آزار   خرسک بازند کودکاں بازار

بعد از دو ہفتہ بر درِ آں مکتب گذر کردم معلمِ اولیں را دیدم دل خوش
کردہ بودند و بمقامِ خویش باز آوردہ از سببِ انصافی برنجیدم و "لا حول"
گفتم کہ دیگر بار ابلیس را معلمِ ملائکہ چرا کردند؟ پیرمردے ظریف جہاندیدہ
بشنید۔ بخندید و گفت۔

مثنوی

بادشاهی پسر بمکتب داد　　لوح سیمینش درکنار نهاد

بر سر لوح او نبشته بزر　　جورِ استاد به ز مهر پدر

حکایت ۵ - پارسازاده را نعمتِ بیکران از ترکهٔ عمّ بدست افتاد
زشتی ها آغاز کرد و مبذّری پیش گرفت فی الجمله نماند از سائر معاصی
و منکری که نکرد و مسکری که نخورد بارے بنصیحتش گفتم اے فرزند
دخل آب روان ست و عیش آسیاے گردان یعنی خرج فراوان
کردن مسلّم کسے را باشد که دخل معیّن دارد۔ **قطعه**

چو دخلت نیست خرج آهسته‌تر کن　　که می گویند ملّاحان سرودے

اگر باران بکوهستان نبارد　　بسالے دجله گردد خشک رودے

عقل و ادب پیش گیر و لهو لعب بگذار که چون نعمت سپری شود سختی بری
و پشیمانی خوری پسر از لذتِ نائے و نوش این سخن درگوش نیاورد
و برقولِ من اعتراض کرد که راحتِ عاجل بمحنتِ آجل منغّص کردن خلافِ راے
خردمندان ست - **مثنوی**

خداوندانِ کام و نیکبختی　　چرا سختی کشند از بیم سختی ؟

بروز شادی کن اے یار دل‌افروز   غم فردا نشاید خورد امروز

لطیفه مرا که در صدر مروّت نشسته‌ام و عقدِ فتوّت بسته و ذکر انعام در افواهِ عوام افتاده۔

مثنوی

هر که علم شد بسخا و کرم   بند نشاید که نهد بر درم
نام نکوئی چو برون شد زکوے   در نتوانی که به بندی بروے

دیدم که نصیحت نمی پذیرد و دم گرم من در آهنِ سردِ او اثر نمی کند ترکِ مناصحت گرفتم و روے از مصاحبتِ او بگردانیدم و قولِ حکما کار بستم که گفته اند۔ بَلِّغْ مَا عَلَيْكَ فَإِنْ لَمْ يَقْبَلُوا فَمَا عَلَيْكَ

قطعه

گرچه دانی که نشنوند بگوے   هرچه دانی تو از نصیحت و پند
زود باشد که خیره سر بینی   بدو پا اوفتاده اندر بند
دست بر دست می زند که دریغ   نشنیدم حدیثِ دانشمند

تا پس از مدتے آنچه از نکبتِ حالش می اندیشیدم بصورت بدیدم پاره پاره می دوخت و لقمه لقمه می اندوخت۔ دلم از ضعفِ حالش بهم آمد۔ مروّت ندیدم در چنین حالے ریش درویش را بملامت خراشیدن

۵ برساں بر مردم انچه در ذمهٔ تست پس اگر نه پذیرند تاوانے بر تو نیست۔ ۱۲

و نمک پاشیدن - با خود گفتم مثنوی

حریف سفله در پایان مستی نه اندیشد ز روز تنگدستی
درخت اندر بهاران بر فشاند زمستان لاجرم بی برگ ماند

حکایت ۱۰ - پادشاهے پسرے را با دیبے داد و گفت ایں فرزند تست تربیتش همچنان کن که یکے از فرزندان خویش گفت فرمانبردارم سالے چند در پے او رنج برد و سعی کرد بجائے نه رسید و پسران ادیب در فضل و بلاغت منتهی شدند ملک دانشمند را مواخذت کرد و معاتبت فرمود که وعده خلاف کردی و شرط وفا بجا نیاوردی - گفت بر رائے عالم آرائے خداوند روے زمین پوشیده نماند که تربیت یکسان ولیکن طبائع مختلف -

قطعه

گرچه سیم و زر ز سنگ آید همی در همه سنگے نباشد زر و سیم
بر همه عالم همی تابد سهیل جائے انبان میکند جائے ادیم

حکایت ۱۱ - یکے را شنیدم از پیران مربی که مریدے را گفت اے پسر! چندانکه خاطر آدمی زاد بر روزی است - اگر بر روزی ده بودے بمقام از ملائکه درگذشتے -

حکایت ۸ - اعرابی را دیدم که پسر را می گفت - یا بُنَیَّ اِنَّکَ مَسْؤُلٌ
یَوْمَ الْقِیَامَةِ مَاذَا اکْتَسَبْتَ وَلَا یُقَالُ بِمَنِ انْتَسَبْتَ - یعنی اے پسر
ترا پرسند روز قیامت که هنرت چیست؟ و نگویند که پدرت کیست

قطعہ

جامہ کعبہ را کہ می بوسند　　او نہ از کرم پیلہ نامی شد
با عزیزے نشست روزے چند　　لاجرم ہمچو او گرامی شد

حکایت ۹ - در تصانیف حکما آوردہ اند کہ کژدم را ولادت
معہود نیست چنانکہ سایر حیوانات را بلکہ احشاے مادر بخورند و شکمش
بدرند و راہ صحرا گیرند آں پوستہا کہ در خانہ کژدم بینند اثر آن است
بارے این نکتہ پیش بزرگے ہمی گفتم گفت دل من بر صدق این سخن
گواہی می دہد و جز چنیں نتواند بود - چوں حالت خردی با پدر و مادر چنیں
معاملہ کردہ اند - لاجرم در بزرگی نامقبول و نامحبوب اند - قطعہ

پسرے را پدر نصیحت کرد　　کاے جوانمرد یاد گیر این پند
ہر کہ با اہل خود وفا نکند　　نشود دوست روے و دانشمند

مثل - کژدم را گفتند چرا بزمستان بدر نمی آئی؟ گفت بتابستانم

چه حرمت ست که بزمستان نیز بیرون آیم۔

حکایت ۱۰۔ زن درویشے حامله بود۔ مدتِ حمل او بسر آمد درویش را همه عمر فرزند نیامده بود۔ گفت اگر خدائے تعالیٰ مرا پسرے بخشد جز این خرقه که در بر دارم هرچه در ملکِ من ست ایثارِ درویشان کنم۔ اتفاقاً پسر آورد۔ درویش شادمانی کرد و سفرهٔ یاران بموجب شرط بنهاد۔ پس از چند سال که از سفرِ شام باز آمدم۔ بمحلتِ آں دوست بگذشتم و از چگونگی حالش پرسیدم۔ گفتند بزندانِ شحنه درست۔ گفتم سبب چیست گفتند۔ پسرش خمر خورده است و عربده کرده و خونِ کسے ریخته و از شهر گریخته۔ پدر را بعلتِ آں سلسله در نائے ست و بند برپائے گفتم ایں بلا را او بحاجت از خدا خواسته است۔ **قطعه**

زنان باردار اے مردِ هشیار　　اگر وقتِ ولادت مار زایند
ازاں بهتر بنزدیکِ خردمند　　که فرزندانِ ناهموار زایند

حکایت ۱۱۔ سالے نزاعے میانِ پیادگانِ حجاج اُفتاده بود و داعی هم دراں سفر پیاده بود از بے انصافی در سر و روئے یکدگر اُفتادیم و داد فسوق و جدال بدادیم کجاوه نشینے را شنیدم که با عدیل

خود می گفت۔ بو العجب کارے کہ پیادگانِ عاج چوں عرصۂ شطرنج بسر می برند فرزین میشوند۔ یعنی بہتر ازاں می گردند کہ بودند و پیادگانِ حاج بادیہ بسر بردند و بتر شدند۔

قطعہ

از من بگوے حاجیٔ مردم گزائ را ‌ ‌ ‌ کو پوستینِ خلق بآزار می درد

حاجی تو نیستی شتر ست از برائے آنکہ ‌ ‌ ‌ بیچارہ خار میخورد و بار می برد

حکایت ۱۲ - مردکے را چشم درد خاست۔ پیش بیطارے رفت کہ مرا دوا کن۔ بیطار از آنچہ در چشم چہارپایاں می کرد در دیدۂ او کشید کور شد حکومت پیش داور بردند۔ گفت برو ہیچ تاوان نیست اگر ایں خر نبودے پیش بیطار نرفتے۔ مقصود ازیں سخن آنست تا بدانی کہ ہر کہ ناآزمودہ را کارِ بزرگ می فرماید۔ ندامت برد و بنزد یکِ خردمنداں بخفتِ عقل منسوب گردد۔ قطعہ

نہ دہد ہوشمندِ روشن رائے ‌ ‌ ‌ بافرومایہ کارہائے خطیر

بوریا باف گرچہ بافندہ ست ‌ ‌ ‌ نبرندش بکارگاہِ حریر

حکایت ۱۳ - یکے از بزرگانِ ائمہ را پسرے وفات یافت پرسیدندش کہ بر صندوقِ گورش چہ نویسیم؟ گفت آیاتِ کتابِ مجید

زشت و شرفش از آن است که روا باشد چندین جا پایه شفقت را
پروردگاری سود و ازو. و خلایق بر وی گذرند و سنگها بر وی ثنا شدند و اگر
بضرورت چیزی همی نویسند. این دو بیت کفایت است قطعه

آه اگر گاه سبزه در بستان — بدمیدی چه خوش شدی دل من
بگذر ای دوست تا بوقت بهار — سبزه بینی دمیده بر گل من

حکایت ۱۴ - پارسایی بر یکی از خداوندان نعمت گذر کرد که
بنده را دست و پای بسته بود و عقوبت همی کرد. گفت ای پسر همچو
تو مخلوقی را خدای عز و جل اسیر حکم تو گردانیده است و ترا بر وی فضیلت
داده شکر نعمت باری تعالی بجای آر. و چندین جفا بر وی روا مدار که
فردا به از تو باشد. و شرمساری بری. مثنوی

بر بنده مگیر خشم بسیار — جورش مکن و دلش میازار
او را تو به ده درم خریدی — آخر نه بقدرت آفریدی
این حکم و غرور و خشم تا چند — هست از تو بزرگتر خداوند
ای خواجه ارسلان و آغوش — فرمانده خود مکن فراموش

در خبر است از خواجه عالم و سرور بنی آدم صلی الله علیه و سلم که گفت

بزرگترین حسرتے در روزِ قیامت آں بود کہ بندۂ صالح را بہ بہشت برند و خداوندِ فاسق را بدوزخ۔ قطعہ

بر غلامے کہ طوعِ خدمت تست
خشم بے حد مراں و طیرہ مگیر

کہ فضیحت بود بروزِ شمار
بندہ آزاد و خواجہ در زنجیر

حکایت ۱۵۔ سالے از بلخ باشامیانم سفر بود و راہ از دزداں پُر خطر۔ جوانے بدرقہ ہمراہِ ما شد نیزہ باز و چرخ انداز سلح شو بیش زور کہ دہ مردِ توانا کمانِ او را زہ نکردندے و زور آورانِ روے زمین پشتِ او بر زمین نیاوردندے ولیکن متنعم بود و سایہ پروردہ نہ جہاں دیدہ و سفر کردہ رعدِ کوسِ دلاوراں بگوشش او نرسیدہ و برقِ شمشیرِ سواراں بچشم ندیدہ۔ بیت

نیفتادہ در دستِ دشمن اسیر
بگردش نبارید بارانِ تیر

اتفاقاً من و آں جواں ہر دو درپے ہم دواں ہر دیوارِ قدیمش کہ پیش آمدے بقوتِ بازو بیفگندے و ہر درختِ عظیم کہ دیدے بزورِ پنجہ برکندے۔ و تفاخر کناں گفتے۔ بیت

پیل کو تا کتف و بازوے گرداں بیند
شیر کو تا کف و سر پنجۂ مرداں بیند

ما درین حالت که دو هندو از پس سنگی سر برآوردند و قصد قتال ما کردند
بدست یکی چوبی و در بغل دیگری کلوخ کوبی جوان را گفتم اکنون
چه پایی -

بیت

بیار آنچه داری ز مردی و زور · که دشمن بپای خود آمد بگور

تیر و کمان را دیدم از دست جوان افتاده و لرزه بر استخوان - بیت

نه هر که موی شگافد بتیر جوشن خای · بروز حملهٔ جنگاوران بدارد پای

چاره جز آن ندیدیم که رخت و سلاح و جامه رها کردیم و جان بسلامت
بدر آوردیم -

بکارهای گران مرد کاردیده فرست · که شیر شرزه درآرد بزیر خم کمند
جوان اگرچه قوی یال و پیلتن باشد · بجنگ دشمنش از هول بگسلد پیوند
نبرد پیش مصاف آزموده معلوم است · چنانکه مسئلهٔ شرع پیش دانشمند

حکایت ۱۹ - توانگرزاده را دیدم بر سر گور پدر نشسته بود و با درویش
بچهٔ مناظره در پیوسته که صندوق تربت پدرم سنگین است و کتابه رنگین
و فرش رخام انداخته و خشت فیروزه بکار برده بگور پدرت چه ماند خشتی
دو فراهم آورده و مشتی دو خاک بران پاشیده - درویش پسر بشنید و گفت

تا پدرت از زیرِ آں سنگِ گراں بر خود بجنبد پدرم بہ بہشت رسیدہ باشد

بیت

خرکہ بروے نہند کمتر بار | برہ آسودہ تر کند رفتار

و در خبر ست کہ مَوْتُ الْفُقَرَاءِ رَاحَةٌ[1] درویش چیزے ندارد کہ بحسرت بگذارد

قطعہ

مردِ درویش کہ بارِ ستمِ فاقہ کشید | بدرِ مرگ ہما نا کہ سبکبار آید

وانکہ در دولت و در نعمت و آسانی زیست | مُردنش زیں ہمہ شک نیست کہ دشوار آید

بہمہ حال اسیرے کہ ز بندی برہد | خوشتر ش داں ز امیرے کہ گرفتار آید

حکایت ۲۰ - بزرگے را پرسیدم از معنی ایں حدیث

اَعْدٰی عَدُوِّكَ نَفْسُكَ الَّتِیْ بَیْنَ جَنْبَیْكَ[2] گفت بحکم آنکہ ہر آں دشمن کہ با وے

احسان کنی دوست گردد مگر نفس را کہ چندانکہ مدارا بیش کنی مخالفت زیادہ کند

قطعہ

فرشتہ خوے شود آدمی بکم خوردن | وگر خورد چو بہائم بیوفتد چو جماد

---

[1] - مرگِ درویشاں آسایشے است - ۱۲

[2] - سخت تریں دشمنِ تو نفس تست کہ میانِ دو پہلوے تست - ۱۲

مرادِ ہر کہ برآری مطیعِ امرِ تو گشت — خلافِ نفس کہ گردن کشد بیابی مراد

مناظرۂ سعدی با مدعی در بیانِ توانگری و درویشی

حکایت ۱۸ - یکے را دیدم در صورتِ درویشاں نہ بر سیرتِ ایشاں در محفلے نشستہ و شنعتے در پیوستہ و دفترِ شکایت باز کردہ و مذمتِ توانگراں آغاز نہادہ و سخن بدینجا رسانیدہ کہ درویشاں را دستِ قدرت بستہ است و توانگراں را پائے ارادت شکستہ۔ **بیت**

کریماں را بدست اندر درم نیست — خداوندانِ نعمت را کرم نیست

مرا کہ پروردۂ نعمتِ بزرگانم۔ ایں سخن سخت آمد۔ گفتم اے یار توانگراں دخلِ مسکیناں اند و ذخیرۂ گوشہ نشیناں و مقصدِ زائراں و کہفِ مسافراں و متحملِ بارِ گراں از بہرِ راحتِ دیگراں دست بطعام آنگہ برند کہ متعلقاں و زیر دستاں بخورند و فضلۂ مکارمِ ایشاں بارامل و ایتام و پیراں و اقارب و جیراں رسد **نظم**

توانگراں را وقف است و نذر و مہمانی — زکوٰۃ و فطرہ و اعتاق و ہدی و قربانی

تو کے بدولتِ ایشاں رسی کہ نتوانی — جز ایں دو رکعت و آنہم بصد پریشانی

اگر قدرت جود است و اگر قوت سجود توانگران را به میسر شود که مال مزکی دارند
و جامهٔ پاک و عرض مصون و دل فارغ و قوت طاعت در لقمهٔ لطیف است
و صحت عبادت در کسوت نظیف پیداست که از معدهٔ خالی چه قوت آید و از
دست تهی چه مروت زاید و از پای بستهٔ چه سیر آید و از دست گرسنه چه خیر[۱]

شب پراگنده خسپد آن که پدید ‌ ‌ ‌ ‌ نبود وجه بامدادانش
مور گرد آورد به تابستان ‌ ‌ ‌ ‌ تا فراغت بود زمستانش

فراغت با فاقه نپیوندد و جمعیت با تنگدستی صورت نبندد یکی تحریمهٔ عشا
بسته و دیگری منتظر عشا نشسته این بدان کی ماند - بیت

خداوند مکنت بحق مشتغل ‌ ‌ ‌ ‌ پراگنده روزی پراگنده دل

پس عبادت اینان بقبول اولیٰ تر که جمعند و حاضر نه پریشان و پراگنده
خاطر اسباب معیشت ساخته و باوراد عبادت پرداخته عرب گوید -
اَعُوْذُ بِاللهِ مِنَ الْفَقْرِ الْمُکِبِّ وَجِوَارِ مَنْ لَا یُحِبُّ[۱] و در خبر است که
اَلْفَقْرُ سَوَادُ الْوَجْهِ فِی الدَّارَیْنِ[۲] گفت آن نشنیدی که

---

۱ پناه می برم بخدا از فقر بر رواندازنده و از همسایگی دوستیکه محبت نکند ۱۲

۲ - فقر اضطراری و گدائی روسیاهی است در هر دو جهان ۱۲

خواجهٔ عالم (علیه افضل الصلوٰت و اکمل التحیات) «الفقر فخری» [1] گفته
خاموش که اشارتِ خواجهٔ عالم (علیه السلام) بفقر طائفه ایست که مردِ میدانِ
رضا اند و تسلیم تیرِ قضا، نه اینان که خرقهٔ ابرار پوشند و لقمهٔ ادرار نوشند.

رباعی

ای طبل بلند بانگ در باطن هیچ — بی توشه چه تدبیر کنی وقتِ بسیچ
روی طمع از خلق بپیچ ار مردی — تسبیح هزار دانه بر دست مپیچ

درویش بی معرفت نیارامد تا فقرش بکفر نینجامد، کَادَ الْفَقْرُ اَنْ یَکُوْنَ کُفْرًا [2]. نشاید جز بوجودِ نعمت برهنه را پوشیدن یا در استخلاص گرفتاری کوشیدن. و ابنای جنس ما را بمراتب ایشان که رساند و ید علیا به ید سفلی چه ماند؟ نبینی که حق جل و علا در محکم تنزیل از نعیم اهل بهشت خبر میدهد که اُولٰئِکَ لَهُمْ رِزْقٌ مَّعْلُوْمٌ [3]، تا بدانی که مشغول کفاف از دولت عفاف محروم ست و ملک فراغت

---

[1] فرمود سردارِ جهان، برو بزرگترین درود و کامل ترین سلام، که درویشی نازش من ست ۱۲

[2] نزدیک است که درویشی بکفر انجامد ۱۲

[3] مر ایشان راست روزی معین و معلوم ۱۲

زیر نگین رزق مقسوم

بیت

تشنگان را نماید اندر خواب　　همه عالم بچشم چشمهٔ آب

حالی که من این بگفتم عنان طاقت درویش از دست تحمل برفت
و تیغ زبان برکشید و اسپ فصاحت در میدان وقاحت جهانید و بر من
دوانید و گفت چندان مبالغه در وصف ایشان بکردی و سخنهای پریشان
بگفتی که وهم تصور کند که تریاق اند یا کلید خزانهٔ ارزاق مشتی متکبر مغرور
معجب نفور مشتغل مال و نعمت و مفتتن جاه و ثروت سخن نگویند الا بسفاهت
و نظر نکنند الا بکراهت علما را بگدائی منسوب کنند و فقرا را
به بی سر و پائی طعنه زنند. بعزت مالی که دارند و غیرت جاهی
که پندارند. برتر از همه نشینند و خود را بهتر از همه شناسند. نه آن در
سر دارند که سر بکسی فرو آرند. بی خبر از قول حکما که گفته اند. هر که بطاعت
از دیگران کم است و بنعمت بیش بصورت توانگر است و بمعنی درویش.
گفتم مذمت ایشان روا مدار که خداوندان کرم اند گفت غلط گفتی که
بندگان درم چه فائده که چون ابر آذرند و بر کس نمی بارند و چشمهٔ
آفتاب اند و بر کس نمی تابند و بر مرکب استطاعت سوارند و

نمی رانند و قدمی بهر خدا نه نهند و درمی بی منّ و اذی ندهند
مالی بمشقت فراهم آرند و بحسرت نگاهدارند و بحسرت بگذارند چنانکه بزرگان
گفته اند سیم بخیل وقتی از خاک بر آید که بخیل بخاک در آید.

بیت

برنج و سعی کسی نعمتی بچنگ آرد ‏ ‏ ‏ دگر کس آید و بی رنج و سعی بردارد

گفتمش بر بخل خداوندان نعمت وقوف نیافته الّا بعلت گدائی و گرنه
هر که طمع یکسو نهاده کریم و بخیلش یکی نماید. محک داند که زر چیست و گدا داند
که بخیل کیست. گفتا بتجربت آن گویم که متعلقان بر در دارند و غلیظان شداد
برگمارند تا بار عزیزان ندهند و دست بر سینهٔ صاحب تمیزان نهند
و گویند اینجا کس نیست و بحقیقت راست گویند. بیت

آن را که عقل و همت و تدبیر و رای نیست ‏ ‏ ‏ خوش گفت پرده دار که کس در سرای نیست

گفتم بعلت آنکه از دست متوقعان بجان آمده اند و از رقعهٔ گدایان
بفغان. محال عقل است که اگر ریگ بیابان درّ شود چشم گدایان پر شود

بیت

دیدهٔ اهل طمع بنعمت دنیا ‏ ‏ ‏ پر نشود همچنانکه چاه بشبنم

هر کجا سختی کشیده و تلخی چشیده را بینی خود را بشره در کارهاے مخوف
اندازد و از توابع آں نہ پرہیزد و از عقوبت آں نہ ہراسد و حلال از حرام
نشناسد ـ

قطعه

سگی را گر کلوخے بر سر آید — ز شادی بر جہد کین استخوانیست
وگر نعشے دو کس بر دوش گیرند — لئیم الطبع پندارد کہ خوانیست

اما صاحب دنیا بعین عنایت حق ملحوظ است و بحلال از حرام محفوظ من
ہماں انکار کہ تقریر این سخن نکردم و دلیل و برہاں نیاوردم اکنوں انصاف
از تو توقع دارم ـ ہرگز دیدہ دست دعاے بر کتف بستہ یا بینواے
در زنداں نشستہ یا پردہ معصومے دریدہ یا کفے از معصم بریدہ الا بعلت
درویشی شیرمرداں را بحکم ضرورت در نقبہا گرفتہ اند و کعبہا سفتہ اغلب
تہیدستاں دامن عصمت بمعصیت آلایند و گرسنگاں ناں مردم ربایند

بیت

چوں سگ درندہ گوشت یافت نپرسد — کین شتر صالح ست یا خر دجال

چہ مایہ مستوراں بعلت مفلسی در عین فساد افتادہ اند و عرض گرامی در زشت
نامی برباد دادہ ـ

بیت

با گرسنگی قوت پرهیز نماند   افلاس عنان از کف تقوی بستاند

حاتم طائی که بیابان نشین بود۔ اگر در شهر بودے از جوش گدایان بیچاره شدے و جامه برو پاره کردندے چنانکه آمده است۔ بیت

در من منگر تا دگران چشم ندارند   کز دست گدایان نتوان کرد ثوابے

گفتا نه که من بر حال ایشان رحمت می برم۔ گفتم نه که بر مال ایشان حسرت میخوری ما درین گفتار و هر دو بهم گرفتار۔ هر بیدقے که براندے بدفع آن کوشیدمے و هر شاهے که بخواندے بفرزین بپوشیدمے تا نقد کیسهٔ همت درباخت و تیر جعبهٔ حجت بینداخت۔ قطعه

هان تا سپر نیفگنی از حملهٔ فصیح   کو را جز آن مبالغهٔ مستعار نیست

دین ورز و معرفت که سخندان سجع گو   بر در سلاح دارد و کس در حصار نیست

عاقبة الامر دلیلش نماند۔ ذلیلش کردم دست تعدی دراز کرد۔ و بیهوده گفتن آغاز و سنت جاهلان ست که چون بدلیل از خصم فرو مانند سلسلهٔ خصومت بجنبانند چون آزر بت تراش که بحجت با پسر برنیامد بجنگش برخاست که لئن لم تنته لارجمنک[1]

---

[1] هر آینه اگر باز نیائی تحقیق ترا سنگسار خواهم کرد۔ ۱۲

دشنامم داد سقطش گفتم۔ گریبانم درید۔ زنخدانش شکستم۔ قطعه

او بر من و من برو فتاده / خلق از پے ما دوان و خندان
انگشت تعجب جہانے / از گفت و شنود ما بدندان

القصه مرافعه این سخن پیشِ قاضی بردیم و بحکومتِ عدل راضی شدیم تا حاکم مسلمانان مصلحتے بجوید و میانِ توانگران و درویشان فرقے بگوید۔ قاضی چو حالتِ ما بدید و منطقِ ما بشنید۔ سر بگریبانِ تفکر فرو برد۔ و پس از تامل بسیار سر برآورد و گفت۔ اے آنکه توانگران را ثنا گفتی۔ و بر درویشان جفا روا داشتی! بدان که هر جا که گل است خار است و با خمر خمار و بر سر گنج مار آنجا که دُرِ شاهوار است۔ نهنگِ مردم خوار۔ لذتِ عیشِ دنیا را لدغهٔ اجل در پس است و نعیمِ بهشت را دیوارِ مکاره در پیش۔ بیت

جورِ دشمن چه کند گر نکشد طالبِ دوست
گنج و مار و گل و خار و غم و شادی بہم اند

نظر نکنی در بستان که بید مشک است و چوبِ خشک؟ همچنین در زمرهٔ توانگران شاکراند و کفور و در حلقهٔ درویشان صابراند و ضجور۔ بیت

اگر ژاله هر قطره دُر شدے / چو خرمهره بازار ازو پُر شدے

مقربان حضرت حق جل و علا توانگرانند درویش سیرت و درویشانند توانگر همت و مهین توانگران آنست که غم درویشان بخورد و بهین درویشان آنکه کم توانگران نگیرد وَمَنْ یَتَوَکَّلْ عَلَی اللّٰهِ فَهُوَ حَسْبُهٗ۔ پس روی عتاب از من بدرویش آورد و گفت اے که گفتی توانگران مشتغل اند بمناهی و مست ملاهی نعم! طائفه هستند بدین صفت که بیان کردی۔ قاصر همت و کافر نعمت که ببرند و بنهند و نخورند و ندهند۔ اگر بمثل باران نبارد و یا طوفان جهان را بردارد باعتماد مکنت خود از محنت درویش نپرسند و از خدا تعالیٰ نترسند و گویند۔ بیت

گر از نیستی دیگرے شد هلاک مرا هست بط را ز طوفان چه باک

بیت

دونان چو گلیم خویش بیرون بردند گویند چه غم گر همه عالم مردند

قومے برین نمط هستند که شنیدی و طائفه خوان نعم نهاده و صلائے کرم در داده و میان به خدمت بسته و ابرو بتواضع کشاده۔ طالب نام اند و مغفرت و صاحب دنیا و آخرت چون بندگان حضرت بادشاه عالم عادل

له و کسے که تکیه کنند بر خدا پس خدا براے او کافی ست ۱۲

مؤید و منصور مالک ازمّۀ انام حامی ثغور اسلام وارث ملک سلیمان اعدل ملوک زمان مظفر الدنیا والدین ـ ابوبکر سعد بن زنگی ـ اَدَامَ اللّٰهُ اَیَّامَهٗ وَ نَصَرَ اَعْلَامَهٗ ـ

قطعه

پدر بجای پسر هرگز این کرم نکند — که دستِ جودِ تو با خاندانِ آدم کرد
خدای خواست که بر عالمی ببخشاید — بفضلِ خویش ترا پادشاه عالم کرد

قاضی چون سخن بدین غایت رسانید و از حدِ قیاس مبالغت نمود ما نیز بمقتضای قضا رضا دادیم و از ماضی درگذشتیم و بعد از مجارا طریقِ مدارا پیش گرفتیم و سر بتدارک بر قدم یکدیگر نهادیم و بوسه بر سر و روی دادیم و ختم سخن برین دو بیت کردیم ـ قطعه

مکن ز گردشِ گیتی شکایت ای درویش — که تیره بختی اگر هم برین نسق مردی
توانگرا چو دل و دست کامرانت هست — بخور ببخش که دنیا و آخرت بردی

لـه همیشه دارد خدا دوران حکومت او را و یاری دهد خدا نیزه‌هاے او را ۱۲

انتخاب از انوار سهیلی

باب هشتم در احتراز کردن از ارباب حقد و حسد و عدم اعتماد نمودن بر تملّق ایشان

ای جهان آرای حکیم فرخنده رای را گفت. فرد

ای چو صبح آینه ات سر تا پا صدق و صفا
وی چو عقل ادریس پایان بسر فضل و هنر

بی تقریر سخنی از زحمت و عیب مبرا و توضیح آن مستغنی از شک و ریب معروض فرمودی مثل کسی که دشمنان غالب و خصمان قاهر متوجه او گردند و از هیچ جانب راه گریز نیابد و جهت خلاص اندیشه ناچار باشد و او با یکی از ایشان اختلاط پیوسته قاعده صلح را تمهید دهد و بدین سبب سالم گشته و از مضرت دیگران ایمن بوده و از خطر مخافت و فتنه و آفت این گروه رسته خود را در آن واقعه با دشمن به وفا رسانیده نقض خود را از و نیز جهت ایمنی نماید و برگشته

نرم و سیامن حشر و از گرداب آفات بساحل فوز و نجات رسید اکنون
التماس آن دارم که بازگوید. داستان اصحاب حقد و عداوت که از ایشان
احتراز و اجتناب نیکوتر یا انبساط و اختلاط بهتر. و اگر یکے از ایشان
گرد استمالت برآید و داعیهٔ ملامت از وے سر بزند بدان التفات
باید نمود یا آن را اطلاق در ضمیر جاے نباید داد. برهمن گفت۔

فرد

اے چو وہم از افتتاح آزمایش در پے — دستے چو عقل از ابتداے آفرینش کاروان

هر که بفیض روح قدسی مستظهر باشد و بمدد عقل مستمسک بود هر آینه
در کارها احتیاطے هرچه تمامتر واجب بیند و مواقع خیر و شر و مواقع نفع
و ضرر نیکو شناسد و بر وی پوشیده نماند که از دوستے آزرده و دشمنے رنجیده
پهلو تهی کردن بسلامت نزدیکتر است و از مکامن مکر کینه کش
و غوائل غدر کینه‌ور تمامے بحر فروش تجنب نمودن هرچه باشد اولیٰ
خاصه که تغییر باطن و نفاق و نیت اعتقاد او مشاهده نموده باشد
دل شکسته ضمیر او بنظر بصیرت مشاهده نماید شعر

چو آزرده شد خصم ایمن مباش — خراشیده را هست قصد خراش

گر اول درآید با لطف و خوشی	ور آخر سبب محنت از وی کشی

و هر که از اهل کینه علامت عداوت فهم کرده باشد باید که آن را بتحمل نکوبید
نسازد و بچرب زبانی و تلطف فریفته نگردد و جانب هشیاری و بیداری
و عاقبت اندیشی فرو نگذارد- چه اگر خلاف این معنی از وی در وجود آید
تیر آفت را از جان هدفی ساخته باشد و آتش بلا را در ساحت سینه
برافروخته. بیت

تخم غفلت هر که کارد در زمین دل بار آورد	ایمنی از خصم محنت‌های بسیار آورد

و از جمله حکایاتی که درین باب بر دفتر خاطر اولوالالباب مرقوم شد
حکایت ابن مدین و قبره مزیت جمال و مزید کمال دارد شاه پرسید
که چگونه بوده است آن-

حکایت- گفت آورده اند که ملکی بود نام او ابن مدین با همتی
عالی و رای روشن قصر رفیع القدر سلطنت را بسعی معمار شوکت بجبهه سما
رسانیده و بنای وسیع الفضای مکرمت را بید مهندس حشمت از
ذروهٔ فلک الافلاک گذرانیده. بیت

ملک کوکبه شاه جمشید بخت	فلک مرتبه ماه و خورشید تخت

و با مرغے کہ او را قبرہ خوانند انسے تمام داشت و آں مرغے بود با حسنے و نطقے دلکشا و صورتِ مطبوع و ہیئتِ زیبا ہموارہ ملک با و سخن گفتے و بجوابہاے شیریں و مثلہاے رنگیں او منبسط گشتے مثنوی

سخنہاے زیباے رنگیں خوش است　　حکایات شیریں بسے دلکش است
کسے را کز اینہا بود بہرہ مند　　کنندش بزرگان و شاہاں پسند

قضارا قبرہ در کوشکِ شاہ بیضہ نہاد و بچہ بیروں آورد و ملک از غایتِ دلبستگی فرمود تا او را بسراے حرم برند۔ و ملازمانِ حرم سراے را حکم شدہ تا در تعہدِ او و بچہ او بغایت جہد بجاے آرند۔ و ہماں روز پادشاہ را پسرے آمد انوارِ نجابت از ناصیہ او تاباں۔ و شعاعِ سعادت بر صفحاتِ حال وے درخشاں۔ قطعہ

زہے بر اوجِ سپہرِ کمال طالع شد　　کہ کس ندید چناں ماہ در ہزاراں سال
خجستہ طالع و روشن دل و مبارک پے　　فرشتہ طلعت و نیک اختر و ہمایوں فال
ازاں نہالِ شرف تازہ گشت گلشن ملک　　چنانکہ تازہ شود برگِ گل ز بادِ شمال

چندانچہ بچہ قبرہ می بالید شاہزادہ نیز نشو و نما می یافت۔ و ایشاں را با یکدیگر الفتے عظیم افتادہ بود۔ پیوستہ ملک زادہ بآں مرغک بازی کردے

و هر روز قبّره بکوهها و بیشه‌ها رفتی و از میوه‌ها که مردم آن را ندانستندی اگر
دانستندی بدان رسیدن نتوانستندی دو عدد بیاوردی یکی
ملک‌زاده را دادی و دیگر بچهٔ خود را خورانیدی کودکان بدان متلذذ
گشته به نشاط و رغبت میخوردند. و اثر منفعتِ آن هرچه زودتر در قوت
و تقویتِ جسمِ ایشان مشاهده میرفت. چنانکه در اندک مدت بسیار بالیدند

فرد

گشتند سربلند بنشو و نمای خویش　　چون سبزهٔ تر از اثرِ فضلِ نوبهار

و قبّره را بوسیلهٔ آن خدمت هر روز جاه و رفعت زیاده می‌شد و ساعت
بساعت قرب و منزلت می‌افزود. یک چندے برین بگذشت و
زمانه بیاض اوراق سفید و سیاه لیل و نهار در نوشت. روزے قبّره غائب
بود بچهٔ او در کنار شاهزاده جست. و بسر پنجهٔ خشونت دست او را ریش
گردانید. آتش خشم در اشتعال آمده شاهزاده را بقاسپ خفت
و حدت انگیخته تا خاک در چشم مروت و مروت زد و حق الفت و صحبت
قبّره را برباد داده پاے او گرفت و گرد سر گردانید و چنان محکم بر زمین زد
که فی الحال با خاک برابر گشت و در شکنجهٔ هلاک تا چیز شد

فرد

در لفافهٔ شاخ گل تو شگفته　　فرو ریخت از تند باد خزانی

چون قمره باز آمد بچه را کشته دید نزدیک بود که مرغ روحش از قفس قالب
پرواز کند و از هول آن واقعه نمودار فزع اکبر در دلش پدید آمد و از
وقوع آن هائله اثرانده در سینه اش کالنقش فی الحجر جاگیر شد فریاد
و نفیر بمنزل ماده و نیر رسانیده می گفت۔ بیت

وه که گل روشنی دیدهٔ عالم بین تو　　برگ عیش و شادمانی و دل غمگین تو

بعد از جزع بسیار و فزع بیشمار با خود اندیشید که این آتش بلا تو افروخته
و متاع فراغت الغرض تمامے صحبت تو بفروخته ترا در بن عمارتے یا بر
دیوارے آشیانه بایستے ساخت۔ با حرم سرای سلطان چه کار داشتی و
تربیت بچه خود مشغول شده با تا کی پسر پادشاه چه اشتغال شدی
اگر بگوشهٔ توشهٔ خود قناعت میداشتی امروز درین بلا مبتلا نا گشته ازین قصه
غصه نمی کشیدی و حکما گفته اند بیچاره کسے که صحبت جباران در ماند که نعام
عهد ایشان سخت و سست بود و بنای وفای ایشان قوی
ضعیف افتاده همیشه رخسار مروت با سیب جفا خراشیده دارند۔

و سرچشمهٔ فتوت را بجانب بدعهدی و نا انصافی انباشته سازند انتظار
و مصاحبت نزدیک ایشان حرمتی دارد و نه سابقهٔ خدمت و رابطهٔ
ملازمت قدری و قیمتی - **بیت**

برای خدمت آنکس که شناسد حق خدمت   مکن اوقات خود ضایع که فرصت منتنم

عفو جرایم را که صفت آزادمردان است در مذهب انتقام نادر و او حرام شناسند
و حق ناشناسی را که سمت اهل کفران ست. و در شیوهٔ فتوت جایز و مباح
پندارند آخر از صحبت جمعی که سوابق خدمت خادمان فراموش کنند
چه فائده توان گرفت - و در ملازمت گروهی که رابطهٔ صحبت
بیخ ضمان را از یاد بگذارند چه سرمایه حاصل توان کرد **فرد**

حیف است که در زمرهٔ مردان شمارند   آن را که حق صحبت یاران نشناسد

و من با قومی در آمیخته ام که در جانب خود ارتکاب کارهای بزرگ را
حقیر شمرند و از طرف دیگران اندک سهوی را بسیار شناسند **فرد**

عیب خود را بهنر باز نمایند و گر   هنری هست ترا عیب تعلیمش خوانند

و من باری فرصت مجازات و زمان مکافات فوت نخواهم کرد. و
تا کینهٔ بچهٔ خویش ازین ظالم نستانم دستگاه خود از کنز او غنی نسازم

قرین خویش را بے موجبے بکشت و ہم خانه را بے سببے ہلاک کرد باز بجوم
آرام و قرار نخواہم گرفت ۔ بیت

بیکسو نہم مہر و آزرم را　　بجوشش آورم کینه گرم را

پس آنگه ہیجا با بر روے ملک زاده جست و چشم جہاں بین آن قرة العین
سلطنت برکند و پرواز نموده بر کنگره کوشک نشست ۔ خبر بشاه رسید
براے چشم اسپر گریہا کرد و خواست که بحیلت مرغ را در دام فریب آورد
و در قفس بلا محبوس ساخته آنچه سزاے او باشد بتقدیم رساند ۔ پس
زیر کوشک آمده ۔ در برابر قبره بایستاد و گفت اے مونس روزگار
ازین بالا فرود آ کے که بجان ایمنی ۔ حالا صحبت مرا بہم زدن و شمال عیش
مرا پژمرده مساز ۔ قبره گفت اے ملک متابعت فرمان تو بر ہمگنان فرض
است اما من مدتے در بادیه تامل سرگردان شده و بسر حد این اندیشه رسیده
بودم که بقیه عمر کعبه اعمال و قبله اقبال جز درگاه شاه نباید شناخت و مرکب
ہمت جز در ساحت ملازمت این حضرت نباید تاخت و گمان آں
بود که در سایه عنایت تو چون کبوتران حرم مرفه و فارغ البال توانم بود ۔
و در مرده مروت سعی نموده بمرتبه صفا توانم رسید ۔ اکنون

کہ خونِ پسرم در حریمِ سلطنت چون قربانیِ حاجیان مباح داشتند۔
چگونہ مرا آرزوے طوافِ این خانہ باقی ماند و با این ہمہ اگر واقعی کہ
جانِ شیرینِ پدر را عوض است لبیکِ زبان احرامِ حریمِ خدمت گرفتمی
لیکن۔

بیت

مرغے کہ رمیدہ گردد از دام — من بعد بہ دانہ کے شود رام

و دیگر حدیث لَا یُلْدَغُ الْمُؤْمِنُ مِنْ جُحْرٍ وَاحِدٍ مَرَّتَیْنِ بصحت پیوستہ
مرد زیرک باید کہ یک چیز را دو بار نیازماید و از زخم یافتہ کسے دوبار گزیدہ
نشود۔

فرد

نشنودی این مثل را کہ بار باستقلال گفتہ مَنْ جَرَّبَ الْمُجَرَّبَ حَلَّتْ بِهِ النَّدَامَةُ
و نیز در ضمیرِ منیرِ ملک روشن است کہ مجرم را ایمن نباید زیست کہ اگر
در عقوبتِ عاجل توقفے رود عذابِ آجل متوجہ خواہد بود و اگر مساعدت
بختِ بلند از ان بجہد او لا و احفاد وے را تلخیِ نکالِ آن بباید چشید
و خواریِ عقاب و وبالش بباید دید مطابقتِ عالمِ مقتضیِ مکافات

۱؎ گزیدہ نشود مردِ مسلم از یک سوراخ دو بار۔ ۱۲

۲؎۔ ہر کہ بیازماید آزمودہ را فرود آید بوے شرمندگی۔ ۱۲

رامتکفل ست وطینتِ روزگار خاصیتِ مجازات رامتضمن۔ چنانچہ پسر
ملک بابچۂ من غدرے اندیشید وازمن بے اختیار بلکہ بطریق مکافات
اعلے بوے رسید وممکن نیست کہ کسے از ساغرِ ستمگاری جرعۂ نوشد
بخمار بلا مبتلا نہ گردد و درچمنِ اعمال نہال بیداد نشاند ثمرہ عقوبت وعذاب
برندارد۔

بیت

اے ملے راکہ تخم حنظل کاشت — طمع نیشکر نباید داشت

گرملک حکایتِ دانا دلؑ وزداں استماع نکردہ است۔ ورسیدنِ
مکافات بدزداں بسمعِ شریف نرسیدہ ملک پرسید کہ چگونہ بودہ
است آں۔

حکایت۔ گفت آوردہ اند کہ درشہرِ رقہ درویشے بود باخلاقِ
پسندیدہ وآدابِ ستودہ آراستہ۔ ونہالِ اقوالِ افعالش بازہارِ مکارم اوصاف
ومحاسنِ عادات پیراستہ وبواسطۂ آنکہ دلے داشت بحقائقِ معرفت دانا
اورا دانا دل گفتندے۔ واہالیٔ آں شہر اورا دوست داشتندے۔

بیت

آں راکہ کمالِ معرفت شد حاصل — ہم مونسِ جاں باشد وہم مرہمِ دل

وقتی از اوقات متوجه زیارت بیت الحرام شد و بی رفیقی و همرهی
روی براه آورد جمعی دزدان بوی رسیدند و بگمان آنکه او مال بسیار
دارد قصد کشتن وی کردند. دانادل گفت با من از مال دنیا چندان چیزی
بیش نیست که توشهٔ راه حج توانم بود. اگر غرض شما بدان مقدار حاصل شود
مضایقه نیست مال ببرید و مرا بگذارید تا ابلق توکل تیز پیمای این راه را
بسر برم. و دیدهٔ انتظار کشیده را از خاک آستان حرم توتیائی کشم

بیت

روم بکوی وی سر بر آستان فکنم — تا بر خاک درش توتیای دیده کنم

دزدان بیرحم بدان سخن التفات ننمودند و بقتل وی شمشیر کشیدند.
بیچاره متحیروار بهر طرف می نگریست و چنانچه رسم درماندگان باشد
یاری و مددگاری می جست و در آن بیابان پر وحشت و صحرای بی پایان
و هیبت هیچ متنفسی بنظر وی درنیامد مگر آنکه بر زبر سر ایشان جوقی کلنگان
می پریدند. دانادل آواز داد که ای کلنگان درین بیابان بدست ستمگاران
گرفتار شده ام و جز حضرت عالم السر والخفیات کسی از حال من خبر ندارد
شما کینهٔ من ازین جماعت بخواهید و خون من از ایشان باز طلبید. دزدان

بخندیدند و گفتند چه نام داری. گفت دانادل. گفتند بارے دلِ تو از دانائی
هیچ خبر ندارد ما را معلوم شد که تو بے عقلی و هر که عقل ندارد در کشتنِ او زیاده
وبالے نخواهد بود. دانادل گفت سَوْفَ تَرٰی اِذَا انْجَلَی الْغُبَارُ. درینجا نکته
از مکافات بگوشِ شما فرو میخوانم. و ثمره از مجازاتِ عمل بنظرِ شما در
می آرم ولیکن گروهے که صفاتِ صُمٌّ بُکْمٌ عُمْیٌ فَهُمْ لَا یَرْجِعُوْنَ لازم
ذاتِ ایشان ست ازین معنی چه خبر دارند. بیت

اگر گوش دارد خداوند هوش ازین سان سخنها خوش آید بگوش

چندانچه دانادل می گفت گوشِ هوشِ ایشان از استماعِ سخن حق بے بهره
بود و باصرهٔ بصیرت شان مشاهدهٔ جلواتِ جمالِ حقیقت نمی نمود. او را
بکشتند و مالش را ببردند. و چون خبرِ کشتنِ او باهلِ شهر رسید ملول گشته
برفوتِ او تاسفها خوردند. و همیشه طالبِ آں بودند که کشندگانِ او را
بیابند. آخر الامر بعد از مدتِ بعید بیشتر اهلِ شهر روزِ عید بمصلّی حاضر
شده بودند و کشندگانِ دانادل نیز درهمان مجمع گوشه گرفته درانثنائے آں
فوجِ کلنگاں از هوا در آمده بالاے سرِ دزداں حاضر پرواز می کردند و بوسے

---

١ زود ست که خواهی دید سرگاه صاف خواهد شد غبار۔ ١٢ ٢ کرانند از شنیدنِ حق گنگانند از
کلمهٔ خیر کورانند از راهِ راست پس آنها باز نیایند از گمراهی۔ ١٢

آواز میدادند که از شغب و فغانِ ایشاں خلق از اوراد و اذکارِ خود باز
می ماندند۔ یکے ازاں دزداں بخندید و بر سبیلِ استهزا با یارِ خود گفت
همانا که خونِ دانا دل را میطلبند۔ قضارا یکے از اهلِ شهر که در جوارِ ایشاں بود
ایں سخن بشنید و دیگرے را اعلام داده هم در ساعت بحاکم انها کردند۔
و ایشاں را گرفته باندک مطالبه معترف گشتند۔ و مکافاتِ خونِ
ناحق بدیشاں رسیده بقصاص رسیدند۔ قطعه

که کرد در همه عالم کمانِ ظلم بزه — که تیرِ لعنتِ جاوید برنشانه نشد
که در زمانهٔ بے اعتبار طرحِ ستم — خیال بست که خود عبرتِ زمانه نشد

و ایں مثل برائے آں آوردم تا ملک را معلوم گردد که جراتِ من بزخمِ شاهزاده
به تقاضائے مکافات و اقتضائے مجازات بود و الا مرغِ شکسته بال
را قوتِ ایں کار از کجا تواند بود و چوں ایں صورت از من در وجود
آمده حالا حکمِ حاکمِ خرد ایں ست که بفرمانِ تو کار نکنم و اعتماد نا نموده
برسنِ مخادعت و فریب در چاه نروم۔ ع
آں به که حذر نمایم از خدمتِ شاه
ملک گفت آنچه گفتی بصدق و صواب مقرون بود و بفوائدِ حکمت و عوائدِ

فضیلت مشحون و من سیدالکم کہ بفحوائے۔ اَلْبَادِیْ اَظْلَم[1]۔ گناہ پسرِ من بود کہ بے سابقہ جرمے بچۂ ترا بقتل آورد و تو بر سبیل مکافات کہ جَزَاءُ سَیِّئَةٍ سَیِّئَةٌ مِثْلُهَا عوض راست کردی و ہنوز منت دارم کہ بر قتلِ او اقدام نمودہ و ہمیں بنقصان باصرۂ او بسند کردہ۔ اکنوں نہ ترا کرا ہتے متوجہ است و نہ مرا آزارے باقی۔ قولِ مرا باور کن۔ و بیہودہ در مفارقت و مہاجرت مکوش و بدانکہ من انتقام را از معائبِ مرداں می شمارم۔ و عفو را از ہنرہائے جوانمرداں می شناسم ہرگز دست رد بر پیشانی ہنر نخواہم زد۔ و در وے قبول بجانب عیب نخواہم آورد۔ بلکہ مدعائے من آن ست[2] در مکافات بدی نکوئی کنم۔ و اگر از کسے ضررے بمن عائد شود در برابر آن نفعے بوے رسانم

رباعی

ما عادتِ خود بہانہ جوئی نکنیم | جز راست روی و نیک خوئی نکنیم
آنہا کہ بجائے ما بدیہا کردند | گر دست دہد بجز نکوئی نکنیم

قبرہ گفت باز آمدنِ من ہرگز ممکن نیست کہ خردمنداں از مصاحبتِ یار مشوش

---

[1] - آغاز کنندہ ستمگار تر است۔ ۱۲

[2] - پاداش بدی بدی ست مانند آں۔ ۱۲

پہلو تہی کردہ اند و در تصانیف بزرگان مذکور ست کہ مردم آزردہ را
ہر چند لطف و دلجوئی زیادت واجب دارند و اکرام و احسان بنسبت ایشاں
و بعضے شناسند بدگمانی و نفرت بیشتر شود۔ و براں تقدیر احتراز لازم باشد قطعہ

عزیز من چو آزردی کسے را | مراعاتش مکن تا می توانی
کہ ہر چند از تو خدمت بیش بیند | مراورا بیش گردد بدگمانی

بابا گفت اے ثمرہ ازیں کلمات درگذر کہ تو مرا بجائے فرزندی
بلکہ عزیز تر۔ و اُنسے کہ مرا با تست با ہیچکس از خویشاں و متعلقاں نیست کسے
بنسبت کساں خود بد نیندیشد و با مخصوصاں در مقام انتقام و محاسبت
نباشد۔ ثمرہ گفت حکما در باب اقربا سخن گفتہ اند و حال ہر یک بتفصیل
باز نمودہ و بر ہر سوال فرمودہ کہ مادر و پدر بمثابہ دوستانند و برادراں
بمثابہ رفقا و یاراں و حال عم در مرتبہ آشنایاں و زنان در مقام محتاجاں
و دختراں در مقام خصماں و سائر خویشاوندان در مرتبہ بیگانگاں اما پسر را برائے
بقائے ذکر خواہند و با نفس و ذات خویش یکی شناسند و دیگرے را در دولت
و عزت با او شریک نسازند و من ہرگز ترا بجائے پسر نتوانم بود۔ و بر
تقدیر آنکہ مرا بجائے فرزند داری در وقت نزول بلا بتو ہم آلت شود

ثنا جانب مرا فرو خواہی گذاشت کہ ہر چند کسے کسے را دوست دارد
گوید کہ خود را بر تو ایثار می کنم و بجان در مقام مضائقہ نیستم۔

ع

جاں چہ چیز ست کہ بہر تو فدا نتواں کرد

لیکن وقتے کہ فتنۂ حادثہ گرددو کار بداں رسد کہ از سر جاں برباید خاست
بے شبہ خود را از مضیق آں خطر بعرصہ سلامت خواہد کشید و ہیچ نوع
نقد ہستی را نثار دیگرے نخواہد کرد۔ بیت

مردے باید کہ از بلا نگریزد ۔۔۔ وز بہر کسے از سر جاں برخیزد

مگر مالک حکایت پیرزن و مہستی نشنیدہ و بر مضمون حال ایشاں اطلاع
نیافتہ شاہ فرمود کہ باز نماے با من کہ چگونہ بودہ است آں۔
حکایت۔ گفت آوردہ اند کہ زالے کہن سال فرسودہ حال
دخترے داشت مہستی نام ناگاہ چشم زخم روزگار پایاں سرو گلعذار رسیدہ
سر بر بستر بیماری نہاد۔ پیرزن گرد سر دختر می گشت و از روئے نیاز
زاری با چشمے چوں ابر نوبہاری می گفت۔ ای جان مادر فدائے تو باد۔
و سر این شکستہ دربدر گشتہ محنت درماندہ خاک پائے تو۔ من خود را صدقہ

سرِ تو می کنم۔ و نیم جانے کہ دارم برائے بقائے تو فدا می سازم۔

ع

گرت دردِ سرے باشد ہزار گردِ سر گرداں

ہر سحر گاہ با نالہ و آہ گفتے خدایا برس جوانِ جہاں نادیدہ بخشائے و ایں

پیرِ فرتوت از عمر سیر آمدہ را در کارِ او کن۔ مثنوی

از عمرِ من انچہ ہست بر جائے	بستاں و بہ عمرِ او در افزائے

گرچہ شدہ ام چو موئے از غم	یک موئے مباد از سرش کم

القصہ پیرزن از آنجا کہ مہرِ مادری و شفقتِ مادراں بایکد روز و شب

در دعا و زاری می کوشید و جانے کہ داشت بفرزند دلبند می بخشید

قضا را مادہ گاوے از آنِ پیرہ زن از صحرا باز آمد و بمطبخ درون رفت

و بوئے شوربا سر در دیگ کرد و انچہ بود بخورد و چوں خواست کہ سر از دیگ

بیرون آرد نتوانست۔ گاوِ بے طاقت شدہ ہمچناں دیگ در سر

از مطبخ بدر آمد و ازیں گوشہ بداں گوشہ می رفت۔ پیرہ زن در وقت

باز آمدنِ گاؤ در خانہ نبود از سرِ ایں قضیہ وقوفے نداشت چوں

بخانہ در آمد و بداں شکل و ہیئت چیزے دید کہ گردِ خانہ بر می آید تصور کرد

که عزرائیل ست بقبضِ روحِ مستی آمده نعره برداشت و بزاریِ تمام گفت

نظم

ملک الموت من نه مستی ام / من یکے پیرزالِ محنتی ام
گر تو خواہی که جانش بستانی / اندراں خانه است تا دانی
گر ترا مستی است اندر کار / اینک او را ببر مرا بگذار
بے بلا نازنین شمرد او را / چوں بلا دید در سپرد او را
تا بدانی که نیست در خطرے / هیچکس را ز خود عزیز ترے

و من امروز از همه علائق مجرد شده ام و از خلائق منقطع گشته و از خدمتِ تو چنداں توشه برداشتم که راحلهٔ قوتِ من بداں گراں بار شده تحمل بارِ دیگر ندارد

ع

ترسم که تنِ ضعیف ست ایں بار بر نتابد

و کدام جانور را آں طاقت تواند بود که گوشهٔ جگر او را بآتش بیداد کباب کرده میوهٔ دلش را بباد تاراج بر دهند و روشنائی دیدهٔ او را در ظلماتِ فنا افگنده راحتِ جانش را از پیش بردارند - و من چوں از فرزندِ ارجمند که نور دیدهٔ پُر نم و سرور سینهٔ پُر غم بود بر اندیشیم در پایِ مناسفت

در موج آمده کشتی شکیبائی را گرداب اضطراب انداز د. و شعلهٔ آتش تحیر بالا گرفت متاع صبر و بردباری را یکبار بسوزد. قطعه

اندر جهان غمم که محیط غم مرا — پایان پدید نیست چه پایان کناره هم
گفتم بصبر ساحل دریا شود پدید — اکنون شکست کشتی صبر و قرار هم

و با این همه بجان ایمن نیستم و بدین توانگری و تملق فریفته شدن از روی خردمندان دور میدانم. لاجرم آیهٔ یالیت بنی و بنات لی [illegible] میخوانم.

بیت

وصلی که درو ملال باشد — [illegible] از آن وصال باشد

ملک گفت آنچه از جانب تو وقوع یافته اگر چه جای ابداء و تحیر و تعجب است [illegible] ولیکن [illegible] قصاص کار کردی [illegible] حکم فرمائی [illegible] [illegible] فرزندان [illegible] [illegible] بیش از اولاد [illegible] فرزندان او قات و [illegible] روزگار [illegible]

ملک — [illegible]

پسر من از کتم عدم بقضای وجود آمد مهر پدری اقتضای آن کرد که بدیدار
وی انسی پدید آید۔ دران ماده او را با تو شریک کردم و مجالست تو
و موانست وی عمری برفاهیت می گذرانیم واکنون که چشم زخم زمان
نقصانی بگوهر باصره اش رسانیده ذوقی که بدیدار وی داشتم تحلیل پذیر
شد. اما مسرت گفت و شنید و صحبت صدا و ندای تو باقی ست چنان
مکن که این نیز بکلی منتفی گردد و مرا بقیة العمر معتکف بیت الاحزان باید شد
و با اندوه و ملال و غصه و کلال باید گذرانید و مثل من با تو همان مثل
مطرب ست و بادشاه قبرد پرسید که چگونه بوده است آن۔

حکایت۔ ملک گفت آورده اند که بادشاهی مطربی داشت
خوش آواز و شیرین نواز که بالحان دلفریب پای تحمل از رکیب بیرون
بردی و عنان تمالک از دست صبر و شکیب بدر کردی۔

بیت

از و خوشگوی تر در لحن و آواز — ندید این چنگ پشت ارغنون ساز

بادشاه او را بغایت دوست داشتی و پیوسته استماع نغمات دل آویز
و داستانهای نشاط انگیز خویش و خفته بودی۔

فرد

نواے مطربی بشنو که صوت راحت افزایش

بزیر وبم چو ناهید آورد و رچرخ کیواں را

وایں مطرب غلامے قابل را تربیت میفرمود در سازندگی ونوازندگی تعلیمے مشفقانہ میداد تا اندک زمانہ کار از خواجہ بگذرانید و آہنگ سازی ونغمہ پردازی بمقامے رسانید کہ آوازۂ قول و غزلش از اندازۂ تصور و وہم و خیال درگذشت و از صوت و صداے نقش وعملش مسامع جوامع اعزہ واہالی پرگشت

مثنوی

کردے بہ ترانۂ دل آویز بازارِ نشاطِ عیش را تیز

چوں گوشہ عود ساز کردے ناہید دو گوش باز کردے

شاہ از حال غلام آگاہ شد بتربیت وتقویت او التفات نمود تا بجدے کہ ندیم خاص و مقرب و صاحبِ اختصاص گشت۔ و شاہ ہموارہ بنغمات فیض بخشش کہ از معجزۂ مسیح خبر دادے مفتوں بودے۔ و بنولۂ عود عالم سوزش کہ آتش در دلہاے عشاق میزد۔ آہنگ بزم عشرت می نمود عرق حسد در دل مطربِ بحرکت آمدہ غلام را بکشت و خبر بہ پادشاہ رسید باجفا

مطرب فرمان داد۔ و چون مطرب را بموقفِ سیاست حاضر گردانیدند
سلطان از روے ہیبت و عتاب آغاز کرد و گفت ندانستی کہ من نشاطِ دوست
ام و نشاطِ من بدو قسم بود یکے در صحبت از سازندگیِ تو و دیگر در خلوت از نوازندگی
غلام تو۔ چہ چیز ترا برین داشت کہ غلام را بکشتی و نیمہ نشاطِ من باطل کردی۔
ہمیں ساعت بفرمایم تا ترا نیز از ہمان شربت کہ غلام را چشانیدہ بچشانند
تا دیگر بارہ کسے بر مثلِ این جرأت اقدام ننماید مطرب را از قول شاہ سرودے
بیاد آمد و گفت شاہا من بد کردہ ام کہ نیمہ نشاطِ پادشاہ را باطل کردم اما آنکہ
بادشاہ مرا ہم کشد و تمام نشاطِ خود ضائع می سازد چگونہ است۔ بادشاہ را خوش آمد
و او را نوازش فرمودہ از کشتن آزاد کرد۔ و غرض از ایرادِ این مثل آن بود کہ
پارۂ از طرب و خوشدلیِ من بواسطۂ فرزند نقصان پذیرفتہ و تو نیز کہ سازِ
فراق نوازی نزدیک تر شدہ کہ پشتِ امیدم چون قامتِ چنگ خمیدہ گردد
و سینۂ رنجورم بناخنِ حسرت چون دلِ عود خراشیدہ شود و آخر الامر یاران
را مفارقت بضرورت دست خواہد داد۔ بارے حالا در ہجرِ اختیاری مکوش
و دامنِ جمعیت از دست مدہ۔ **فرد**

خود مکن بیگانگی بارے چو میدانی کہ چرخ — آشنایان را ز یکدیگر جدائی میدہد

مہرِ گفت ختم در نہانخانۂ دل پوشیدہ است و کیف درزد به سینۂ مخفی ماندہ
و چوں کسے را بر آں اطلاع ممکن نیست پس آنچہ زباں گوید اعتماد را نشاید چہ
زباں دریں معنی از مضمونِ آنچہ در ضمیر مکنون ست عبارتے راست ادا نکند
و بیان در فحوائے مخزونات خاطر حق امانت بجائے نیارد۔ اما و لہا
بحکم ۱ القُلُوبُ تَتشَاھَدُ یک دیگر را شاہد عدل و گواہ راست اند۔

فرد

حدیثِ سرِ دل ما اندر بس   زبان و لب دراں محرم نباشد

و زبانِ تو در آنچہ میگوید دل با او موافق نیست و دل تو آنچہ دارد زبان
ادائے آں صادق۔

مصرعہ

صد جاں فدائے آنکہ زبان و دلش یکے ست

اے ملک من صحبت و صولت ترا نیکو شناسد از نہیب سیاستِ تو یکبار خبر شود
از کوہ گاہ خشم گراں تر کنی رکاب   و ز باد وقت حملہ سبک تر کنی عناں
بہ ہیچ وقت از ہیبت تو ایمن نتوانم بود و یک نفس از خطر سطوت تو

۱؎ دلہا بہ یکدگر دل یک دیگر را می بینند ۱۲

آیام تواند گرفت و من ازاں جملہ نیستم کہ طبیب با مردمی گفت
چہ نسبت بشیر ست از دارو ے درد شکم ۔ ملک پرسید کہ چگونہ بودہ است آں ۔

حکایت ۔ قُبّرہ گفت مردے نزد طبیب آمد و از درد شکم بیقرار گشتہ
در زمین می غلطید ۔ و از صعوبت الم زار زاری نالید و دوا می طلبید ۔

ع

اے طبیب آخر علاجے کن کہ کار از دست رفت

طبیب بطریقے کہ ارباب حکمت قانون معرفت اسباب علامات را مقرر
دارند تا بعد از تشخیص مرض بعلاجے کامل کہ سبب شفائے عاجل تواند شد
اقدام نمایند ۔ از وے پرسید امروز چہ خوردی ۔ مرد سادہ دل گفت پارۂ نان
سوختہ خوردہ ام ۔ و بداں غذا کہ مشابہ انگشت بود تنور معدہ را تافتہ
طبیب بملازمان فرمود کہ دارو ے کہ چشم را جلا دہد و روشنی بصر بیفزاید بیارید
تا چشم ایں کس را دارو بکشم ۔ آں شخص فریاد برکشید ۔ بیت ۔

کاخر چہ محل ہزل بازیست وقت اجل ست جاں گدازیست

اے طبیب تجربہ بر طرف نہ ۔ و استہزا بگذار من از درد شکم می نالم و تو جواہر دارو
در چشم من می کشی ۔ دارو ے دیدہ را با درد شکم چہ نسبت طبیب

گفت می خواهم که چشم تو روشن شود و سیاه از سفید فرق توانی کرد تا دیگر نان سوخته نخوری پس ترا علاج چشم از مداوات شکم لازمتر است و غرض من از ایرادِ این مثل آن است تا ملک تصور نکند که من از جملهٔ آنهاام که سوخته از ساخته باز نشناسم و خام از پخته امتیاز نکنم. بیت

بحمدالله که در دانش چنانم   که خیر از شر جدا کردن توانم

ملک گفت میان دوستان ازین نوع که ترا با من واقع شد بسیار حادث میگردد. امکان ندارد که راهِ مخاصمت بکلی از میانِ مردم برافتد و طریق نزاع و جدال مسدود گردد. اما هر که بنورِ عقل آراسته است و بزیورِ خرد متحلی حسب المقدور در اطفای نائره غضب می کوشد و چندانکه می تواند آب حلم بر آتشِ خشم می ریزد و می داند که در نوشیدنِ شربتِ عفو اگرچه بغایت تلخ نماید حلاوتِ مسرت مندرج است و تحمل نمودن بر مشقت بردباری هرچند مزاج زهر دارد بهجت را متضمن است. مثنوی

غصه مخور زانکه شقاوت دروست   خشم فرو خور که حلاوت دروست

شعشعهٔ برق درآزردنست   قاعدهٔ ابر فرو خوردنست

سینهٔ دریا نشود پر غبار   گرچه که باران کندش سنگسار

خبر گفت این مثل مشهور است مَن تهاون بالشرّ وقع فیه
گیرد دشوار افتد این کار دشوار آسان نتوان گرفت۔

تهاون نشاید ورزید۔ زمن عمر در نظاره و بازیِ چرخِ شعبده انگیز
ملاحظت ساخته ام۔ و نقائص اوقات تیغِ بوالعجبیها سے و هر قسم باز درانچه
هر آنچه بسته از ذخائرِ تجربه انتظارها سے وافر حاصل شده باشد و مکاسب
ایاست و سرمایهٔ فهم و فراست سود سے تمام بدست آمده و بتحقیق
شناخته ام که غیر را اختیار و شمارهٔ اقتدار [illegible] عهد و پیمان را پیوند
و سوزنِ نخوت کاه ستمگاری برشتهٔ سطوتِ جباری دیدهٔ آزرم و وفا را
می دوزد۔ و آن را که شیر هیبت شهریاری و هم انتقام برزبان زند تملقِ روباه
بازی فائده نخواهد داد۔ و هر آن که خود را خوابِ خرگوش زند هم۔ و از
ترسے بیّنی هراسان شده چون آهو با دیدبان گیرم که خصمِ ضعیف را
هیچ وجه با دشمنِ قوی مجالِ منازعت نیست۔ چنانچه آن پادشاه
برائے دشمن خود در این باب حیله ایراد کرده است۔ ملک پرسید
چگونه بوده است آن۔

له هر که سست و ضعیف شمرد بدی را در رنج و مضرت افتاد ۱۲

حکایت گفت آورده اند که در [illegible] ترکستان پادشاهی بود

همای همت بی نهایتش سایهٔ صلاح و فلاح بر مفارق

عالمیان مبسوط ساخته و عنقای همت والای او [illegible] آشیانه

طاوس ریاض سپهر گردانیده [illegible] باشد [illegible]

داشته و بذل [illegible] [illegible]

مثنوی

سر [illegible] همه گردن کشان | پیش [illegible] [illegible]

در [illegible] [illegible] جهان [illegible] | [illegible] [illegible]

یکی از ارکان دولت را خدمتی [illegible] [illegible] بسیار [illegible]

شاه [illegible] یکی از دشمنان ملک [illegible] [illegible]

آورد و چون شاه دانست که [illegible] [illegible]

و دوستی [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]

پرجوش [illegible] خیال [illegible] [illegible]

پر کینه [illegible] [illegible] [illegible]

مشتمل بر نصایح [illegible] [illegible]

فنزه دختر مغرور از غایت نخوت و عشرت بدان التفاتی نکرد و یکبار
دوست بر لیجا التفات گرد همه سرگردان بود و بجانب خود جذب می‌فرمود۔

(صفحه ۱۱۱)

بیت

پراگنده چند را گرد کن
که تا در تو جویند رونق برو

قنفزه گفت ای پادشاه دیدم که تو شهر داری و دست بالا داشت مزاج آشنایی ایشان را کار تیغ
است الیقینی نگاه محرف شده اصلاح نمی توان کرد - بدان گونه چنانچه
فرستادگان و دوستان شیشه و سنگ است با هم نزاد سنگ بر شیشه زند شیشه بشکند
که هر دو حال شیشه را بشکست و سنگ را آسیبی نخواهد رسید از این را ابیا
شکل فائده آنست که بر ضمیر منیر پادشاه روشن گردد که من نیز حکم شیشه دارم
و پادشاه مانند سنگ پایدار و حکم تمکین است با او قیامت کردن
نیارم سخن‌که عاقل در مقام ملاطفت است و میخواهد که جنین اعتذار
عذرخواسته وحشت اسکاین دیدار و مذهب خرد قبول عذر ارباب تقصیر
ستوده است و طالب صلح اصحاب عداوت بود و انکار جواب دادن
امری واجب الالتزام۔

قطعه

ز دوستان سخنان شنیده‌ام چنانکه
که رها نمی دشمن اعتماد مکن

چو اعتقاد حضرت بجمع پیوست شوق انبساط و اتفاق

ملک گفت بمجرد گمان التفات صحبت و پیوند انقطاع دوستی روا نباشد

و بمظنه که از وهم زاید رقم السوء بر فراق نشاید ساختن زنهار معرفت

قدیم و صحبت مستقیم را باندک شایبه بر طاق نسیان منه و رشته عهد یاری

و پیمان دوستداری را بمجرد وسوسه خدعه از دست دادن طریق ارباب حقیقت

نیست.

قطعه

وفا و عهد تو این بود و من ندانستم
نوید [illegible] این بود و من ندانستم

همه سخن همه دل خویش میگفت
ولی [illegible] بود و من ندانستم

آن [illegible] وفاداری درست که از [illegible] حیات [illegible]

[illegible] یافته [illegible] قدم [illegible]

و پیوسته که در صحبت و مودت ثابت [illegible]

وفای عهد نکو باشد ار بیاموزی

شیر گفت من چگونه بنیاد وفا نهم [illegible] از جانب ایشان [illegible] مشاهده

و آثار حسن عهد یکی منعدم و ارکان [illegible] وحشت [illegible]

فرو گذارد. و از ترصد فرصت مکافات احتراز ننماید و حال آنکه

بزور و قوت بر من دست نمی تواند یافت می‌خواهد که مرا به مکر و حیله در قبضهٔ
انتقام کشد و بباید ترسید از کینه که در ضمائر ملوک متمکن گردد. چه ایشان
به نخوت سلطنت در بابِ انتقام متعصب باشند و چون فرصت یابند
بهیچ تاویل مجالِ محبت گوئی و عذر خواهی ندهند و مثل کینها در سینها
چون انگشت فسرده باشد اگر چه حالے اثر ظاهر نگرداند. چندانکه شرارهٔ غضبے
بوے رسد افروختہ گردد. و فروغ خشم بالا گرفتہ جہانے را بسوزد و دود انتقام
از سر آتشِ کینہ خیزد پس و ما عهار ا خشک ساختہ بسیار دیدہا تر گردانیده و
ممکن نیست کہ تا ذرهٔ انگشتِ کینه در کانونِ سینه باقی ماند از مضرتِ شعله
خصم ایمن توان بود۔

ع

چون خشم زند شعله تر و خشک بسوزد

ملک گفت عجب حالتے است کہ تو دریں باب بر یک طرف افتادهٔ
و جانب دیگر را از دست دادهٔ چرا نشاید کہ مقدماتِ وحشت بمیامنِ الفت
مبدل گردد و بعد از کدورتِ مجادلت صفائے مخالصت پدید آید۔
قبره گفت کہ اگر کسے تواند کہ در مراعاتِ جانب لطفے تمام بجائے آورد
و در طلبِ رضا و فراغِ دوستان سعی پیوندد۔ و در وصولِ منافع

پریشان و وضع منتشر و نگاه پریشان و صورت و معنی بهشت ... سبب باشد
ممکن است کزان وحشت از میانه مرتفع گردد و ... چه ... استغنا
حاصل آید و هم دل مخالفت بشریت ... خود ... اجابت
ترحم که از این ابواب ... حاصل ... طریق الفت موافقت
زائد سازد ... اندیشه ... تواند ... باشد ... بحقیقت
مراجعت کند ... مخالفت خواهم بود ... ساعت ...
مرکب مشاهده خواهم کرد ... مراجعت ... مبالغه
ابیات ... اول فرد

از درخت محبت ... شکفت ... وصال

در بیابان ... ست

ملک گفت ... حق ... قادر
نباشد ... و ... اولیا ... بود ... ازلی و ما
حکم لم یزلی ... قادر است
فنا و اماتت ... و ... ست و
بقضای ربانی و مشیت یزدانی ... ایزدی ...

آن حکمیست بخشنده مارا ببقا و بآسمانی مواخذت منه
سرزنش مکن و بقضای خدا راضی شو قطعه

بجز رضا بقضای خدا الٰهی شاید   بغیر صبر بوقت بلا نمی‌شاید
ازانچه رفت قلم سرمکش وگرنه بیا   برون رو از خط او گر تو الٰهی شاید

تبره گفت بجز آفریدگان از دفع قضای آفریدگار ظاهر و مقرر است در صفحات تصورات اهل تصدیق این قضیه موشح و مصور که انواع خیر و شر و اصناف نفع و ضر بحسب ارادت و مقتضای مشیت خداوند جل ذکره نافذ می‌گردد و بجهد و کوشش خلق دفع و منع آن یا تقدیم و تاخیر در آن صورت نه بندد شعر

وَلَا مَرَدَّ لِقَضَائِهٖ وَلَا مُعَقِّبَ لِحُکْمِهٖ[1] فرد

کسی ز چون و چرا دم نمی‌تواند زد   که نقش بند حوادث وراء چون و چراست

و با آنکه جمهور علما برین معنی اتفاق نموده اند هیچکس نگفته است که جانب حزم و احتیاط را مهمل باید گذاشت و محافظت نفس از مکاره آفات و در توقف باید داشت بلکه گفته اند اسباب هر چیز رعایت باید نمود و اتمام امور بمسبب الاسباب تفویض باید فرمود۔

---

[1] فرمان و حکم الٰهی را باز دارنده و تاخیر کننده نیست ۱۲

مثنوی

غفلتے پنہاں در اسباب و طرق   طالبان را زیں ابن نیکی عشق
اے گرفتار سبب بیروں مپر   لیک عزل آں مسبب ظن مبر
با سببہا از مسبب غافلی   سوے ایں روپوشہا زاں مائلی

نکتۂ عقل و توکل مویدِ ایں قول ست ع

با توکل زانوے اشتر ببند.

ملک گفت محصل ایں مقالات ہماں ست کہ من بدیدار ملاقات توام وآرزومندی صحبت تو در ضمیر خویش فراواں می یابم و باایں ہمہ اشتیاق کہ از جانب من واقع است از طرف تو جز مقدمات ملال نمی بینم

فرد

تو ملولی زما و ما مشتاق   دل بدل میرود چہ حالت است

قبرہ گفت کہ اشتیاقِ تو داں ست کہ دلِ خود را بکشتن من نشاط و ذوقِ حال آنکہ نفس من حالا رغبتِ نوشیدنِ شربت اجل و میل پوشیدنِ لباسِ فنا ندارد و تا عنان مراد بدست ست از قبول آں ابا می نماید و احتراز از آں عینِ صواب می بیند ع سر بار دگر زتن نہ رود بہ نہ سرست

و من امروز از دل خویش بر شنیدهٔ ملک استدلال توانم کرد چه اگر فارسی به
استطاعت با هم جز بالکت قرة العین بادشاه اصغر نمی شوم و میدانم که
شاه نیز بواسطهٔ قتل فرزند جز هلاک من نخواهد طلبید. و بر علوا بتشمیر سبب رنگ
کسی وقوف باید که به التفات آن بالهم دوخته باشد و هم از آن نیش شربت
تلخی تجرع کرده به سالهای آسوده از این حال غافل اند و تا نه پروردگان
راحت دیده از پیرایهٔ درد غافل فرد

ای ترا خاری به پا نشکسته کی دانی که چیست
حال شیرانی که شمشیر بلا بر سر خورند

و بچشم خود می بینم که هرگاه ملک را از بینائی پسر یاد آید و من از نور دیدهٔ خود
براندیشم تفاوتی در باطنها ظاهر خواهد شد. و تغیری در مزاجها پدید
خواهد شد و توان دانست که از آن چه زاید. و در آن چه حالها روی نماید
و بدین دلیل مفارقت مناسب تر است از مواصلت و دوری لایق تر
از قرب صوری. ع صحبت چو چنین است جدائی خوشتر.
ملک گفت چه خبر توان بود. در آن کس که از چنین حادثه ای اعراض نتواند
و از سر حقد و آزار بر نتواند خاست و مرد فرزانه و خردمند بیگانه بود از

قدرت دارد که از مکافات مجرمان چنان گذرد که مدة العمر [illegible]
و هیچ وقت بر صفحهٔ دل او از آن تدارک و بیان آن نشان یافت نشود و از شفقت
گنهگاران را اعتذار بیکران را با احتراز تمام تلقی نماید [illegible]
[illegible] چنانچه [illegible] و اگر عذر خواه
در دل گیرد

ع

و [illegible] ذنب مغفور

و آن [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible]
[illegible] و دانشمند [illegible]
[illegible] خواهد بود

فرد

[illegible] [illegible]

[illegible] [illegible] بود
[illegible]
[illegible]

آن نیش تازه گردد و پاے او از کار باز ماند بمثابه که بر خاکِ نرم رفتن نیز
متعذر باشد. و نزدیکی من بخدمتِ ملک همین مزاج دارد و بوجه شرع و قانون
ملت اجتناب من ازاں فرضِ عین ست وَلَا تُلْقُوا بِأَيْدِيكُمْ إِلَى التَّهْلُكَةِ
و حکما گفته اند سه تن از روشِ حکمت دور اند. و از منهاجِ دانش بر طرف
اوّل کسے که بر قوتِ ذاتِ خود اعتماد کند و هر آئینه چنیں کس خود را در
مهالک افگند و تهور او سببِ هلاکِ او گردد. دوم آنکه اندازهٔ طعام و شراب
نشناسد و چنداں تناول نماید که معده از هضمِ آں عاجز آید و
ایں کس بے شبه دشمنِ جانِ خود باشد. سوم شخصے که بگفتارِ خصم و غرورِ او فتد.
و بقولِ کسے که از و ایمن نتواند بود فریفته شود و بیشک انجامِ کار او بخسارت
و ندامت انجامد.

بیت

مشو ایمن از حیلهٔ دشمناں بیندیش و برتاب ازاں سو عناں

ملک گفت اے قُبَّره هر چند از درِ ملاطفت درمی آیم و راهِ صواب و نصیحتها
در می نمایم تو همچناں بر مخالفتِ خود مانده. و دامنِ قبول از استماعِ
سخنها افشانده و نصیحت در باره کسے که قبول نخواهد کرد بیفائده است.

---

(۱) میندازید دستهاے خود را بهلاکت ۲

چنانکه نصیحت کردن آن زاهد گرگ را قبره پرسید که چگونه بوده است آن

حکایت گفت آورده اند که مردی زاهد نیک سیرت که او را قناعت شریفش بعد از ادای وظائف و اوراد هنر بر عزلت عباد بودی در صحرا می گذشت گرگی دید دهن حرص و شره گشاده و دیده آز بجانب طلب نهاده ناگاه همت بران وقف کرده که بی گناهی را بیازارد و جانوری بیجان کرده جهت خوشنودی نفس نافرمان از وی بهره برد. **فرد**

ستیزه کاری بیداد گر نگر که بجهل | رساند آسیب پای سود و صد بلایی

زاهد که او را بدان حال دید و از صفحه پیشانی او نقش بد روشی مطالعه فرمود از آنجا که شفقت ذاتی و مرحمت جبلی او بود. پند دادن آغاز نهاد و گفت زنهار پیرامن گوسفند مردمان مگرد و قصد مظلومان و بیچارگان مکن عاقبت بیدادی موقوف بعقوبت الهی باشد و خاتمت ستمگری بنکال عذاب آن جهانی کشد.

مثنوی

بر آیین ظلم هر که پیش نهاد | بند بر دست و پای خویش نهاد

چند روزی اگر ستم افزاید | دهرش آخر ز پا در اندازد

از این مقوله سخنان می گفت و بر ترک بز و گوسفندان مردم مبالغه از حد می برد
گرگ گفت در مواعظ اختصار فرمای که در پس این بیشه رمه می چرد
و ترسم که فرصت گوسفند بردن فوت شود و آنگاه حسرت فائده ندهد
غرض از ایراد این مثل آن است که چندانکه ترا پند می دهم تو همان بر سر
کار خودی. و بدان سخن ملتفت نمی شوی بیت

مکن که اهل مروت سخن شنو باشند　　هزار سال بکیش نکته در گوش باشند

قبره گفت من نصیحت گوش کرده ام و از مواعظ تو دیده گرفته عاقل آن را
می شناسم که پیوسته در حضر گشاده دارد. و آینه تجربه پیش نهاده من
اینجا که آمده ام از غایت خوف و فزع است. عاقلان بر سر این ایستاده اند
و معتقد که کسی را بر من دست رس نباشد چنین تیم کرده و بیش از این
بر من توقف کردن حرام است و در این حیرت و تردد گذرانیدن موجب
ملام چه میدانم که خون مرا ملک حلال دارد. و آنچه در تحفظ فرد است خوار و است
مباح پندارد پس اقامت من مکروه است و زود رحلت نمودن واجب.

مصرع

رفتم که ازین زیاده بودن خوش نیست

ملک گفت ترا اینجا اسباب معیشت آماده است و در پای اقامت و فراغت
بر روی دل گشاده مشقت سفر اختیار نمودن و برای انتظار مدعا
متردد بودن هیچ وجهی ندارد. قبره جواب داد هر که پنج خصلت را شعار
زاد و سرمایهٔ عمر سازد بهر جا که رود اغراض حاصل است و بهر جا که توجه نماید
فواید فیض صاحبان برد و اهل. اول. از بدکرداری بطرف بودن
دوم نیکوکاری را شعار خود ساختن سوم. از مواقع تهمت پهلو تهی کردن
چهارم مکارم اخلاق را ملازم گرفتن. پنجم آداب معاشرت را در همه حال
نگاه داشتن و کسی که جامع این خصال باشد او را هیچ جا غریب نتوان گفت
و وحشت غربتش براحت و انس مبدل سازند مصرع

دانا بهیچ شهر و ولایت غریب نیست

و عاقل چون در شهر مولد و منشای خود میان اقربا و آشنایان نتواند بود
بضرورت فراق دوستان و متعلقان اختیار باید کرد چنانچه حکیمی
گفته است و ذات او را عزیز صورت نبسته قطعه

[illegible] وطن غربت کار [illegible]   [illegible]
[illegible]   [illegible]

ملک گفت رفتن تو تا کی خواهد بود. و چه مقدار زمان توقف خواهی نمود
فقیر گفت ای ملک رفتن مرا باز آمدن توقع مدار و مرا دوست دار از این سخن
خیال مبند. دنیا مانند است این سوال و جواب را حکایتی عجیب
و نانوا است پرسید که چگونه بوده است آن

حکایت. گفت آورده اند که عارفی با پالان پوشی ... نزد
دکان نانوا نشسته بود دیگر گرد با چهار قرص قمر از افق تنور طالع گردیده بود
با فروغ ... که قدم برون از دکان نهاده ...
آفتاب کشیده. و تنور نانش بخت گریبان نان ...

قطعه

فراز منبر خباز قرص گرم سپیداری   که خورشید جهان تاب ...
تنور نانوا را خلیل الله را ماند   که ... آید تازه نان ...

حاصل الامر عرب بیچاره که بوسه تا از رمق حیات ... جان ...
دیده ... پیش نانوا آمده گفت ای خواجه ...
که مرا ... سازی نانوا با خود ... که ... من نان ...
عاشقی و من ... تو ... گفت ... دنیا.

... چون ... از ... نان ... و ... حیم و بیمار ... و ... [illegible]

شد ... ناتوانان می‌آید و عرب با صاحب ترک ... تا ... [illegible]

بگذشت و چهار روانات رسید و از آن هم متجاوز شده و بیمار تمام ...

... ناتوان را تحمل نماند و گفت یا اخا العرب بدان خدا که ترا ... نمود ...

کراست فرموده با من بگو ... تا ... که نان تو ... خوردم ...

کراسته خواجه ... بی‌صبری مکن ... این آسیب ... [illegible]

... این مشکل آنست که ... معلوم فرماید که تا آسیب ... [illegible]

بدن بیمار ... است از تناول ... بسیار ... چاره ... [illegible]

وصال فائده بر داشتن محال می‌پندارم و روزگار ... [illegible]

انگشت ... آن محال نیست و زمانه ... [illegible]

... اندیشه اتصال جز خیال محال ...

هرگاه که ... اختیار عادت ... [illegible]

و جمال با کمال شاه و آینه خیال خواهم دید. فرد

گر وصال یار نبود با خیالش هم خوشم   کلبه درویش را شمعی بود مهتاب ...

... قناعت ... از ... دیده ... کی آن ... [illegible]

بدام نیاید. و دام تمنای انتقام از غارت خانهٔ عدم بسرای وجود نخرامد باز
دیگر دانهٔ مکر پاشیدن گرفت و انواع عهد و میثاق و پیمان آورد. قبره گفت
ای جوان محبت و زیبندهٔ تاج و تخت هرچند تو با کرامت را تمهید دهی
و اضعاف ملاطفت در باب ایمنی و سلامتی ارزانی داری و آن را الموعود
پسندیده و موافق تماشا نموده گردانی ممکن نیست که حلقهٔ خدمت در
گوش کشم و غاشیهٔ ملازمت بر دوش افکنم. بیت

سخن ضائع مکن دیگر که با باد در نمی گیرد

ملک دانست که بسوزن حیلت خار وحشت از پای دل قبره بیرون
نتوان کرد. و تیر از شست رفته بزور بازوی تدبیر بدست نتوان آورد.
گفت ای قبره دانستم که از تو تماشای خیال جز بوی مشام آرزو نخواهد رسید
و چهرهٔ صحبت جز در آینهٔ امید نخواهد نمود. رباعی

آن رفت که در جوی طرب آبی بود   یا در سر زلف آرزو تابی بود
دردا که زمان عیش و دوران وصال   بگذشت چنانکه گوئیا خوابی بود

اما طمع آن دارم که بر سبیل یادگار دو سه کلمه که از تکرار آن آثار سعادت بر اوراق
روزگار مشاهده رود بفرمائی و بصیقل نصائح دوستانه زنگار غفلت از مرآت

خاطرِ من که بغبار ملال تیرگی پذیرفته بزدائی. فرد

ز بهر ما سخنے یادگار خویش بگوی — که بهتر از سخن خوب یادگاری نیست

قبّره گفت اے ملک کارهای جهانیان بر وفق تقدیر ساخته شده
و دران زیادت و نقصان و تقدیم و تاخیر کسے را مجال تصرف نبوده
هیچکس نتواند شناخت که منشور سعادت بر نام او رقم زده اند یا در
جریدهٔ اهلِ شقاوت داخل کرده لیکن بر عاقلان واجب است که کار
خود را بر مقتضای رای صائب روانه و در رعایت جانب حزم
و احتیاط غایت جهد بجای آرند. اگر تدبیر موافق تقدیر آمد خود بر مسند اقبال
و مسند جاه و جلال تمکن دارند. و اگر قضیه منعکس گردد هم دوستان عذر
پذیرند و هم طاعنان مجال وقیعت نیابند. قطعه

حکیم گفت که تقدیر سابق است ولی — بهیچ حال تو تدبیر خود فرو مگذار
که گر موافق حکم قضاست تدبیرت — بکام دل تو بری از کار خویش برخوردار
وگر مخالف آنست واردست عذر تو — کسے که دارد از انوار عقل استظهار

و دیگر باید دانست که خائف ترین پادشاهان آنست که از آن غفلت
نباشد و غافل ترینِ ملوک آنکه در حفظ ممالک و ضبط رعایا اهتمام ننماید.

ولئیم‌ترین دوستان آنکه در حالِ شدت و نکبت جانبِ دوست را فرو گذارد
و بدترینِ فرزندان آنکه از اطاعت پدر و مادر ابا نماید و ویرانِ ترینِ شهرها
آنکه در وی ایمنی و ارزانی نباشد و ناخوش‌ترین صحبتها آنکه مصاحبان را دل
با هم راست نباشد۔ و چون شائبه در صحبتِ من و ملک پدید آمده ترکِ آن
انسب است و مقالاتِ مخاصمت را بکلمات موادعت بدل ساختن بصواب اقرب

رباعی

رفتیم و وداعِ ما ز دل باید کرد — وز آبِ دو دیده خاک گل باید کرد
گر بد دیدی همه نکو باید گفت — در دردسرے بود بحل باید کرد

برین کلمه سخن بآخر رسانید و از شرفهٔ ایوان پرواز نموده بجانب صحرا پرید ملک
انگشت تحسر بدندانِ تحیر گزیده بسیارے تاسف خورد و با ملالے از قیاس
و وهم افزون و اندوهے از سرحدِ فهم بیرون روے بگوشهٔ نهاده
می‌گفت

قطعه

کجا گویم که با این دردِ جانسوز — طبیبم قصدِ جانِ ناتوان کرد
میانِ مهربانان چون توان گفت — که یارِ ما چنین گفت و چنان کرد

این ست داستانِ حذر از مکامن غدرِ ارباب حقد و احتراز از تصدیقِ تضرع

و نیاز ایشان و بر دوستی زرق آمیز خصمان اعتماد نامودن و محبت [illegible]
فریب که برای طلب انتقام کنند مغرور نا شدن و به عاقل [illegible]
که غرض از بیان این حکایات همان است که [illegible]
هر یکی را مرشد راه نجات واند [illegible]
و هیچ وجه بر دشمن آزرده اعتماد نکند [illegible]
دل نشینند.

رباعی

خواهی که نباشی بغم و رنج و تعب — [illegible]
از دشمن آزرده تغافل منما — [illegible]

انتخاب از تاریخ فرشته

جلد اول

ذکر شاهی شیر شاه افغان بن حسن سور

نام شیر شاه فرید و نام پدراو حسن که از طایفه افغانان روه است وقتیکه سلطان بهلول لودی بحکومت رسید پدر حسن سور که ابراهیم نام داشت بهوس نوکری کرده بدهلی آمد و تفصیل روه که مسکن افاغنه است خود در مقدمه مذکور شده و روه عبارت از کوهستانیست که ابتدای آن باعتبار طول از سواد بجور تا قصبه سوی که از توابع بکر است و عرض از حسن ابدال تا کابل و افغانان آنجا چندین قبیله اند از آن جمله یک فرقه سور است و ایشان خود را از سلاطین غوری دانند و میگویند که یکی از اولاد ایشان که محمد سور نام داشت در ازمنه سابقه جلای وطن کرده میان افغانان روه آمده و چون صحت نسب او نزد یکی از روسای افغانان بسجد

یقین رسیده و با آنکه رسم ایشان نیست که دختر به بیگانه دهند لیکن
آنکس دختر خود بمحمد سور داده و داماد گردانیده و از او و اولاد او چه رسیده
با فغانان سور مشهور گشتند و باین اعتبار افغانان [illegible] [illegible] قبایل
خواسته بود. القصه در عهد سلطان بهلول چون [illegible] [illegible] داشت
[illegible] جاگیر کرده از میان قبیله خود بیرون آمده [illegible] [illegible]
سلطان بهلول اختیار کرده چند ماه در [illegible] [illegible] [illegible] آمد
نارنول گذرانیده و چون [illegible] بادشاهی [illegible] [illegible]
و دور بادشاهی [illegible] سلطان [illegible] [illegible]
بادشاه سکندر لودی بود [illegible] [illegible]
او بود [illegible] کرده [illegible] [illegible]
بجاگیر [illegible] [illegible]
[illegible] افغانان بود
[illegible]
[illegible]
[illegible]

نوشت که فرزند مرا تسلی داده پیش من فرستید که میخواهم چیزے بخواند و
تهذیب اخلاق نماید هرچند جمال خان فرید را تکلیف نمود که بخدمت پدر
رود او قبول نکرد و گفت چون در جونپور نسبت بسهسرام علما بیشتر اند همین جا
لطلب علم قیام می نمایم و مدتے آنجا بوده چیزے میخواند گلستان و بوستان
و سکندر نامه که دران زمان اهل هند میخواندند خوانده و کافیه را با حواشی و
دیگر کتب علمی نیز درگذرانیده و از نثر و نظم و تواریخ وقوفے بهم رسانیده
بعد از دو سه سال که حسن بجونپور آمد خویشان او درمیان آمده فرید را بخدمت
پدر آوردند و رنج تکلف نمودند و حسن داروغگی جاگیر خود را بفرزند تفویض واگذاشته
او را بجاگیر فرستاده فرید وقت وداع بعرض پدر رسانید که مدار
کار عالم خصوص امور امارت منحصر بر عدالت است اگر مرا بجاگیر می فرستید
من از عدالت تجاوز نخواهم کرد و نوکران شما اکثر خویش و نزدیکان اند
هرکس از راه عدل تجاوز نماید محابا نخواهم کرد و ازین قسم مقدمات گفته
بجاگیر رفت و آنجا از روے پختگی و کار دانی بنوعے سلوک نموده درمیان اقران
[illegible] داشت و در مقام تنبیه بعضی از مقدمان سرکش و متمردان آمده
به زمانی تردد مشورت نموده همه گفتند که لشکر همراه پدرست و او بجاسے

دوروست تعیین شده تا آمدن پدر حسب باید فرود فرید نمود تا دوست
زمین است یا نه ابتدا از عهد هم بر موقع یک سپ ابعادیت طلب
داشت و از قسم سپاهی هیچ که پیاده بودند و والی نواحی سکونت
داشتند طایفه انبدر نسبت و جانب داد و خود و بوعده تسلی کرده با یک
بر امیران جا بیت سوار و پر سپاهست کرد و اتفاق رفتی آورده نشست
و ترتیب مواقع ایشان فرود آمده و به جنگ ساخت سر و جنگل
می بود تا اتفاقا کمال او و طبقات ایشان [illegible] و سرکوب ساخت
غالب آمد و حملت کشیده قتیل و اسیر داخل [illegible] نشسته حتی
و لباس مردان آن مزبور جا کرده [illegible] شده تا گذاری
نمودند و پرگنات معمور و آبادانی گشت [illegible] شده
و ترتیب شهر و حال گشت [illegible] آمده [illegible]
[illegible] اتحاد [illegible] نمود و [illegible] شده [illegible]
کرده [illegible] داشته [illegible] و [illegible]
و [illegible] آمده [illegible] شده
و [illegible] شد [illegible] که [illegible] شده اند

بوعده وفا باید نمود حسن رعایت خاطر فرید که فرزند بزرگ و خلعت بود نموده
موقوف می داشت و فرید این معنی را فهمیده دست از حکومت پرگنات
بازداشت و حسن داروغگی پرگنات بسلیمان و احمد داد و عذرخواهی فرید نموده
گفت چنانچه تو کاردان و صاحب تجربه شده‌ای می خواهم که برادران تو نیز
صاحب وقوف شوند و در آخر قائم مقام من تو خواهی بود القصه
چون حکومت پرگنات بسلیمان و احمد قرار گرفت فرید آزرده خاطر
شده باتفاق برادر خود نظام باگره رفت و بخدمت دولت خان لودی
که از امرای کبار پادشاه ابراهیم لودی بود قرار گرفت و مدتی در پی خدمت
کرده از خود راضی و خوشنود ساخت روزی دولت خان گفت مطلب
و مدعای که داشته باشی بگو تا سرانجام کرده آید فرید گفت پدرم پیر شده
و همه جاگیر پدرم خراب است و سپاهیان نیز خراب پریشان می باشند
اگر آن پرگنات بنام من و برادرم مرحمت شود یک برادر با پانصد سوار
همه وقت در خدمت پادشاه بوده و یکی سرانجام سپاهی و رعیت خواهد
پرداخت و نیز بخدمتگذاری پدر بزرگوار قیام خواهد نمود دولت خان نیز
این سخن را بعرض پادشاه ابراهیم لودی رسانید پادشاه فرمود

که آنکس پدر دوست است که گله و شکوه از پدر دارد و دولت خان نیز باشد
بقهر پیش گفته او را تسلی نمود که بار دیگر وقت نیک بملاحظه خود شاه خواهم
کرد و چاره سازی تو خواهم شد و وظیفه نیز بیفزوده او را شاد داشت
و فرزند را جهت خوش خلقی و اشفاق و آن همه دوست میکس دوست
گرفته و دولت خان نیز در همه باب بدانچه اولی نمود تا آنکه [illegible] راه
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

دارم اما در حکومت بشراکت راضی نیستم چه دو شمشیر در یک نیام نمی گنجد و دو حاکم
در یک شهر آرام نگیرند و چون مطلب شرکت در حکومت بود محمد خان
سلیمان را دلجوئی نموده گفت خاطر جمع دار که حکومت را پدر از تو بگرفته
بتو خواهم داد و چون فرید بر این سخن اطلاع یافت دیگر کار خود ندید
منتظر معامله بابر بادشاه با سلطان ابراهیم لودی بود چون خبر شکست سلطان
سلطان ابراهیم و فتح بابر بادشاه شنید نزد بهار خان
ولد دریا خان لوحانی که ولایت بهار را فرو گرفته و ادای خطبه بنام خود کرده
نمود و سلطان محمد خطاب داده بود رفت و در سلک نوکران او منتظم گشته
روزی سلطان محمد بشکار رفته بود ناگاه شیری نمایان شد فرید پیش شتافته
آن را بزخم شمشیر هلاک ساخت سلطان محمد فرید را آفرین کرد و خطاب
شیرخان بلند آوازه گردانید و رفته رفته شیرخان را در خدمت سلطان
قرب و اختصاص تمام حاصل آمد تا اتالیقی پسر خود جلال خان
باو تفویض نمود و بعد از مدتی شیرخان رخصت گرفته بجاگیر رسید و آنجا
زیاده از میعاد ماند روزی سلطان محمد در مجلس گفت که شیرخان نیامد
که از وعده تخلف نموده ... [illegible]

دیده بعرض رسانید که او بغایت بخیل و مکارست تقاضا آمدن پادشاه
محمود بن سکندر نمی دارد و بدین حرف مزاج سلطان محمد را متغیر
ساخت گفت علاج آوردن او آنست که پسر سلیمان نام پادشاه که پدر در
حیات خود او را قائم مقام خود داشت و مدتیست که او را گرفته
با من می باشد اگر با جاگیر شیر خان باو دهید به آسانی منقاد شود دیوان
خود آمده سلطان محمد بواسطهٔ تقرب دولت شیر خان سبب تغیر سلطان
تغیر جاگیر رضا نداد و محمد خان [illegible] شد بود که [illegible] نسبت سلیمان [illegible]
جاگیر را قسمت کن [illegible] و فساد [illegible] محمد خان [illegible]
[illegible] آمده [illegible] خود [illegible] شیر خان [illegible]
که برادران تو سلیمان [illegible] دست [illegible] می [illegible]
[illegible] خود محروم اند الا آنکه [illegible] شیر خان [illegible]
[illegible] که [illegible] شد [illegible] پادشاه
[illegible] جاگیر [illegible] شیر خان [illegible]
[illegible] بود [illegible] بیان [illegible]
[illegible]

بیت

ملک بمیراث نگیرد کسی — تا نزند تیغ دو دستی بسی

و من بحکم پادشاه ابراهیم لودی سهسرام و خواص پور ټانده را متصرف شده
چون سادی غلام برگشته آنچه شنیده بود بمحمد خان گفت محمد خان برآشفته
بسادی غلام گفت تمام جمعیت مرا باتفاق سلیمان و احمد با خود بر و جاگیر
شیر خان را بدر کرده هر دو پرگنه را بتسلیم سلیمان و احمد کن بحکم شیر
نیز ملک سلیمان و احمد گذاشته بیا اتفاقاً دران وقت از جانب شیر خان
ملک سکهه نام غلام او که پدر خواص خان ست دارو غه خواص پور ټانده بود
شیر خان خبر آمدن سادی و سلیمان و احمد شنید بملک سکهه نوشت که
در مقاومت و مدافعت تقصیر نماید سادی غلام و سلیمان احمد چون
نزدیک خواص پور رسیدند ملک سکهه بجنگ بر آمده بقتل رسید و لشکر شیر خان
متفرق شده به سهسرام آمدند و شیر خان را تاب مقاومت نمانده
اراده رفتن بطرفی نمود چنانچه بعضی گفتند پیش سلطان احمد باید رفت
شیر خان گفت که محمد خان امیر کلان است خاطر او را محبت
خاطر من از دوست نخواهد داد پس رای صائب او بران قرار گرفت

از خدمت جنید برلاس که از جانب حضرت پادشاه حکومت کوا کیبود
داشت برو و برادرش نظام نیز این را پسندید و القصه شیرخان
بعد از این سال پیش رسالت رسید و قول گرفته بملازمت سلطان جنید
برلاس شتافت و پیشکش بسیار گذرانید مقرب گردید و از سلطان جنید توقع
آن ملک گرفته بجاگیر خود رفت و محمد خان سور تاب مقاومت نیاورده
بکوهستان گریخت و سهیل پیشکش خود را شیرخان با پرگنه جونپور و پرگنات
آن نواحی بتصرف درآورد و ملکیان را بانواع خدمتگاری نموده
و زرداران و لجوان نمود و با جمعیت درپایه لایق بخدمت سلطان جنید
برلاس فرستاد و اقوام و قبیله خود را که گریخته بودند آورده جابجا نصب نمود
جمعیت خوب بهم رسانید و بمحمد خان سور پیغام نمود که غرض من از انتقام
در این بود تنها انتقام است که میان ما اتفاق کرد و با مدیر پرگنات خود از دست
خود داد پرگنات خود آنچه از خانه سلطانات برادر بدست آمده جدا
محمد خان سور باسم خود قرار گرفته بود و حالت شیرخان گردید و چون
شیرخان را جمعیت خاطر دست بهم داد و انتظام بلاد خود داد و مشالی گذاشته خود
بخدمت سلطان جنید برلاس بازرفت اتفاقا در آن ایام سلطان جنید

بملازمت بابر بادشاه می رفت و او همراه خویش باگره برد شیر خان بملازمت
حضرت فردوس مکانی دریافت. داخل دولتخواهان شد و در سفر
چندیری ملازم رکاب ظفر انتساب بود و چون چندگاه در لشکر گذرانیده
طرح و طور و سلوک و روش مغل را مشاهده کرد. روزے با یاران خود گفت
که مغل را از هندوستان بدر کردن آسان است ایشان گفتند بچه دلیل
می گوئی. گفت بادشاه ایشان خود بمعاملات کمتر می رسد و بامید وزرا
می گذارد و وزرا بمقتضاے رشوت کار کرده حق بادشاهی بجا نمی آورند
و عیب افغانان آن است که باهم نفاق دارند اما اگر مرا دولت مساعدت
کند اتفاق از میان ایشان بردارم و کار خود بسازم یاران او برین داعیه
این وقت محال می نمود خنده می کردند و تمسخر می نمودند تا آنکه روزے
در مجلس فردوس مکانی بر سر سفره طبق ماهیچه پیش شیر خان نهاده بود
و او در خوردن آن خود را عاجز یافته ماهیچه را بر روے نان بر آورده
بکارد ریزه ساخته باز در کاسه کرد و از قاشق خوردن گرفت حضرت بادشاه
برین حال واقف شده بمیر خلیفه گفت که این افغان غریب کارے کرد
و چون از کارهاے که با محمد خان سور کرده بود مطلع شد بتدبیر و زیرکی

او اشاره رفت شیرخان از مهربانی بادشاه بامیرخلیفه آگاه شد
این قدر دانست که نظر بصیرت منظور نیست و این حقیقت علاوه واهمه که داشت
شده همان شب از لشکر بادشاه فرار نموده بجاگیر خود رفت و بسلطان
جنید برلاس نوشت که چون محمدخان سور بسلطان محمد گفته می خواست
که بر پرگنات من فوج فرستد مضطرب گشته بی رخصت تعجیل بجاگیر
شتافتم و خود را از زمره دولتخواهان می دانم. القصه چون شیرخان
از طرف مغل مایوس و متوهم شده بود باتفاق برادر خود نظام باز
پیش محمد سلطان رفت سلطان محمد او را نوازش کرده باتالیقی جلال خان
پسرش بطریق اول منصب و مقرب گشت دران ایام حسب تقدیر
سلطان محمد فوت شده جلال خان پسرش خردسال بود قائم مقام
پدر شد و والده جلال خان لاڈو ملکه نام مهمات ایشان در گرفت
باتفاق شیرخان حکم میراند و در اندک زودی مادر جلال خان نیز فوت شده
حکومت بهار من حیث الاستقلال بشیرخان قرار گرفت و مخدوم عالم
نام از امراء والی بنگاله که حکومت حاجی پور داشت با شیرخان ابتدا
محبت و موافقت بهم رسانید و سلطان محمود والی بنگاله ازو خاطر

دگرگون کرد و قطب خان حاکم ولایت منگیر از تسخیر ولایت بهار و استیصال شیرخان
و مخدوم عالم کسیل کرد و شیرخان هرچند در صلح زد و ملایمت نموده فائده
نکرد آخر باتفاق افغانان دل بر مرگ نهاده قرار بجنگ داد و چون فریقین
بهم رسیدند جنگی عظیم شده قطب خان کشته شد و شیرخان غالب آمده
فیل و خزانه و حشم بنگاله را متصرف گشت و بیش از بیش صاحب قوت شد
ازین جهت لوهانیان از رشک و حسد با شیرخان در مقام نفاق شده بوده
قصد کشتن او کرده دران باب با جلال خان که او نیز از لوهانیان بود کنگاش
کردند و جمعی از متعلقان جلال خان شیرخان را ازان حال آگاهی بخشیدند
شیرخان به جلال خان گفت که امرای شما از روی حسد با من در مقام
نفاق اند اگر شما در علاج این امر سعی نمائید مرا بالضرورت از خدمت
شما جدائی اختیار باید کرد جلال خان گفت هرانچه صلاح تو باشد من
ازان بیرون نیستم شیرخان گفت که ایشان را دو فرقه باید ساخت
یکی را بنابر تحصیل زر پرگنات روانه باید کرد و دیگری را مقابل حاکم
بنگاله باید فرستاد و بعده در محافظت خود بنوعی کوشید که جلال خان
و لوهانیان از دفع او عاجز شده قرار داد که بخدمت

سلطان محمود والی بنگاله رفته نوکری اختیار نمایند و ولایت بهار را پیشکش
نمایند پس لوحانیان و جلال خان شیرخان را به بهانه آنکه در مقابل مغل
باشد در بهار گذاشته خود پیش سلطان محمود رفتند و او ابراهیم خان پسر
قطب خان را به کمک داده برسر شیرخان فرستاد و شیرخان در قلعه که
از گل ساخته بود متحصن شده و هر روز جمعی را بجنگ می فرستاد و زد و خورد
می کرد تا آنکه ابراهیم خان مدد دیگر از حاکم خود طلبید. شیرخان بر طلب
کمک مطلع شده مردم خود را بجنگ صف مستعد ساخت و وقت بامداد
مردم خود را مهیا نموده از قلعه بیرون آمد و لشکر بنگاله هم صف پیاده و سوار
آتشبازی و فیلان ترتیب داده مقابله نمودند شیرخان فوجی از مردم
خود در برابر ایشان داشته مردم چیده و گزیده را عقب پشته مختفی ساخته
و قرار داد که باقی فوج مقابل غنیم تیر اندازی نمایند و پشت داده
در وسطی یگریز نشستند تا سواران ایشان بهمت تعاقب از میان توپخانه
برآیند و چون چنین کردند لشکری که مختفی بود یکباره حمله آورده و مار از
روزگار بنگالیان برآورد و ابراهیم خان بزخم بندوق پدرکا کرده
بقتل رسید و جلال خان نیم جانی بتگ پا بیرون برده به بنگاله رفت

و تمامی فیلان و توپخانهٔ بنگالیان بدست شیرخان درآمده ملک بهار نیز
صاف گشت و استعداد شاهی بهم رسید گویند دران ایام تاج خان نامی
از جانب پادشاه ابراهیم لودی بحکومت قلعهٔ چنار اشتغال داشت و اورا
زنی بود لاڈ ملکه نام عقیمه که تاج خان را نهایت محبت با او بود و پسران
تاج خان که از زنان دیگر بودند از کمال رشک و حسد در مقام کشتن لاڈ ملکه
شده شبی یکی از پسران که کلان تر از همه بود شمشیری بر لاڈ ملکه انداخت و
زخم کاری نیامده غوغا شد که لاڈ ملکه را کشتند تاج خان با شمشیر برهنه خود را
بدانجا رسانیده قصد پسر کرد چون پسر بیقین دانست که از دست او خلاصی
ممکن نیست بر قتل پدر مبادرت نموده شمشیر آن بی سعادت کارگر افتاده
تاج خان کشته شد چون پسران تاج خان سرانجام قلعه سپاه نتوانستند
نمود بهم آمیختند شیرخان که در همسایگی بود برین معنی اطلاع یافته بمیر احمد ترکمان
که عمده نوکران تاج خان و خالوی لاڈ ملکه بود در باب تادیب پسران
بی ادب سخن درمیان آورده و بعد آمد و شد رسولان قرار بران گرفت
که شیرخان لاڈ ملکه را در حبالهٔ نکاح خود درآورده قلعهٔ چنار را متصرف گردد
پس شیرخان عقد با لاڈ ملکه نموده قلعه را مع خزائن و دفائن متصرف گشت

نظم

چو هنگام رسیدن در رسد تنگ	بمروم خود کشد کام آن آهنگ
ازین جا میرساند دیده را نور	کز نظاره میسّر بود از دور

و در خلال این احوال بادشاه محمود بن بادشاه سکندر لودی از صدمۀ افواج فردوس مکانی بابر بادشاه پناه برانا سنگا برده باتفاق رانا سنگا و حسن خان میواتی و دیگر زمینداران بر سر فردوس مکانی بابر بادشاه آمده و در نواحی قصبۀ جالوه جنگ کرده شکست خورد چنانچه در محل خود ثبت گردید و بادشاه محمود در حوالی چیتور روز بشب می آورد اتفاقاً اکثر امرای لودی که در ولایت پٹنه اجتماع داشتند کس بطلب بادشاه محمود فرستادند و او آمده بسعی امرا باز بر مسند حکومت پٹنه جلوس نمود و از انجا لشکر گران بولایت بهار در آمد شیر خان چون دید که افغانان را از متابعت بادشاه محمود چاره نیست ناچار بملازمت او رفته اطاعت و انقیاد نمود و امرای بادشاه محمود ولایت بهار را در میان باهم تقسیم نموده پارۀ بشیر خان گذاشتند و عذر خواهی نموده گفتند که هرگاه ولایت جونپور را از تصرف مغل بر آوریم باز تمامی ولایت بهار از تو خواهد بود شیر خان درین باب قول نامه

از بادشاه محمود گرفت و بعد از مدتی جهت سرانجام لشکر رخصت جاگیر گرفت
بسهسرام آمد. درین وقت که بادشاه محمود بقصد جنگ مغل و گرفتن ولایت
جونپور می رفت کس بطلب شیرخان فرستاد او جواب نوشت که متعاقب
سرانجام لشکر [illegible] بادشاه محمود گفتند شیرخان [illegible] تعلل است
[illegible] بادشاه محمود با لشکر خود
[illegible] جونپور [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible] افغانان [illegible]
[illegible] ساخت بادشاه محمود [illegible]
[illegible] امرای افغان [illegible] برابر آمده مقابله نمودند چون [illegible] شیرخان از
[illegible]
[illegible] مشاهده می نمود [illegible]
[illegible]
[illegible]

خواهم شد چنانچه در روزِ جنگ با فوج خود طرح داده بکنارے رفت و جنت آشیانی بفتح و فیروزی اختصاص یافته بادشاه محمود بدحال بولایت پٹنه رفت و گوشه گرفته ترک سپاہگری کرد تا آنکه در سنه ۹۴۹ نهصد و چہل و نه بولایت اوڑیسه رفته درانجا وفات یافت و جنت آشیانی بعد از فتح متوجه آگره شده امیر هندو بیگ را پیش شیر خان فرستاد که قلعه چنار را بوے سپارد شیر خان در دادن قلعه عذر آورد و امیر هندو بیگ برگشته بملازمت آمد و چون این خبر بجنت آشیانی رسید متوجه قلعه چنار شده جمعے از امرا پیشتر فرستاد تا قلعه را محاصره نمودند شیر خان عریضه ارسال داشت که من بتوجه و امداد حضرت فردوس مکانی با بر بادشاه بمرتبه حکومت رسیده ام و در جنگِ بادشاه محمود و بتن و بایزید بسبب فتح آن حضرت شده ام بادشاه اگر چنار را بمن مسلم دارد قطب خان پسر خود را با فوجے بخدمت فرستاده و لوازم خدمت گزاری بتقدیم رسانم و چون دران یورش غسلیه و استیلائے بهادر شاه گجراتی در میانست و بجلال الدین در این وقت مدارالاتی شده چنانچه بحسب قبول افتاد و شیر خان قطب خان را با عیسی خان حاجب که بمنزله وزیر او بود بملازمت فرستاد و جنت آشیانی

مراجعت نموده بهم بهادرشاه گجراتی پرداخت القصه قطب خان با تفصد
سوار در رکاب آن حضرت بود لیکن از گجرات گریخته پیش پدر آمد و درین مدت
شیرخان فرصت یافته ولایت بهار را مستقلا ساخت و لشکر به بنگاله کشید
امرای بنگاله در مقام تیلیا قلعت گدهی شده یکماه جنگ کردند آخر الامر
گدهی بتصرف شیرخان درآمده بولایت بنگاله رفت و بادشاه محمود بنگالی
طاقت جنگ نیاورده در حصار گور متحصن شد و شیرخان در تسخیر حصار
مشغول گشته چون یکی از سرداران بهار فتنه انگیخته بود بجانب بهار گشت
و خواص خان و دیگر امرای خود را به تسخیر بنگاله گذاشت و چون مدت محاصره
بطول انجامید و غله در شهر نایاب شد ناچار سلطان محمود از راه کشتی
گریخته بحاجی پور رفت و شیرخان خاطر از فتنه و فساد جمع ساخت
دنبال سلطان محمود نموده او لاعلاج جنگ کرده زخمی از معرکه گریخت و بنگاله
بتصرف شیرخان درآمد و عروس آن مملکت را در آغوش کشید و چون
جنت آشیانی از سفر گجرات معاودت نموده باگره آمد شیرخان
را اهم المهمات ولایت بهار کشاد بنگاله طرف چنار بحرکت درآمد
جلال خان که در قلعه چنار بود با غازی خان سور و چندی دیگر را بحراست

— ۱۰ قلعه گذاشته خود بجانب کوهستان چهارکهنڈ رفت و چون شش ماه از
محاصرهٔ قلعهٔ چنار گذشت رومی خان که صاحب اهتمام توپخانهٔ پادشاهی بود
در دریا سرکوبها ساخته قلعه بتصرف سپاه مغل درآمد و پادشاه [illegible]
از معرکهٔ شیرخان گریخته بود درین وقت بملازمت پادشاه [illegible]
جنت آشیانی دوست بیگ [illegible] در قلعه گذاشته متوجه [illegible]
او جلال خان و خواص خان و اکثر لشکر خود را بمحافظت گڑهی که [illegible]
بنگاله است فرستاد جنت آشیانی جهانگیر قلی بیگ و دیگر امرا [illegible]
و جلال خان و خواص خان [illegible] گڑهی [illegible]
آمدند جنت آشیانی [illegible]
[illegible] گڑهی [illegible]
از گڑهی گذشت شیرخان [illegible]
و [illegible]
و [illegible]
ازان که [illegible]
[illegible]

هرکرشن نام داشت فرستاده پیغام کرد که ولایت بهار بغایت تنگ است و لشکر
بسیار نزد من جمع آمده ازین سبب اراده تسخیر ولایت بنگاله دارم و
شما را بسبب قرب و جوار فیلان جمع شده است اکنون اعتماد بر یاری و دوستی
شما کرده اهل و عیال خود و اسباب و سامان خود را [illegible]
[illegible]

پیش می بردند جمعی از پیرزالان تنها نده بودند و خواجه سرایان نیز همراه بودند
راجه و متعلقات اش غافل مطلق شده تفحص و تجسس نمودند و مال و منال
املاک خود تصور کرده بودند در بالا بردن تعجیل نمودند و لیکن بعد از آنکه دولیهای
تخریها که راجه برای آنها تعین کرده بود رسیدند که گرگان دولی نشین
که راجه ایشان را از ان تصور کرده بود با [illegible] آمیخته [illegible] بودند
زودتر ان پول سپاه را که با خود رسیده [illegible] وحید سپاه
عمل کردند در وقت [illegible] دروازه آمده با راجه [illegible] ان اول در کمال
[illegible] بجنگ پیوستند دران اثنا شیخ خان [illegible] کار خود استاده
مکمل کرده گوش با آواز بودند و دران اثنا [illegible] دروازه را بسته نمودند
چون [illegible] از دروازه [illegible] را کشاده در بالا کشت [illegible] راجه [illegible]
که با جمعی از خصوصیان خود [illegible] جنگ [illegible] آخر حیات خواست که کار از
دست رفته است دروازه [illegible] قلعه را کشاده [illegible]
[illegible]
با [illegible] [illegible] شده [illegible] قتل [illegible]
[illegible] خان [illegible]

قلعهٔ اسیر را از اساهیر گرفته بود و رهتاس بی مبالغه و اغراق در استحکام
بحدیست که مسافران ربع مسکون مانند آن نشان نمی دهند القصه
اکثر بقاع و قلاع هندوستان بنظر مؤلف درآمده است اما چون رهتاس قلعه
دیده نشده الغرض در حوالی قلعهٔ بهار بر زبر کوهی رفیع واقع شده دور
عرض و طول زیاده از پنج کروه و از دامن کوه تا دروازهٔ قلعه یک کروه راه
بیشتر است و در اکثر اکنهٔ انحصار سپهر آثار چشمهای آب خوشگوار هست
بلکه در مکانی که چاه میکنند بعد از حفر یک ذراع یا ده ذراع چشمهٔ آب شیرین
پدیدار می گردد و هر که انظار بدان قلعه می افتد بی اختیار بر زبان می آورد که
از بدیع صنایع آفریدگار است و بنابر آنکه طایر همت هیچ یک از پادشاهان سابق عهد
در هوای تدبیر تسخیر آن قلعه پرواز نکرده بود بتوجه فرید شیرخان در آمد افغانان
قوی دل شده اهل و عیال خود را در آن قلعه در آوردند و اسباب قلعه داری
بروجه اتم سامان نمودند. بیت

بچاره کشاده شود کار سخت　　بتدبیر آید بهار از درخت

و حضرت جنت آشیانی نه ماه در شهر گور که بجنت آباد موسوم ساختند بلکهنوتی مذکور است
توقف نموده بعیش و عشرت گذرانیدند درین وقت خبر رسید که هندال میرزا

در آگره و نواحی آن علم بغی و مخالفت افراشته خطبه بنام خود خوانده شیخ بهاول
الفضل را سامیان حضرت جهانگیر قلی بیگ را با پنج هزار سوار انتخابی در کور
گذاشته مراجعت فرموده چون لشکر پادشاهی از کثرت باران و گل و لای
بی سامان شده و اکثر اسپان سپاهیان تلف شده بودند تا به [illegible]
مخالان مرده راه یافته بود [illegible] فرصت غنیمت شمرده [illegible]
از [illegible]
[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible] ایشان [illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

و شیر خان مراجعت نموده به بنگاله رفت و جهانگیر قلی بیگ با لشکرے که در
آنجا بودند بدفعات با او جنگ کرده چون زورے نداشتند خود را علف
تیغِ شیر خان ساختند و شیر خان خود را شیر شاه خطاب داده سکه و خطبه
بنامِ خود ساخت و سالِ دیگر با غلبهٔ شوکت تمام متوجه آگره شد و درین وقت
که بیگانه را یگانه باید ساخت کامران مرزا از خدمتِ جنت آشیانی جدا شده
به لاهور رفت و امراے چغتائی بدان سبب که بادشاه تربیت ترکمانان
می نماید و در غربتِ ایشان می کوشد نفاق کرده بنیاد مخالفت نهادند
چنانکه گذشت با وجود این حال جنت آشیانی از آگره بقنوج شتافت
از آبِ گنگ گذشت و درین محل لشکرِ مغل بصد هزار و لشکر افغانان به پنجاه
هزار سوار می رسید بالجمله در روزِ عاشور و سنه ۹۴۷ نهصد و چهل و هفت لشکرِ مغل
کوچ کرده ارادهٔ رفتن و آمدن منزل داشتند که شیر شاه صف آراسته
بجنگ پیش آمد و لشکرِ مغل بے جنگ هزیمت یافته جنت آشیانی در آب
اسپ انداخت و بمحنتِ تمام بر آمده متوجه لاهور شد و چون شیر شاه
تا لاهور تعاقب نمود جنت آشیانی بجانبِ سندھ روان شد و شیر شاه
تا خوشاب دنبال نموده و اسمعیل خان و غازی خان و فتح خان

بلوچ دودائی کرسته دار طائفهٔ بلوچ بودند آمده شیرشاه را دیدند و شیرشاه
کوهستان نندنه و حوالی کوه بالناث را ملاحظه کرده در جای که قلعه ضرور
بود طرح قلعه انداخت و موسوم برهتاس کرد و درین وقت خواص خان
غلام خود را که بسعی و مردانگی او نام پادشاهی بکف آورده بود امیرالامرا
گردانیده عشر جاگیر محروسه باقطاع وی مقرر فرمود و را با هیبت خان
نیازی و لشکری بسیار در انجا گذاشته بجانب هندوستان مراجعت کرد
و چون باگره رسید شنید که خضر خان شیروانی که از جانب او حاکم بنگاله بود
دختر سلطان محمود بنگالی را بعقد درآورده در نشست و برخاست بطریق
پادشاهان سلوک می نماید شیرشاه گفت علاج واقعه پیش از وقوع باید
کرد پس این مهم را واجب دانسته بجانب بنگاله نهضت فرمود خضر خان
شیروانی باستقبال آمده محبوس گشت و شیرشاه ولایت بنگاله را بچند کس
قسمت نموده ملوک طوائف ساخت و قاضی فضیلت که از علمای ولایت
کرده بود و بحسن دیانت و امانت اتصاف داشت و در السنه و افواه بقاضی
فضیحت مذکور است امین ولایت گردانیده صلاح و فساد کارها در قبضه اقتدار
او گذاشت و مراجعت نموده باگره آمده و در سنه ۹۴۹ نهصد و چهل و نه بعزم تسخیر

ولایت مالوه حرکت کرد چون بگوالیار رسید شجاعت خان افغان که از امرا
او بود پیشتر از محاصرهٔ قلعهٔ گوالیار تعیین شده بود و ابوالقاسم بیگ را که از قبل جنت
آشیانی در قلعه بود برآورده قلعه را متصرف شد و او را پیش شیرشاه آورد
و شیرشاه چون بمالوه رسید ملوخان حاکم مالوه که از غلامان سلاطین
خلج بود از راه صلح در آمده باستقبال آمده ملازمت نمود و بعد از چند روز
از توهمی که بر خاطر او نشسته بود با اهل و عیال گریخت و شیرشاه حاجی خان
را بحکومت مالوه گذاشته و شجاعت خان را نیز در سرکار ... داشت
همانجا گذاشت و خود متوجه آگره شد و بعد ملوخان لشکر فراهم آورده
باز بمالوه آمد و با حاجی خان و شجاعت خان جنگ کرد و شکست یافته بدر رفت
و چون فتح بنام شجاعت خان شده بود شیرشاه حاجی خان را طلبیده
حکومت مالوه بشجاعت خان مسلم داشت و ... بر سر ...
والیان چرب زبان فرستاده قلعه را از گماشتگان سلطان محمود
بصلح گرفت و از آنجا آگره آمد ... و قرار ملوخان ...
رسید و مصرع این مصرع خواند — مصرع
بابا چه کرده دیدی ملو غلام گیسه دوز

و شیخ عبدالحی و شیخ جمالی مصرعی دیگر گفت. مصرعه
قولیست مصطفی را که فخر فقر عیسی کی

بالجمله شیرشاه مدت یکسال در آگره قرار گرفت سرانجام لشکر و ملک نمود
هیبت خان حکم فرستاد که ملتان را از تصرف بلوچان برآورد او رفته
با فتح خان بلوچ جنگ کرد و غالب گشته ملتان را مسخر ساخت و شیرشاه
رعایت او کرده وی را خطاب اعظم همایون داد و در سنه ۹۵۰ تسعمائه شیرشاه
پورن مل ولد راجه سلهدی پوربیه در قلعه رایسین علم علیه و استیلا افراشته
اکثر پرگنات آن نواحی را متصرف شده از این سبب عرق حمیت شیرشاهی
بحرکت در آمد و بتسخیر قلعه رایسین پرداخت و چون مدت محاصره بامتداد
کشید شیرشاه سخن صلح درمیان آورده با پورن مل عهد و پیمان بست
که باو ضرر جانی نرساند و پورن مل با زن و فرزند و چهار هزار راجپوت
نامی از قلعه برآمده بیرون منزل کرد و از علمای وقت میر رفیع الدین
صفوی باوجود عهد و پیمان فتوی قتل پورن مل داد شیرشاه تمام لشکر و فیلان
کوه پیکر آراسته بر سر پورن مل رفت و تا از اطراف لشکر او را درمیان گرفتند پورن مل و راجپوتان
و زن و بچه [illegible] داده تا [illegible] جانسپاری کردند که داستان رستم و اسفندیار بازیچه شد

و پروانه وار خود را بر دم تیغ و تیر و دندان فیل بی محابا بر انسان زدند که
جمله با زن و فرزند خود را کشتند و سوختند و شیرشاه مراجعت نموده به آگره آمد
و چند ماه قرار گرفت و بتازگی سرانجام لشکر نموده متوجه تسخیر ولایت مارواڑ
گردید و در هر منزل گرد لشکر را خندق و قلعه استحکام میداد و لوازم حزم و
احتیاط بتقدیم می رسانید و چون بزمین ریگستان رسید و بستن قلعه متعذر گشت
لشکر حسب اندیشه درست بفرمود تا جوالها پر ریگ ساخته بالا سر هم گذاشتند
و قلعه می ساختند اول بر سر مالدیو که حکومت ولایت ناگور و جودهپور داشت
و در میان راجهای هندوستان بکثرت لشکر و حشم ممتاز بود رفت و قریب
پنجاه هزار سوار راجپوت در ظل رایت رای مالدیو جمع گشته مدت یک ماه
در نواحی اجمیر در برابر شیرشاه نشست و هیچکدام در جنگ پیشدستی
نمی نمودند و شیرشاه جمعیت او را بخاطر آورده از آمدن خود پشیمان گشت و
چون مالدیو وارث آن مملکت نبود بلکه خروج نموده متغلب راجهای
آن حدود را مغلوب ساخته بود هر آئینه راجها فرصت یافته نزد
شیرشاه آمدند و بمشورت شیرشاه کتابات از زبان امرای مالدیو
بخط هندی به شیرشاه نوشتند که ما بنابر ضرورت درین مدت

اطاعت مالدیو می کردیم و بجفاے او ساخته فقط بلطیفهٔ غیبی بودیم الحمد لله که
قتل تو بادشاہے متوجه این صوب گشت تا انتقام چندین ساله ما را از و
بکشد پس هر گاه لشکر ظفر اثر اسلام نزدیک برسد ما از راجه مالدیو جدا شده
بموکب عالی ملحق می گردیم و بر وفق همان مکاتیب نیز از زبان شیرشاه
نوشتند که انشاء الله تعالی بعد از فتح و مغلوبیت مالدیو شما را معزز و مکرم
داشته جمیع اقطاع موروثی آبا و اجداد شما ارزانی میدارم باید که حقیقت
داشته در اظهار لوازم دولتخواهی خود را معاف ندارید پس آن کتابات مزوّر
را بلطائف الحیل بدست مالدیو انداختند و مالدیو که همیشه از سرداران امرای
خود اندیشه و دغدغه در خاطر داشت از مطالعهٔ مکاتیب هراسان شده
با آنکه سه چهار منزل بقصد جنگ پیش آمده بود توقف نموده کونهیا نام که از امرای
او بکثرت سپاه و وفور شجاعت از همه مردم امتیاز داشت در پیش رفتن
و جنگ کردن مبالغه بسیار بجا آورد و چون یکی از کتابات بنام کونهیا
بود و یقین مالدیو شد که او برای مصلحت خود ترغیب قتال می نماید توهمش
زیاده شده عازم مراجعت گشت و کونهیا و دیگر امرای او هر چند نصیحت
کردند سودمند نیفتاد و ایشان چون بر مضمون کتابات

حیلہ آمیز شیر شاہ مطلع شدند از تہمت بیوفائی کہ در مذہب ہمہ کس خصوص
راجپوتان اصیل ننگ و عار است اندیشیدہ باتفاق بمالدیو گفتند کہ دولتخواہی
و اخلاص ما چون محمول بر نفاق می شود واجب و لازم است کہ برائے
دفع مظنۂ تو با شیر شاہ بہندال حرب نمائیم کہ فتح کنیم یا کشتہ شویم و
باین قرار داد خواہی نخواہی وداع کردہ وقت شب کہ مالدیو کوچ کردہ بولایت
دور دست خود رفت کونہیا و دیگر امرائے بزرگ با دہ دوازدہ ہزار سوار کہ
در جمیع معارک از ایشان آثار مردانگی بظہور رسیدہ بود بعزم شبخون بجانب
لشکر شیر شاہ روان شدند و راہ غلط کردہ در روز بہ لشکرگاہ شیر شاہ
رسیدند و از کمال حمیت و غیرت با افغانان کہ بے اغراق ہشتاد ہزار
سوار بودند بجنگ ایستادہ مصاف دادند و اکثر افواج افاغنہ را برہم
زدہ نزدیک بآن رسیدہ بود کہ شیر شاہ فرار نماید ناگاہ یکے از امرائے
عمدۂ افغان موسوم بجلال خان جلوانی و معروف بہ شجاعت و کاردانی
با لشکر تازہ زور رسید و ہم از گرد راہ بر راجپوتان حملہ آوردہ سلک
جمعیت ایشان را از ہم پاشید و کونہیا و دیگر راجپوتان کشتہ شدند و
شیر شاہ از شکست متیقن شدہ بود ظفر یافتہ بر زبان آورد کہ برائے

یک مشت ارزن بادشاهی هندوستان را بر باد داده بود هم چه در ملک
مالدیو بسبب کثرت ریگ و کمی آب مثل دیگر ممالک هندوستان گندم
و جو و نخود و نیشکر و تنبول و برنج خوب نمی شود و اکثر مزروعات ایشان
ارزن است که بزبان هندی آن را باجره گویند و نیز مالدیو از جنگ امرای
بیگناه و قتل ایشان و تزویر و حیله افغانان مطلع شده تاسف بسیار
خورده و ناکام بکوهستان جودهپور گریخت و شیرشاه بعد ازین فتح که نه
در خور بازوی او بود بقلعه چتور رفته بصلح گرفت و مراجعت کرده به رنتهنبور
آمد و چون قلعه رنتهنبور را بجاگیر عادل خان پسر بزرگ خود داده بود
عادل خان چند روز رخصت گرفت تا سیر قلعه و سرانجام آن دقه نموده
متعاقب آمد و شیرشاه از آنجا بجانب قلعه کالنجر که محکم ترین قلاع هندوستان
ست نهضت کرده و راجه کالنجر بواسطه بدعهدی که در باب پورن مل دیده بود
اطاعت کرده در مقام مخالفت شد شیرشاه قلعه را مرکزوار در میان گرفته
بساختن نقب و سرکوب و ساباط اشتغال نمود و چون ساباط بقلعه رسید
شیرشاه از اطراف جنگ انداخت و در جایی که خود ایستاده بود مردمان
حقهای پروازی تفنگ باندرون قلعه می انداختند اتفاقا یک حقه بر دیوار قلعه

خورده برگشت و شکسته درمیان حقه‌هاے دیگر افتاد و آتش درگرفت شیرشاه
با شیخ خلیل مرشد خود و ملا نظام و دانشمند و دریاخان سروانی سوختند
و شیرشاه با آن حالت خود را بمورچل رسانید و هرلحظه که نفس می‌کشید و شعور
بهم میرسانید فریاد کرده لشکر را بجنگ ترغیب می‌نمود و مقربان خود را بتاکید
و اهتمام تمام بجنگ می‌فرستاد و در آخر آن روز که دوازدهم ربیع الاول
سنه ۹۵۲ نهصد و پنجاه و دو بود خبر فتح قلعه شنید و ودیعت حیات سپرد و لِطیلم

ز روزگار همین حالتم پسند آمد — که عمر پیش ز شست و بدنیا گذر دیدم
بدین صحیفه بنیاز خامه خورشید — نگاشته سخنی خوش بآب زر دیدم
کراست دولت و دوره گشته مشتهر — مباش غره که از تو بزرگتر دیدم

شیرشاه پانزده سال در امارت گذرانید و پنج سال بادشاهی بلاد هندوستان
کرد بعقل و تدبیر صائب اشیا تمام داشت و آثار پسندیده بسیار گذاشت چنانچه
از بنگاله و سنارگانو تا آب سند که آب نیلاب است تا هزار و یکصد هزار
و پانصد کروه است در هر کروه سرائی ساخته در هر سرا چاهی از خشت پخته
و مسجدی بنا نهاده و امامی و مؤذنی و امام را مقرر نمود و آبدار هندو و مسلمان تعیین کرده
در هر سرائی دو دروازه طعام پخته و خام برای مسافران ... و دروازه دیگر نگاه کسه

برائے ہندوان مقرر نموده که دائم می رسانیدند تا مسافران عسرت نکشیده باشند و در ہر سراد و اسپ یام که بزبان ہندی ڈاک گویند نگاه داشته که ہر روز خبر نیلاب و اقصائے بنگاله باو می رسید و درین راه از ہر دو جانب خیابان از درختان میوه دار از قسم کھرنی و جامون وغیره نہال نشانیده بود که خلائق در سایه اش آمد و شد می کردند و ہمین طریق از آگره تا مندو که سی صد کروه ست درخت میوه دار بر پا کرده بود و سرا و مسجد ساخته و در عہدش امنیت بمرتبه بود که مسافرین در صحرا و بیابان ہر جا می رسیدند از کالائے خود اندیشه نکرده بفراغت می غنودند گویند اگر زالے با سبدے پر از طلا در صحرا شبہا خواب کردے حاجت پاسبان اصلا نبودے شیرشاه ہرگاه که ریش سفید خود را در آئینه دیدے گفتے که دولت و شاہی نزدیک بوقت شام بمن روے آورده پس درین ایام تاسف بسیار خوردے و شعر مضحکانه و ہندوستانیانه گفتے القصه این بیت سجع نگینہاے اوست۔ بیت۔

شه الله باقی ترا باد دائم ۔ ہمان شیر بن حسن سور قائم

اکثر اوقات خود را صرف کار خلائق کردے و سرانجام سپاه و تیمار رعایا

بواجبی نمودے و بر طریقهٔ عدل و داد استقامت داشتے۔ بیت

پس از مرگ هر کس کزو نام ماند   همانا که در زندگی کام ماند

و شاعرے تاریخ فوت او گفته۔ قطعه

شیر شاهے که از مهابت او   شیر و بز آب را بهم می خورد

چون برفت از جهان بدار البقا   گشت تاریخ او ز آتش مرد

ذکر سلطنت سلیم شاه بن شیر شاه افغان سور

در وقتیکه شیر شاه فوت شد عادل خان پسر بزرگ او که ولیعهد بود
در رنتهنبور و پسر خرد او جلال خان در قصبهٔ ریون از توابع پٹنه بود امرا
چون دیدند که عادل خان دور است و وجود حاکم ضروری باشد کس بطلب
جلال خان فرستادند و او در پنج روز خود را باردوے شاهی رسانیده
بسعی عیسیٰ خان صاحب و دیگر امرا در تاریخ پانزدهم ماه ربیع الاول
سنه ٩٥٣ نهصد و پنجاه و چهار در پایهٔ قلعهٔ کالنجر جلوس فرموده مخاطب
باسلام شاه گشت و بزبانها سلیم شاه مذکور است القصه چون سلیم شاه
قائم مقام پدر شد برادر بزرگ که عادل خان باشد عرضه داشت

نوشته اظهار کرد که چون شما دور بودید و من نزدیک بسبب تسکین فتنه
تا آمدنِ شما محافظتِ لشکر نمودم و مرا بجز اطاعت و فرمان برداریِ شما
چاره نیست و از کالنجر متوجه آگره شده چون بنواحیِ قصبه کوڑه رسید خواص خان
از جاگیرِ خود آمده ملازمت نمود و بتازگی جشن جلوس ترتیب کرده باز سلیم شاه
را باتفاقِ امرا بر تخت سلطنت اجلاس داد و بعد ازاں سلیم شاه
بمقتضای دنیاداری مکتوبی دیگر بجانب عادل خان نوشته اظهارِ
محبت کرده طالبِ ملاقات گشت و عادل خان با امرای سلیم شاه
که قطب خان نایب و عیسی خان نیازی و خواص خان و جلال خان
جلوانی باشند قلمی نمود که شما برآمدن من چه تسلی بخشید و
سلیم شاه هم نگاشت که اگر این چار کس آمده مرا تسلی نمایند من آیم سلیم شاه
آن چار کس را نزد عادل خان فرستاد و ایشان بعهد و قول تسلی
عادل خان نموده قرار دادند که بعد ملاقات اول او را رخصت دهند
و هر جا که خواهد سرکارات هندوستان اگر خواهد بگیرد عادل خان باتفاق آنها متوجه آگره
شد چون بقصبه سیکری که بالفعل بفتح پور اشتهار دارد رسید
سلیم شاه در شکار بود این خبر شنیده بجایی که بجهت ملاقات آراسته

بودند استقبال نموده ملاقات کرد و آثار محبت برادری از طرفین ظاهر شده
لحظهٔ باهم نشستند و متوجه آگره شدند سلیم شاه غدرے نسبت برادر
اندیشیده قرار داده بود که از مردم او بیش از دو و کس در قلعهٔ آگره با عادل خان
نگذارند لیکن در دروازه مردم او ممتنع نشده جمعے کثیر درآمدند و اندیشهٔ
تدبیر سلیم شاه شکست برآمده بالضرورت اظهار ملایمت نموده و چاپلوسی
کرده گفت که تا حال من افغانان سرکش را بے سر انگاه داشتم آینده
آنها را بتو می سپارم دست او گرفته بر تخت نشاند و بنای پادشاهی
کرد عادل خان چون عیاش و فراغت جوے بود و روباه بازی و مکر
سلیم شاه را می دانست قبول نکرده برخاست و سلیم شاه را بر تخت نشانیده
اول تو و سلام کرده و مبارکباد پادشاهی گفت آنگاه از امرا هر یکے
مبارکباد گفته لوازم نثار و ایثار بتقدیم رسانیدند و هم دران مجلس
قطب خان نائب و عیسی خان نیازی و خواص خان عرض کردند که
قول و عهد که در میان آمده اینست که در ملاقات اول عادل خان را
رخصت داده بیانه و توابع بجاگیرش مقرر شود سلیم شاه قبول نموده
عادل خان را رخصت بیانه داد و عیسی خان نیازی و خواص خان را

همراه کرد و بعد از دو سه ماه سلیم شاه غازی محلی را که از محرمان و مقربان
بود با چولانهٔ طلا فرستاد که عادل خان را گرفته و مقید نموده بیاورد
عادل خان این خبر شنیده نزد خواص خان که در میوات بود رفت
و از نقض عهد سلیم شاه اعلام کرده بنالید و خواص خان را دل
بهم برآمد و غازی محلی را طلبید و همان چولانه را بر پایش نهاده لوای مخالفت
برافراشت و با امرایی که همراه سلیم شاه بودند خطها نوشته با خود متفق ساخت
و باتفاق عادل خان با لشکر گران متوجه آگره شد و قطب خان نایب
و عیسی خان نیازی که در قول و عهد داخل بودند از سلیم شاه رنجیده
بعادل خان نیز ترغیبات نوشتند و قرار داده چنین شد که پاره از شب
هنوز باقی باشد که عادل خان خود را بآگره رساند تا مردمی که حجاب مانع
از سلیم شاه جدا شده پیش او توانند آمد اتفاقا عادل خان و خواص خان
چون بقصبهٔ سیکری دوازده کروهی از آگره است رسیدند بملاقات شیخ سلیم که از
مشائخ وقت بود رفتند و چون شب برات بود خواص خان بجهت نمازی
که دران شب مقرر است توقف و اهمال شده چنانچه تا صباح بنواحی آگره
رسیدند سلیم شاه از ولایت آمدن ایشان آگاه شده مستعد جنگ شد و قطب خان نایب

وعیسی خان نیازی و دیگر امرا گفت که اگر از من در باب عادل خان بدعهدی
واقع شده بود خواص خان و عیسی خان چرا من اعلام نه کردند
تا من از اندیشهٔ فاسد باز آیم قطب خان اضطراب سلیم شاه دیده گفت
باکی نیست هنوز کار از علاج بیرون نشده است تسکین این فتنه را
من متعهدم سلیم شاه قطب خان نائب و دیگر امرا که فی الجمله اتفاق
با عادل خان داشتند بهانهٔ آنکه رفته حرفِ صلح و صلاح درمیان آرند
رخصت نموده که نزدِ عادل خان روند و قصد او این بود که آن جماعت
را از خود دور کرده بجانب قلعهٔ چنار رسیده و دست آوردن خزانه قرار داده
دیگر باره سامان و استعداد لشکر نموده بکار جنگ و محاربه پردازد
عیسی خان نیازی او را ازین امر نهی کرده گفت ترا بر دیگر مردم اعتماد نیست
ده هزار کس افغانانِ سرملی وغیره از ایام شاهزادگی نوکر خاصهٔ تواند
و خود محلِ اعتماد هستند با وجود این قدرت و مکنت امر عجیبی است
که تکیه بر دولت خداداد نه نمائی و فرار بر قرار اختیار می کنی و امرا
هر چند که مخالفتِ باطنی داشته باشند تنها فرستادن از حزم
و احتیاط بیرون ست پس لائق آن ست که خود بنفسه بر تمام لشکر

سبقت نموده بمیدان کارزار درآئی و پای ثبات محکم نمائی که هیچ کس
در حضور تو بجانب مخالفت نخواهد رفت سلیم شاه ازین سخن قوی دل
گشته قرار بر استقامت داد و قطب خان نائب و دیگران را که رخصت داده
بود باز طلبیده گفت که من بدست خود شما را چگونه بلقیم سپارم شاید
بدی در حق شما سگالند و بعد ازان آماده حرب شده از شهر برآمد
و در میدان بایستاد مردمانی که بعادل خان زبان داشتند
سلیم شاه را در معرکه دیده از شرم داخل لشکر او شدند و در ظاهر بلده
آگره جنگ واقع شده تائید آسمانی سلیم شاه را نوازش فرمود و سنگ
تفرقه در جمعیت عادل خان و خواص خان انداخت چنانچه خواص خان
و عیسی خان نیازی بمیوات رفتند و عادل خان تنها به پتنه رفت و ناپیدا شد
چنانکه از احوال او هیچکس خبر نیافت و ندانست که تا کجا رفت بعد سلیم شاه
عقب خواص خان و عیسی خان نیازی لشکر تعیین نمود و [illegible] فیروزپور
جنگ شد شکست بر لشکر سلیم شاه افتاد [illegible] دیگر
لشکری دیگر بر سر خواص خان و عیسی خان تا جبل [illegible] رفتند
سلیم شاه قطب خان [illegible] دیگر امرا ایشان تعیین کرد [illegible]

در دامن کوه کمایون فرار گرفت و دائم دامن کوه را تاخت و تاراج
نموده خراب می ساخت و درین وقت سلیم شاه خود بطرف پنجاب عزیمت
نموده در اثنای راه جلال خان جلوانی و برادرش را بسبب اتفاقی که
با عادل خان داشتند گرفته بقتل رسانید و بپنجاب رسیده خزانه را برآورده
بگوالیار فرستاده خود به آگره مراجعت نمود و چون قطب خان در
طلبیدن عادل خان را همداستی قطب داخل بود از بیم و هراسی که در باطن
داشت از دامن کوه کمایون فرار نموده به لاهور پیش هیبت خان نیازی
المخاطب باعظم همایون رفت سلیم شاه باعظم همایون حکم فرستاده قطب خان
را طلب نمود اعظم همایون قطب خان را فرستاد و سلیم شاه
او را محبوس ساخته با شهباز خان لوهانی که شوهر خواهر سلیم شاه بود و برفته
گورو چند کس دیگر که جمله چهارده نفر بودند مقید کرده بگوالیار فرستاد
و شجاعت خان حاکم مالوه و اعظم همایون را طلب داشت شجاعت خان
آمده ملازمت نمود و اعظم همایون بحضور آورد و سلیم شاه شجاعت خان
را باز رخصت مالوه داده خود بجهت آوردن خزانه رهتاس حرکت نمود
و سعید خان برادر اعظم همایون که همیشه در حضور می بود از راه

فرار نموده به لاهور رفت سلیم شاه از نیم راه برگشته باگره آمد و باحضار لشکر
فرمان داده متوجه دهلی شد و حکم کرد که گرد شهر بجای
قلعه که تعمیر کرده همایون پادشاه بود حصاری از گچ و سنگ بسازند
و خبر توجه سلیم شاه بدهلی بشجاعت خان رسید شجاعت خان
برای اظهار اخلاص با جمعی از مخلصان خود ایلغار کرده پیش سلیم آمد و
استمالت یافت و سلیم شاه روزی چند در دهلی بود و لشکر ترتیب داده آنگاه
عزیمت لاهور نمود و اعظم همایون و طائفهٔ نیازی افغان باتفاق خواص خان
و لشکر پنجاب که اضعاف لشکر سلیم شاه بودند باستقبال شتافته در نواحی
قصبه انباله طرفین بهم رسیدند گویند سلیم شاه چون به لشکر نیازیان نزدیک
شد فرود آمد خود با تنی چند از نزدیکان بدیدن لشکر نیازیان رفته بر پشته
برآمد و چون نظرش بر آنها افتاد همانجا ایستاد و گفت در ناموس من
می گنجد که لشکر باغی را دیده صبر کنم لیکن لعب مهرام و کار افواج صفها راست
کرده عزیمت جنگ نمایند و در شبی که صباح آن جنگ شد اعظم همایون
و برادرانش با خواص خان در باب نصب حاکم گنگاش کرده بودند که حاکم
که باشد خواص خان گفته بود که عادل خان را پیدا کرده حاکم باید ساخت

واعظم همایون در او اتش گفته بودند. بیت

ملک بمیراث نگیرد کسی　　تا نزند تیغ دو دستی بسے

در بسر این مقدمه میان ایشان کدورت پدید آمده وقتیکه صف فوج آراسته
شد و طرفین بهم رسیدند خواص خان بے جنگ هزیمت نموده و بدر رفت
و نیازیان حتی المقدور در مقابله و محاربه نموده از انجا که حرام نمکی را نتیجه بجز
ندامت و ندامت نیست ایشان نیز راه گریز پیمودند و فتح عظیمی نصیب سلیم شاه شد

بیت

کسی را که دولت کند یاوری　　که آرد که با وی کند داوری

سعید خان برادر اعظم همایون با ده کس از همراهان چون مسلح بود کسی
او را نمی شناخت بهانه بسیار کیا و خواست که خود را بسلیم شاه رسانیده کار
او را بسازد ناگاه فیلبانی او را شناخته نیزه بر و حواله کرد و او از میان
حلقه فیلان و فوج خاصه سلیم شاه بطرف راست برآمده بدر رفت
القصه نیازیان بعد از شکست بجانب دهنکوت که قریب رود است
رفتند سلیم شاه تعاقب نموده تا قلعه رهتاس که بنا کرده پدرش بود رفت
و خواجه اویس سروانی را با لشکری قوی بر سر نیازیان تعیین کرده خود بآگره

مراجعت نمود و از انجا به گوالیار آمد و درین وقت روزے شجاعت خان
بالاے قلعه پیش سلیم شاه میرفت عثمان نام شخصے که شجاعت خان دست
او را بریده بود سر راه کمین کرده فرصت می جست بیکبار جسته زخمے
بر شجاعت خان زد و شجاعت خان زخمی بخانه خود رفت و این عمل را
باغواے سلیم شاه حمل کرده و از گوالیار گریخته بطرف مالوه فرار نمود و سلیم شاه
تا مندو در تعاقب نمود و چون شجاعت خان بیانسواره در آمد عیسی خان
سور را با بیست هزار سوار در اوجین گذاشته خود مراجعت نمود و این قضا
در سنه ۹۵۴ نهصد و پنجاه چهار روے داد خواجه اویس سروانی
که بر سر اعظم همایون تعیین بود و در نواحی دهنکوت با نها جنگ کرده شکست
یافت اعظم همایون تعاقب نموده تا نوشهره آمد سلیم شاه این خبر شنیده
لشکرگران ترتیب داده و بدفع نیازیان فرستاد اعظم همایون باز برگشته
به دهنکوت رفت چون لشکر سلیم قریب بموضع سنبل رسید و نیازیان
محاربه نموده شکست فاحش خورده ماده وعیال اعظم همایون اسیر
گشتند و اسیران بخدمت سلیم شاه فرستادند و نیازیان بگهکران
پناه برده بکوهستان که متصل کشمیر است و آمدند سلیم شاه با لشکر گران

جہت تسکین فتنۂ نیازیاں حرکت نمودہ بہ پنجاب رفت و مدت دو سال
با گکھران محاربہ داشت و درہمیں ایام شخصے ورتنگی راہ وقتیکہ سلیم شاہ
برکوہ ماہنکوٹ برمی آمد با شمشیر برہنہ قصد او کرد سلیم شاہ از کمال چستی
و چابکی بر و غالب آمدہ بقتل رسانید و شمشیر را شناخت کہ خود با قبال خاں
بخشیدہ بود وچوں گکھران مغلوب و منکوب شدند و قوت در ایشاں
نماند اعظم ہمایوں بکشمیر آمد حاکم کشمیر از ملاحظہ سلیم شاہ سرراہ برنیازیاں
گرفتہ جنگ صف کردند اعظم ہمایوں و سعید خاں بقتل رسید و سرہا ایشاں
را بخدمت سلیم شاہ فرستاد و سلیم شاہ از مہم نیازیاں فراغ یافتہ مراجعت
نمود دریں وقت میرزا کامران از حبت آشنائی فرار نمودہ پناہ بہ سلیم شاہ آورد
و او از روے نخوت و تکبر پیش آمدہ سلوک نالائق کرد ازیں سبب میرزا
کامران از پیش او فرار نمودہ بکوہ سوالک در آمد از انجا بولایت گکھران
رفت و سلیم شاہ بدہلی رفتہ روزے چند قرار گرفت دریں وقت خبر آمد کہ
ہمایوں پادشاہ بہ کنار آب نیلاب رسید گویند دراں ساعت سلیم شاہ
زلو بر گلوے خود نہادہ خون می گرفت درساعت سوار شدہ رواں
گردید و روز اول سہ کردہ راہ رفتہ منزل کرد وچوں توپخانہ آراستہ

همراه داشت و دران آوان گاوان ارابه به پرگنات رفته بودند داود و در رفتن
مسارعت داشت بفرمود که پیادگان بجاے گاو ارابه بکشند پس هر توپے
را هزار و هزار پیاده کشیدن گرفتند و او بسرعت تمام متوجه لاهور شد
و چون همایون بادشاه خود بیشتر مراجعت کرده بود چنانچه بموقع خود
ذکر خواهد یافت سلیم شاه نیز از لاهور معاودت نموده در قلعهٔ گوالیار
قرار گرفت اتفاقاً روزے در نواحی انتری شکار می کرد جمعے از مفسدان
باغواے بعضے کسان سر راه او گرفته در مقام غدر ایستادند و بحسب
اتفاق سلیم شاه از راه دیگر مراجعت نمود و آن جماعت بیکار و معطل ماندند
و چون این حقیقت بسمع سلیم شاه رسید بهاء الدین و محمود و مدارا که سر فتنه بودند
بقتل رسانیده در گوالیار قرار گرفت - و هر کس از امراے خود را که بقوت
و غلبه گمان می برد گرفته محبوس می ساخت و می کشت تا آنکه خواص خان که
در شجاعت رستم زمان و در سخاوت حاتم دوران بود ازو متوهم شده
کوه بکوه و صحرا به صحرا می گشت و از سرگردانی به تنگ آمده در اواخر سنه ۹۵۹ نهصد
پنجاه و نه بامان نزد تاج خان کرانی که یکے از معتبرین امراے او بود در سنبل
اقامت داشت آمد و تاج خان بحکم سلیم نقض عهد نموده به تیغ غدر

اورا بقتل آورده و مرد مانش تابوت اورا به دهلی آورده مدفون گردانیدند و
اهل سنت اورا از جملهٔ اهل الله و اولیا می شمارند و اوراخواص خان ولی میگویند
وقتل او مبارک نیامده بعد از اندک فرصتی در اوائل سنه ۹۶۰ نهصد و شصت
دانهٔ دنبلی بر جسم سلیم بر آمده از شدت وجع خون گرفت و از خانه بر آمده
تصرف مو اشند و درگذشت مدت بادشاهیش نه سال از نیلاب تا بنگاله
درمیان سراهای شیر شاه یک سرای دیگر آبادان ساخته و در هر سرا طعام
پخته و خام بطریق شیر شاه جهت مسافران خواه فقیر خواه غنی مقرر کرده بود
و در همین سال محمود شاه گجراتی و برهان نظام الملک بحری نیز وفات یافتند
و پدر مؤلف تاریخ این واقعه را زوال خسروان یافته و از قضایای عجیب
که در زمان سلیم شاه دست داده واقعهٔ شیخ علائی است و تفصیل آن بسبیل اجمال
آنکه پدر او حسن نام داشت و بخلافت شیخ سلیم در قصبهٔ بیانه بر سجادهٔ شیخی
ارشاد طالبان می نمود و چون رخت بعالم بقا کشید شیخ علائی که ارشد
اولاد و خلف بود و در فضیلت و دانش امتیاز تمام داشت قائم مقام پدر گشته
بارشاد طالبان مشغول شد اتفاقاً شیخ عبدالله افغان نیازی که از مریدان نامی
شیخ سلیم چشتی بود از سفر مکهٔ معظمه معاودت نموده و روش مهدویه بعقیده که سید محمد

جونپوری مهدی موعود ست اختیار کرده در بیانه رحل اقامت انداخت و
چون شیخ علائی را وضع او خوش آمده فریفته صحبت او گشت طریقه آبا و اجداد
را ترک کرده خلائق را بروش مهدویه دعوت کردن گرفت و برسم آن طائفه
بیرون شهر در همسائگی شیخ عبدالله افغان نیازی توطن نمود و با جمعی کثیر
از احباب خود که بوی متفق شده و گرویده بودند بطریق توکل و تجرید بسر می برد
و هر روز در وقت نماز بنوعی تفسیر قرآن مجید می نمود که هر که در مجلس او حاضر می بود
یکی ازین دو کار میکرد یا اینکه اصلاً و قطعاً پیشه کار خود و معرفت و ترک اهل و عیال
کرده داخل دائره مهدویه می گشت و یا اینکه از معاصی و مناهی تائب شده
بسید محمد جونپوری میگرویدند پس ازان اگر کشت و زراعت یا تجارت میکرد ده یک
در راه خدا تعالی صرف می نمود و بسیاری همچنان شدند که پدر از پسر و برادر
از برادر و زن از شوهر مفارقت گزیده راه فقر و قناعت پیش گرفتند و در نذور
و فتوح کها و می آمد خرد و کلان علی السویه شریک بودند و اگر چیزی بهم نمیرسید دو روز
و سه روز بفاقه میگذرانیدند و اظهار نمیکردند و بپاس اوقات مصروف میداشتند
و سپر و شمشیر و اسلحه همه وقت با خود همراه داشته در شهر و بازار بر نامشروع که میدیدند اول
برفق و مدارا منع می نمودند و آخرش اگر پیش نمیرفت قهراً و جبراً لتغیر آن نامشروع میدادند

از حکام شهر هر که موافق ایشان بود در امداد او میکوشیدند و هر که منکر بود قدرت
بر منع و مقاومت ایشان نداشت و چون شیخ عبدالله افغان نیازی دید که با خاص
وعام در افتاده است عنقریب فتنه خواهد برخاست شیخ علائی را دلالت سفر حجاز
کرد و شیخ علائی بهمان وضع و حالت که بود باسی صد و هفتاد خانواده مردم متوجه
سفر حجاز شد و چون بخواص پور که در حدود جودهپور واقع ست رسید خواص خان
مشهور باستقبال او برآمده داخل معتقدان او شد اما در اندک فرصتی فساد مذهب
مهدویه بخاطر آورده از ایشان برگشت و شیخ علائی آن معنی را فهمیده و بدان
بهانه که در امر معروف و نهی منکر بواجبی اطاعت نمیکند اظهار رنجش از خواص خان
کرده از خواص پور برآمد و فسخ عزیمت سفر حجاز نموده بجانب بیانه برگشت و
دران ایام که سلیم شاه در آگره بر تخت نشست بموجب طلب سلیم شاه با گروه
و در مجلس او حاضر شده برسوم و آداب بادشاهان مقید نشد و سلام مشروع
بر سلیم شاه کرد و سلیم شاه علیک السلام گفت و این معنی بر مقربان او دشوار آمده
ملا عبدالله سلطانپوری المخاطب مخدوم الملک در مقام انکار شیخ علائی گشته
فتوی بقتل او داده و سلیم شاه میرزا رفیع الدین انجو و ملا جلال بهیم دانشمند
و ملا ابو الفتح تهانیسری و دیگر علمای آن وقت را احضار فرموده تشخیص این

قضیه را حوالهٔ ایشان نمود و در حضور سلیم شاه مجلس بحث منعقد گشته شیخ علائی
بر هیچکدام غالب نمی شد بلکه مغلوب گشته از جواب عاجز می آمد و خود را بتفسیر
قرآن زده بنوعے بیان معانی آیات می نمود که در سلیم شاه اثر کرده باوے
میگفت اے شیخ ازیں دعوی باطل مهدویه بازآے تا ترا بر تمام قلمرو خود
محتسب گردانم و تا این زمان بفرمان من امر معروف میکردی من بعد
بحکم من میکرده باشی و چون شیخ علائی این معنی قبول نکرد با وجود آن سلیم شاه
بر خلاف فتوی ملا عبد الله سلطانپوری حکم بقتل نکرده جانب قصبهٔ هندیه که
سرحد دکن ست اخراج فرمود و بهار خان حاکم آن موضع که از امرائے عمدهٔ
سلیم شاه بود با تمام لشکر خود باو گرویده در دائره اعتقاد و اخلاص او در آمد و مخدوم الملک
این معنی را با قبح وجوه خاطر نشان سلیم شاه نموده او را از سرحد طلبید و دریں مرتبه
باز سلیم شاه علما را حاضر ساخته بیشتر از بیشتر بتشخیص این قضیه مقید شد پس ملا عبد الله
سلطانپوری بسلیم شاه گفت که این مرد خود نیز دعوی مهدویت میکند و مهدی
بادشاه تمام روئے زمین خواهد بود بنا بر آن تمام لشکر تو باو گرویده اند چنانچه
خویشان تو نیز در خفیه بمذهب او در آمده اند و محتمل است که خلل در ملک بادشاهی
تو پدید آید سلیم شاه بهیچ وجه گوش بسخن ملا عبد الله نکرده باز شیخ علائی را به بهار

زود شیخ بڑہ طبیب که مرد دانشمندے بود و شیر شاه معتقد او بوده و کفش پیش پای
او گذاشت فرستاد تا بموجب فتوی او عمل کند و سلیم شاه خود متوجه بجانب
پنجاب گردیده بتعمیر قلعه مانکوٹ مشغول شد و چون شیخ علائی بهار رسید
شیخ بڑہ موافق فتوای ملا عبدالله سلطانپوری المخاطب بمخدوم الملک فتوی
نوشته بقاصدان سلیم شاه داد و دران اثنا شیخ را مرض طاعون که دران وقت
شایع بود عارض شده در حلق او جراحتے افتاد که مقدار یک انگشت فتیله میرفت
و رنج سفر نیز علاوهٔ آن گشته چون شیخ را پیش سلیم شاه آوردند قوت گفتار نداشت
سلیم شاه آهسته بگوش او گفت که بگو من مهدوی نیم و مطلق العنان باش
شیخ گوش بسخن او نکرد و سلیم شاه مایوس گشته بفرمود او را تازیانه چند زدند
و او در تازیانه سوم جان بقابض ارواح سپرد و این قضیه در سنه ۹۵۵
نهصد و پنجاه و پنج رو نمود و ذاکر الله تاریخ او شد و سلیم شاه چون فوت شد
پسرش فیروز خان که دوازده ساله بود باتفاق امرا در قلعه گوالیار بر تخت نشست
و هنوز سه روز نگذشته بود که مبارز خان ولد نظام خان سور که برادرزادهٔ شیر شاه
و عمو بچه سلیم شاه و برادر زن او بود خواهرزاده خویش فیروز خان را بقتل رسانید و باتفاق
وزرا و امرا بر تخت نشسته خود را محمد شاه عادل لقب داد و خواجه نظام الدین بخشی

در تاریخ اکبری مرقوم گردانیده که سلیم شاه پیش از مرض موت بامنکوحۀ خود مسماۃ بی بی بائی بارہا میگفت که اگر فیروز خاں پسر خود را دوست می داری اجازت ده تا مبارزخاں برادرِ ترا ازمیان بردارم که خارِ راهِ پسرِ تست و اگر برادر را دوست میداری دست از حیاتِ پسر بشوے که اولاد مبارزخاں خطرہاست و منکوحه اش جواب میداد که برادرم عمر بعیش و عشرت میگذراند و بساز و نغمه اوقات مصروف میدارد و او را سر و برگِ بادشاهی نیست هرچند سلیم شاه او را دریں باب ملامت می کرد فائده نداشت تا آنکه عاقبت بعد از فوتِ سلیم شاه روز سوم مبارزخاں باعوانِ خود بمحلِ فیروزخاں در آمده قصدِ قتلِ او کرد چندانکه خواهر زاری می نمود و شفاعتِ پسرِ خود می کرد و می گفت بگذار تا من او را گرفته بجائے برم که کسے نشان از و نیابد فائده نکرد القصه آں طفلِ بیچاره بیگناه را به تیغِ جفا درگذرانید - بیت

بر دی که فلکِ سراسر زمیں نیرزد که خونے چکد بر زمیں

انتخاب از بوستان سعدی

باب اول

در عدل و رای و تدبیر جهانداری

نگنجد کرمهاے حق در قیاس چه خدمت گذارد زبانِ سپاس
خدایا تو این شاهِ درویش دوست که آسایشِ خلق در ظلِ اوست
بسے بر سرِ خلق پاینده دار بتوفیق طاعت دلش زنده دار
برومند دار از درختِ امید سرش سبز و رویش برحمت سفید
براهِ تکلف مرو سعدیا اگر صدق داری بیار و بیا
تو منزل شناسی و شه راه رو تو حق گوے و خسرو حقائق شنو
چه حاجت که نُه کرسیِ آسمان نهی زیر پاے قزل ارسلان

مگو پاے عزت برافلاک نہ — بگو روے اخلاص در خاک نہ
بطاعت بنہ چہرہ بر آستاں — کہ این ست سر جادۂ راستاں
اگر بندۂ سر بریں در بنہ — کلاہِ خداوندی از سر بنہ
چو طاعت کنی لبسِ شاہی مپوش — چو درویش مخلص برآور خروش
کہ پروردگارا توانگر توی — توانا ے درویش پرور توی
نہ کشور خدایم نہ فرماں دہم — یکے از گدایانِ ایں درگہم
چہ برخیزد از دست و کردارِ من — مگر دست لطفت شود یارِ من
تو بر خیر و نیکی دہم دسترس — وگرنہ چہ خیر آید از من بکس
دعا کن بشب چوں گدایاں بسوز — اگر می کنی بادشاہی بروز
کمربستہ گردن کشاں بردرت — تو بر آستانِ عبادت سرت
زہے بندگاں را خداوندگار — خداوندرا بندۂ حق گذار

حکایت

یکے دیدم از عرصۂ رودبار — کہ پیش آمدم بر پلنگے سوار
چناں ہول زاں حال برمن نشست — کہ ترسیدنم پاے رفتن ببست
تبسم کناں دست برلب گرفت — کہ سعدی مدار آنچہ دیدی شگفت

تو هم گردن از حکم داور مپیچ — که گردن نپیچد ز حکم تو هیچ
چو خسرو بفرمان داور بود — خدایش نگهبان و یاور بود
محالست چون دوست دارد ترا — که در دست دشمن گذارد ترا
ره اینست رو از طریقت متاب — بنه گام و کامی که خواهی بیاب
نصیحت کسی سودمند آیدش — که گفتار سعدی پسند آیدش

پند دادن کسری هرمز را

شنیدم که در وقت نزع روان — بهرمز چنین گفت نوشیروان
که خاطر نگهدار درویش باش — نه در بند آسایش خویش باش
نیاساید اندر دیار تو کس — چو آسایش خویش خواهی و بس
نیاید بنزدیک دانا پسند — شبان خفته و گرگ در گوسفند
برو پاس درویش محتاج دار — که شاه از رعیت بود تاجدار
رعیت چو بیخند و سلطان درخت — درخت ای پسر باشد از بیخ سخت
مکن تا توانی دل خلق ریش — وگر میکنی میکنی بیخ خویش
اگر جاده ای بایدت مستقیم — ره پارسایان امیدست و بیم

گزندِ کسانش نیاید پسند | که ترسد که در ملکش آید گزند
وگر در سرشتِ وی این خوی نیست | دراں کشور آسودگی بوی نیست
اگر پای بندی رضا پیش گیر | وگر یکسواره سرِ خویش گیر
فراخی دراں مرز و کشور مخواه | که دل تنگ بینی رعیت ز شاه
ز مستکبرانِ دلاور بترس | ازاں کو نترسد ز داور بترس
دگر کشور آباد بیند بخواب | که دارد دلِ اهلِ کشور خراب
خرابی و بدنامی آید ز جور | بزرگاں رسند این سخن را بغور
رعیت نشاید به بیداد کشت | که مر سلطنت را پناهند و پشت
مراعاتِ دهقاں کن از بهرِ خویش | که مزدور خوشدل کند کار بیش
مروت نباشد بدی با کسی | کز و نیکوئی دیده باشی بسی

پند دادنِ خسرو شیرویه را

شنیدم که خسرو بشیرویه گفت | دراں دم که چشمش ز دیدن بخفت
براں باش تا هر چه نیت کنی | نظر در صلاحِ رعیت کنی
مپیچ اے پسر گردن از عقل و رای | که مردم ز دستت نپیچند پای

گریزد رعیت ز بیدادگر کند نام زشتش بگیتی سمر
بسی برنیاید که بنیاد خود بکند آنکه بنهاد بنیاد بد
خرابی کند مرد شمشیرزن نه چندانکه دود دل طفل و زن
چراغی که بیوه زنی برفروخت بسی دیده باشی که شهری بسوخت
ازان بهره‌ورتر در آفاق کیست که در ملکرانی بانصاف زیست
چو نوبت رسد زین جهان غربتش ترحم فرستند بر تربتش
بد و نیک مردم چو می‌بگذرند همان به که نامت بنیکی برند
خداترس را بر رعیت گمار که معمار ملکست پرهیزگار
بداندیش تست آن و خونخوار خلق که نفع تو جوید در آزار خلق
ریاست بدست کسانی خطاست که از دستشان دستها بر خداست
نکوکار پرور نبیند بدی چو بد پروری خصم جان خودی
مکافات دشمن بمالش مکن که بیخش برآورد باید ز بن
مکن صبر بر عامل ظلم دوست چه از فربهی بایدش کند پوست
سر گرگ باید هم اول برید نه چون گوسفندان مردم درید

حکایت

چه خوش گفت بازارگانِ اسیر
چو گردش گرفتند دزدان به تیر

چه مردانگی آید از رهزنان
چه مردانِ لشکر چه خیلِ زنان

شهنشه که بازارگان را بخست
درِ خیر بر شهر و لشکر ببست

کی آن جا دگر هوشمندان روند
چو آوازهٔ رسمِ بد بشنوند

نکو بایدت نام و نیکی قبول
نکو دار بازارگان و رسول

بزرگان مسافر به جان پرورند
که نامِ نکوشان به عالم برند

تبه گردد آن مملکت عن قریب
کز او خاطر آزرده آید غریب

غریب آشنا باش و سیاح دوست
که سیاح جلابِ نامِ نکوست

نکو دار ضیف و مسافر عزیز
وز آسیبشان بر حذر باش نیز

ز بیگانه پرهیز کردن نکوست
که دشمن توان بود در زیِ دوست

قدیمانِ خود را بیفزای قدر
که هرگز نیاید ز پرورده غدر

چو خدمتگزاریت گردد کهن
حقِ سالیانش فرامش مکن

گر او را هرم دستِ قدرت ببست
ترا بر کرم همچنان دست هست

حکایت

شنیدم که شاپور دم درکشید　　چو خسرو برامش قلم درکشید
چو شد حالش از بی نوائی تباه　　نبشت این حکایت بنزدیک شاه
که ای شاهِ آفاق گستر عدل　　اگر من نماندم تو مانی بفضل
چو بذل تو کردم جوانیّ خویش　　بهنگام پیری مرانم ز پیش
غریبی که پر فتنه باشد سرش　　میازار و بیرون کن از کشورش
تو گر خشم بر وی نگیری رواست　　که خود خوی بد دشمنش در قفاست
وگر پارسی باشدش زادبوم　　بصنعاش مفرست و سقلاب و روم
هم آنجا امانش مده تا بچاشت　　نشاید بلا بر دگر کس گماشت
که گویند برگشته باد آن زمین　　کزو مردم آیند بیرون چنین
عمل گر دهی مرد منعم شناس　　که مفلس ندارد ز سلطان هراس
چو مفلس فرو برد گردن بدوش　　ازو بر نیاید دگر جز خروش
چو مشرف دو دست از امانت بداشت　　بباید برو ناظری برگماشت
ور او نیز درساخت با خاطرش　　ز مشرف عمل برکن و ناظرش
خدا ترس باید امانت گزار　　امین کز تو ترسد امینش مدار

به فرمان هشیار و عاقل نشین   که از صد یکی را نه بینی امین
دو همجنس دیرینه را هم قلم   نباید فرستاد یک جا بهم
چه دانی که همدست گردند و یار   یکی دزد باشد یکی پرده‌دار
چو دزدان ز هم باک دارند و بیم   رود در میان کاروانی سلیم
یکی را که معزول کردی ز جاه   چو چندی برآید ببخشش گناه
برآوردن کام امیدوار   به از قید بندی شکستن هزار
نویسنده را گر ستون عمل   بیفتد نبرّد طناب امل
بفرمان بران بر شه دادگر   پدروار خشم آورد بر پسر
گهش می‌زند تا شود دردناک   گهی می‌کند آبش از دیده پاک
چو نرمی کنی خصم گردد دلیر   وگر خشم گیری شوند از تو سیر
درشتی و نرمی بهم در بهست   چو رگ‌زن که جرّاح و مرهم نهست
جوانمرد و خوش خلق و بخشنده باش   چو حق بر تو پاشد تو بر خلق پاش
چه یاد آیدت عهد شاهان پیش   همین نقش بر خوان پس از عهد خویش
نیامد کس اندر جهان کو بماند   مگر آن کزو نام نیکو بماند
نمرد آنکه ماند پس از وی بجای   پل و خانی و خوان و مهمان‌سرای

هر آن کو نماند از پسش یادگار / درخت وجودش نیاورد بار
وگر رفت و آثار خیرش نماند / نشاید پس از مرگش الحمد خواند
چو خواهی که نامت بود در جهان / مکن نام نیک بزرگان نهان
همین کام و ناز و طرب داشتند / بآخر برفتند و بگذاشتند
یکی نام نیکو ببرد از جهان / یکی رسم بد ماند ازو جاودان
بسمع رضا مشنو ایذای کس / وگر گفته آید بغورش برس
گنهکار را عذر نسیان بنه / چو زنهار خواهند زنهار ده
گر آید گنهکاری اندر پناه / نه شرط است کشتن باول گناه
چو باری بگفتند و نشنید پند / دگر گوشمالش بزندان و بند
وگر پند و بندش نیاید بکار / درختی خبیث است بیخش برآر
چو خشم آیدت بر گناه کسی / تأمل کنش در عقوبت بسی
که سهل است لعل بدخشان شکست / شکسته نشاید دگر باره بست

گفتار

نه بر حکم شرع آب خوردن خطاست / وگر خون بفتوی بریزی رواست
اگر شرع فتوی دهد بر هلاک / الا تا نداری ز کشتنش باک

وگر دانی اندر تبارش کسان   بر ایشان ببخشای و راحت رسان

گنه بود مرد ستمکاره را   چه تاوان زن و طفل بیچاره را

تنت زورمندست و لشکر گران   ولیکن در اقلیم دشمن مران

که وی بر حصاری گریزد بلند   رسد کشوری بیگنه را گزند

نظر کن در احوال زندانیان   که ممکن بود بیگنه در میان

چو بازارگان در دیارت بمرد   بمالش خساست بود دستبرد

کزان پس که بروی بگرید زار   هم آواز گویند خویش و تبار

که مسکین در اقلیم غربت بمرد   متاعی کزو ماند ظالم ببرد

بیندیش از آن طفلک بی پدر   وز آه دل دردمندش حذر

بسا نام نیکوی پنجاه سال   که یک نام زشتش کند پایمال

پسندیده کاران جاوید نام   تطاول نکردند بر مال عام

بر آفاق گر سر به سر پادشاست   چو مال از توانگر ستاند گداست

بمرد از تهیدستی آزاده مرد   ز پهلوی مسکین شکم پر نکرد

حکایت

شنیدم که فرماندهی دادگر   قبا داشتی هر دو روی آستر

یکی گفتش ای خسرو نیک روز   قبای ز دیبای چینی بدوز
بگفت اینقدر ستر و آسایش است   وزین بگذری زیب و آرایش است
نه از بهر آن می ستانم خراج   که زینت کنم بر خود و تخت و تاج
چو همچون زنان حله در تن کنم   بمردی کجا دفع دشمن کنم
مرا هم ز صد گونه آز و هواست   ولیکن خزینه نه تنها مراست
خزائن پر از بهر لشکر بود   نه از بهر آئین و زیور بود
سپاهی که خوشدل نباشد ز شاه   ندارد حدود ولایت نگاه
چو دشمن خر روستائی برد   ملک باج و ده یک چرا می خورد
مخالف خرش برد و سلطان خراج   چه اقبال بینی در آن تخت و تاج
مروت نباشد بر افتاده زور   برد مرغ دون دانه از پیش مور
رعیت درخت است اگر پروری   بکام دل دوستان برخوری
به بیرحمی از بیخ و بارش مکن   که نادان کند حیف بر خویشتن
کسان برخورند از جوانی و بخت   که بر زیردستان نگیرند سخت
اگر زیردستی بیفتد ز پای   حذر کن ز نالیدنش بر خدای
چو شاید گرفتن بنرمی دیار   به پیکار خون از مشامی مبار

به مردی که ملک سراسر زمین — نیرزد که خونی چکد بر زمین

حکایت

شنیدم که جمشید فرخ سرشت — به سرچشمه‌ای بر به سنگی نوشت

بدین چشمه چون ما بسی دم زدند — برفتند چون چشم بر هم زدند

گرفتیم عالم به مردی و زور — ولیکن نبردیم با خود بگور

چو بر دشمنی باشدت دسترس — مرنجانش کو را همین غصه بس

عدو زنده سرگشته پیرامنت — به از خون او کشته در گردنت

حکایت

شنیدم که دارای فرخ تبار — ز لشکر جدا ماند روز شکار

دوان آمدش گله بانی به پیش — شهنشه برآورد پیکان ز کیش

بپیچد او را ز دشمنان دار پاک — که در خانه باشد گل از خار پاک

برآورد چوپان به دل خروش — که دشمن نیم در هلاکم مکوش

من آنم که اسپان شه پرورم — به خدمت درین مرغزار آورم

ملک را دل رفته آمد بجای — بخندید و گفت ای نکوهیده رای

ترا یاوری کرد فرخ سروش — وگرنه زه آورده بودم بگوش

نگهبان مرعی بخندید و گفت
نصیحت ز یاران نشاید نهفت

نه تدبیر محمود و رای نکوست
که دشمن نداند شهنشه ز دوست

چنان است در مهتری شرط زیست
که هر کهتری را بدانی که کیست

مرا بارها در حضر دیدهٔ
ز خیل و چراگاه پرسیدهٔ

کنونت به مهر آمدم پیش باز
نمیدانیم از بداندیش باز

توانم من ای نامور شهریار
که اسبی برون آرم از صد هزار

مرا گله‌بانی بعقل است و رای
تو هم گلهٔ خویش باری بپای

در آن تخت و ملک از خلل غم بود
که تدبیر شاه از شبان کم بود

گفتار

تو کی بشنوی نالهٔ دادخواه
بکیوان برت کلهٔ خوابگاه

چنان خسب کاید فغانت بگوش
اگر دادخواهی برآرد خروش

که نالد ز ظالم که در دور توست
که هر جور کو می‌کند جور توست

نه سگ دامن کاروانی درید
که دهقان نادان که سگ پرورید

دلیر آمدی سعدیا در سخن
چو تیغت بدست است فتحی بکن

بگوی آنچه دانی که حق گفته به
نه رشوت ستانی و نه عشوه ده

زبان بند و دفتر ز حکمت بشوی / طمع بگسل و هرچه خواهی بگوی

حکایت

خبر یافت گردن‌کشی در عراق / که می‌گفت مسکینی از زیر طاق

تو هم بر دری هستی امیدوار / پس امید بر در نشینان برآر

دل دردمندان برآور ز بند / که هرگز نباشد دلت دردمند

پریشانی خاطر دادخواه / براندازد از مملکت پادشاه

تو خفته خنک در حرم نیمروز / غریب از برون گو بگرما بسوز

ستاننده داد آن کس خداست / که نتواند از پادشه دادخواست

حکایت

یکی از بزرگان اهل تمیز / حکایت کند ز ابن عبدالعزیز

که بودش نگینی بر انگشتری / فرو مانده در قیمتش جوهری

بشب گفتی آن جرم گیتی فروز / دری بود در روشنائی چو روز

قضا را درآمد یکی خشک سال / که شد بدر سیمای مردم هلال

چو در مردم آرام و قوت ندید / خود آسوده بودن مروت ندید

چو بیند کسی زهر در کام خلق / کیش بگذرد آب نوشین بحلق

بفرمود بفروختندش به سیم — که رحم آمدش بر غریب و یتیم

به یک هفته نقدش به تاراج داد — به درویش و مسکین و محتاج داد

بریدند بروی ملامت کنان — که دیگر به دستت نیاید چنان

شنیدم که می‌گفت باران دمع — به عارض فرو میدویدش چو شمع

که زشت است پیرایه بر شهریار — دل شهری از ناتوانی فگار

مرا شاید انگشتری بی‌نگین — نشاید دل خلقی اندوهگین

خنک آنکه آسایش مرد و زن — گزیند بر آسایش خویشتن

نکردند رغبت هنرپروران — به شادی خویش از غم دیگران

اگر خوش بخسبد ملک بر سریر — نپندارم آسوده خسبد فقیر

وگر زنده دارد شب دیر باز — بخسبند مردم به آرام و ناز

بحمدالله این سیرت و راه راست — اتابک ابوبکر بن سعد راست

حکایت

در اخبار شاهان پیشینه هست — که چون تکله بر تخت زنگی نشست

به دورانش از کس نیازرد کس — سبق برد اگر خود همین بود و بس

چنین گفت یک ره به صاحبدلی — که عمرم به سر رفت بی‌حاصلی

چو می‌بگذرد ملک و جاه و سریر / نبرد از جهان دولت الا فقیر
بخواهم بکنج عبادت نشست / که دریابم این پنج روزی که هست
چو بشنید دانای روشن نفس / به تندی برآشفت کای شوخ بس
طریقت بجز خدمت خلق نیست / به تسبیح و سجاده و دلق نیست
تو بر تخت سلطانی خویش باش / به اخلاق پاکیزه درویش باش
بصدق و ارادت میان بسته دار / ز طامات و دعوی زبان بسته دار
قدم باید اندر طریقت نه دم / که اصلی ندارد دم بی قدم
بزرگان که نقد صفا داشتند / چنین خرقه زیر قبا داشتند

حکایت

شنیدم که بگریست سلطان روم / بر نیک مردی ز اهل علوم
که پایابم از دست دشمن نماند / جز این قلعه و شهر با من نماند
بسی جهد کردم که فرزند من / پس از من بود سرور انجمن
کنون دشمن بدگهر دست یافت / سر دست مردی و جهدم بتافت
چه تدبیر سازم چه چاره کنم / که از غم بفرسود جان در تنم
برآشفت دانا که [illegible] / [illegible] عقل و همت [illegible]

ولایت چه باشد تمتع ز خویش خور — [illegible]

ترا این قدر تا بمانی بس است — چو رفتی جهان جای دیگر کس است

اگر هوشمندی اگر بیخرد — [illegible]

مشقت نیرزد جهان داشتن — گرفتن بشمشیر و بگذاشتن

تو تا بستر خود کن کمان پرخرد — [illegible]

بدین پنج روزه اقامت مناز — باندیشه تدبیر رفتن بساز

کرا دانی از خسروان عجم — [illegible]

که در تخت و ملکش نیامد زوال — نماند بجز ملک ایزد تعال

کرا جاودان ماندن امید نیست — [illegible]

کرا سیم و زر ماند و گنج و مال — [illegible]

وزان کس که خیری بماند روان — [illegible]

بزرگی که در نام نیکو نماند — [illegible]

الا تا درخت کرم [illegible] — [illegible]

کرم کن که فردا که دیوان نهند — [illegible]

کسی را که سعی قدم پیشتر — [illegible]

یکے باز بیں خائن و شرمسار | بپوشد همی مردِ ناکرده کار
بهل تا بدنداں گزد پشتِ دست | تنورے چنیں گرم و ناں در نبست
بدانی گہ غلّہ برداشتن | کہ سستی بود تخم ناکاشتن

حکایت

خدا دوستے در اقصائے شام | گرفت از جہاں کنجِ غارے مقام
بصبرش دراں کنجِ تاریک جائے | بگنجِ قناعت فرو رفتہ پائے
بزرگاں نہادند سر بر درش | کہ در می نیامد بدر با سرش
تمنا کند عارفِ پاک باز | بدریوزه از خویشتن ترکِ آز
چو ہر ساعتش نفس گوید بده | بخواری بگرداندش ده بده
دراں مرز کیں پیرِ ہشیار بود | یکے مرزبانِ ستمگار بود
کہ ہر ناتواں را کہ دریافتے | بسرپنجگی پنجہ برتافتے
جہاں سوز و بے رحمت و خیره کش | ز تلخیش روئے جہانے ترش
گروہے برفتند ازاں ظلم و عار | ببردند نامِ بدش در دیار
گروہے بماندند مسکین و ریش | پسِ چرخہ نفریں گرفتند پیش
یدِ ظلم جائے کہ گردد دراز | نہ بینی لبِ مردم از خنده باز

بر بیدار شیخ آمدی گاه گاه — خدادوست در وی نکردی نگاه

ملک نوبتی گفتش ای نیکبخت — بنفرت ز ما در مکش روی سخت

مرا با تو دانی سر دوستیست — ترا دشمنی با من از بهر چیست

گرفتم که سالار کشور نیم — بعزت ز درویش کمتر نیم

نگویم فضیلت نهم بر کسی — چنان باش با من که با هر کسی

شنید این سخن عابد هوشیار — برآشفت و گفت ای ملک هوشدار

وجودت پریشانی خلق ازوست — ندارم پریشانی خلق دوست

تو با دوستداران من دشمنی — نپندارمت دوستدار منی

گرا فتند همی دوستی با منت — مگر آن که دارد خدا دشمنت

خدادوست را گر بدرند پوست — نخواهد شدن دشمن دوست دوست

عجب دارم از خواب آن سنگدل — که شهری بخسپند ازو تنگدل

الا گر بسر داری و عقل و هوش — بفضل و ترحم میان بند و کوش

گفتار

دها زورمندی مکن بر کهان — که بر یک نمط می نماند جهان

سر پنجه ناتوان بر مپیچ — که گر دست یابد در آید به پیچ

مگر گفتمت پاس مردم بجای — که عاجز شوی گر درافتی ز پای
دل دوستان جمع بهتر که گنج — خزینه تهی به که مردم به رنج
سپهدار از در پاس کار کسی — که اختر کند در پاسش افزون بسی
تحمل کن ای ناتوان از قوی — که روزی توانا تر از وی شوی
به همت برآر از ستیزنده شور — که بازوی همت به از دست زور
لب خشک مظلوم را گو بخند — که دندان ظالم بخواهند کند
به بانگ دهل خواجه بیدار گشت — چه داند شب پاسبان چون گذشت
خورد کاروانی غم بار خویش — نسوزد دلش بر خر پشت ریش
گرفتم کز افتادگان نیستی — چو افتاده بینی چرا ایستی
برینت بگویم یکی سرگذشت — که سستی بود زین سخن درگذشت

حکایت

چنان قحط سالی شد اندر دمشق — که یاران فراموش کردند عشق
چنان آسمان بر زمین شد بخیل — که لب تر نکردند زرع و نخیل
[illegible]
[illegible]

چو درویش بی برگ دیدم درخت قوی بازوان سست و درمانده سخت
نه بر کوه سبزی نه در باغ شخ ملخ بوستان خورد و مردم ملخ
در آن حال پیش آمدم دوستی از او مانده بر استخوان پوستی
وگرچه بمکنت قوی حال بود خداوند جاه و زر و مال بود
بدو گفتم ای یار پاکیزه خوی چه درماندگی پیشت آمد بگوی
بغرید بر من که عقلت کجاست چو دانی و پرسی سؤالت خطاست
نبینی که سختی بغایت رسید مشقت بحد نهایت رسید
نه باران همی آید از آسمان نه بر میرود دود فریاد خوان
بدو گفتم آخر ترا باک نیست کشد زهر جائی که تریاک نیست
گر از نیستی دیگری شد هلاک ترا هست بط را ز طوفان چه باک
نگه کرد رنجیده در من فقیه نگه کردن عالم اندر سفیه
که مرد ار چه بر ساحلست ای رفیق نیاساید و دوستانش غریق
من از بینوائی نیم روی زرد غم بینوایان دلم خسته کرد
نخواهم که بیند خردمند ریش نه بر عضو مردم نه بر عضو خویش
بحمدالله ار چه ز ریش ایمنم چو ریشی ببینم بلرزد تنم

منغّص بود عیش آن تندرست — که باشد به پهلوی بیمار سست
چو بینم که درویش مسکین نخورد — بکام اندرم لقمه زهرست و درد
یکی را بزندان بری دوستان — کجا ماندش عیش در بوستان

حکایت

شبی دود خلق آتشی بر فروخت — شنیدم که بغداد نیمی بسوخت
یکی شکر گفت اندران خاک و دود — که دکان ما را گزندی نبود
جهاندیده‌ای گفتش ای بوالهوس — ترا خود غم خویشتن بود و بس
پسندی که شهری بسوزد بنار — وگر چه سرایت بود بر کنار
بجز سنگدل ناکند معده تنگ — چو بیند کسان بر شکم بسته سنگ
توانگر خود آن لقمه چون میخورد — چو بیند که درویش خون میخورد
مگو تندرستست رنجور دار — که می‌پیچد از غصه رنجوروار
تنکدل چو یاران بمنزل رسند — نخسپد که واماندگان از پس اند
دل پادشاهان شود بارکش — چو بینند در گل خر خارکش
اگر در سرای سعادت کس است — ز گفتار سعدیش حرفی بس است
همینت بسندست اگر بشنوی — که گر خار کاری سمن ندروی

گفتار

خبر داری از خسروان عجم — که کردند بر زیر دستان ستم
نه آن شوکت و پادشایی بماند — نه آن ظلم بر روستایی بماند
خطا بین که بر دست ظالم برفت — جهان ماند و او با مظالم برفت
خنک روز محشر تن دادگر — که در سایهٔ عرش دارد مقر
بقومی که نیکی پسندد خدای — دهد خسرو عادل نیک رای
چو خواهد که ویران شود عالمی — کند ملک در پنجهٔ ظالمی
سگالند از نیکمردان حذر — که خشم خدایست بیدادگر
بزرگی ازو دان و منت شناس — که زایل شود نعمت ناسپاس
نخوانده‌ای در کتاب مجید — که در شکر نعمت شود بر مزید
اگر شکر کردی برین ملک و مال — بمالی و ملکی رسی بی زوال
وگر جور در پادشایی کنی — پس از پادشاهی گدایی کنی
حرامست بر پادشه خواب خوش — چو باشد ضعیف از قوی بارکش
میازار عامی بیک خردله — که سلطان شبانست و عامی گله
چو پرخاش بینند و بیداد ازو — شبان نیست گرگست و فریاد ازو

بد انجام رفت و بد اندیشه کرد — که با زیردستان جفا پیشه کرد
نخواهی که نفرین کنند از پست — نکو باش تا بد نگوید کست

حکایت

شنیدم که در مرزی از باختر — برادر دو بودند از یک پدر
سپهدار و گردنکش و پیلتن — نکوروی و دانا و شمشیرزن
پدر هر دو را سهمگین مرد یافت — طلبکار جولان و ناورد یافت
برفت آن زمین را دو قسمت نهاد — بهر یک پسر زان نصیبی بداد
مبادا که بر یکدگر سر کشند — به پیکار شمشیر کین برکشند
پدر بعد از آن روزگاری شمرد — به جان آفرین جان شیرین سپرد
اجل بگسلانیدش طناب امل — وفاتش فروبست دست عمل
مقرر شد آن مملکت بر دو شاه — که بی‌حد و مر بود گنج و سپاه
بحکم نظر در به افتاد خویش — گرفتند هر یک یکی راه پیش
یکی عدل تا نام نیکو برد — یکی ظلم تا مال گرد آورد
یکی عاطفت سیرت خویش کرد — درم داد و تیمار درویش کرد
بنا کرد و نان داد و لشکر نواخت — شب از بهر درویش شبخانه ساخت

خزائن تهی کرد و پر کرد جیش — چنان کز خلائق بهنگام عیش
بگردون شدی بانگ شادی چو رعد — چو شیراز در عهد بوبکر سعد
خدیو خردمند فرخ نهاد — که شاخ امیدش برومند باد
حکایت شنو کودکی نامجوی — پسندیده پی بود و فرخنده خوی
ملازم بدلداری خاص و عام — ثناگوی حق بامدادان و شام
دران ملک قارون برفتی دلیر — که شه دادگر بود و درویش سیر
نیامد برایام او بر دلی — نگویم که خاری که برگ گلی
سرآمد نتابید ملک از سران — نهادند سر بر خطش سروران
دگر خواست کافزون کند تخت و تاج — بیفزود بر مرد دهقان خراج
طمع کرد در مال بازارگان — بلا ریخت بر جان بیچارگان
نگویم که بدخواه درویش بود — حقیقت که او دشمن خویش بود
بامید بیشی نداد و نخورد — خردمند داند که ناخوب کرد
که تا جمع کرد آن زر از گربزی — پراگنده شد لشکر از عاجزی
شنیدند بازارگانان خبر — که ظلمست در بوم آن بی‌هنر
بریدند ازان جا خرید و فروخت — زراعت نیامد رعیت بسوخت

چو اقبالش از دوستی سر بتافت — بناکام دشمن بر او دست یافت
ستیزِ فلک بیخ و بارش بکند — سم اسپ دشمن دیارش بکند
وفا در که جوید چو پیمان گسیخت — خراج از که خواهد چو دهقان گریخت
چه نیکی طمع دارد آن بی‌صفا — که باشد دعای بدش در قفا
چو بختش نگون بود در کافِ کُن — نکرد آنچه نیکانش گفتند کُن
چه گفتند نیکان بدان نیک مرد — تو بر خور که بیدادگر بر نخورد
گمانش خطا بود و تدبیر سست — که در عدل بود آنچه در ظلم جست

حکایت

یکی بر سرِ شاخ و بن می‌برید — خداوندِ بستان نگه کرد و دید
بگفتا گر این مرد بد می‌کند — نه با من که با نفس خود می‌کند
نصیحت بجاست اگر بشنوی — ضعیفان میفگن بکتفِ قوی
که فردا بداور برد خسروی — گدایی که پیشت نیرزد جوی
چو خواهی که فردا بوی مهتری — مکن دشمنِ خویشتن کهتری
که چون بگذرد بر تو این سلطنت — بگیرد بقهر آن گدا دامنت
مکن پنجه از ناتوانان بدار — که گر بفکنندت شوی شرمسار

که زشت است در چشم آزادگان — بیفتادن از دست افتادگان
بزرگان روشندل نیکبخت — بفرزانگی تاج بردند و تخت
بدنبالهٔ راستان کج مرو — وگر راست خواهی ز سعدی شنو

صفت جمعیت اوقات درویش راضی

مگو جاهی از سلطنت بیش نیست — که ایمن تر از ملک درویش نیست
سبکبار مردم سبکتر روند — حق این است و صاحبدلان بشنوند
تهیدست تشویش نانی خورد — ملک هم بقدر جهانبانی غم خورد
گدارا چو حاصل شود نان شام — چنان خوش بخسبد که سلطان شام
غم و شادمانی بسر می‌رود — بمرگ این دو از سر بدر میرود
چه آن را که بر سر نهادند تاج — چه آن را که بر گردن آمد خراج
اگر سرفرازی بکیوان برست — وگر تنگدستی بزندان درست
دران دم کاجل بر سر هر دو تاخت — نمی شاید از یکدگرشان شناخت

حکایت

شنیدم که یکبار در حله — سخن گفت با عابدی کله

که من قبضهٔ فرماندهی داشتم / به سر بر کلاه مهی داشتم
سپهرم مدد کرد و نصرت وفاق / گرفتم به بازوی دولت عراق
طمع کرده بودم که کرمان خورم / که ناگه بخوردند کرمان سرم
بکن پنبهٔ غفلت از گوش هوش / که از مردگان پندت آید به گوش

در معنی نکوکاری و بدکاری عاقبت آن

نکوکار مردم نباشد بدش / نورزد کسی بد که نیک آیدش
شر انگیز هم بر سر شر رود / چو کژدم که با خانه کمتر رود
اگر نفع کس در نهاد تو نیست / چنین جوهر و سنگ خارا یکیست
غلط گفتم ای یار شایسته خوی / که نفعست در آهن و سنگ و روی
چنین آدمی مرده به ننگ را / که بر وی فضیلت بود سنگ را
نه هر آدمی زاده از دد به است / که دد ز آدمی زادهٔ بد به است
به است از دد انسان صاحب خرد / نه انسان که در مردم افتد چو دد
چو انسان نداند بجز خورد و خواب / کدامش فضیلت بود بر دواب
سوار نگون بخت بی راه رو / پیاده برد زو به رفتن گرو

کسی دانه نیکمردی نکاشت　　کزو خرمن کام دل برنداشت
نه هرگز شنیدیم در عمر خویش　　که بدمرد را نیکی آمد به پیش

حکایت

گزیری بچاهی در افتاده بود　　که از هول او شیر نر ماده بود
بداندیش مردم بجز بد ندید　　بیفتاد و عاجزتر از خود ندید
همه شب ز فریاد و زاری نخفت　　یکی بر سرش کوفت سنگی و گفت
تو هرگز رسیدی بفریاد کس　　که می خواهی امروز فریادرس
همه تخم نیکو و می کاشتی　　ببین لاجرم بر که برداشتی
که بر جان ریشت نهد مرهمی　　که دلها ز ریشت بنالد همی
تو ما را همی چاه کندی براه　　بسر لاجرم در فتادی بچاه
دو کس چه کنند از پی خاص و عام　　یکی نیک محضر دگر زشت نام
یکی تا کند تشنه را تازه حلق　　دگر تا بگردن در افتند خلق
اگر بد کنی چشم نیکی مدار　　که هرگز نیارد گز انگور بار
نپندارم ای در خزان کشته جو　　که گندم ستانی بوقت درو
درخت زقوم ار بجان پروری　　مپندار هرگز کزو بر خوری

رطب ناورد چوب خرزهره بار　　چه تخم افکنی بر همان چشم دار

حکایت

حکایت کنند از یکی نیک مرد　　که اکرام حجاج یوسف نکرد
بسرهنگ دیوان نگه کرد تیز　　که نطعش بینداز و خونش بریز
چو حجت نماند جفا جوی را　　بپرخاش درهم کشد روی را
بخندید و بگریست مرد خدای　　عجب ماند سنگین دل تیره رای
چو دیدش که خندید و دیگر گریست　　بپرسید کاین خنده و گریه چیست
بگفتا همی گریم از روزگار　　که طفلان بیچاره دارم چهار
همی خندم از لطف یزدان پاک　　که مظلوم رفتم نه ظالم بخاک
یکی گفتش ای نامور شهریار　　مکن دست ازین پیر دهقان بدار
که خلقی بدو روی دارند و پشت　　روا نیست خلقی بیکبار کشت
بزرگی و عفو و کرم پیشه کن　　ز خردان اطفالش اندیشه کن
مگر دشمن خاندان خودی　　که بر خاندانها پسندی بدی
مپندار و دلها بداغ تو ریش　　که روزی همین آیدت نیز پیش
نخفتست مظلوم از آهش بترس　　ز دود دل صبحگاهش بترس

نترسی که پاک اندرونی شبی / برآرد ز سوز جگر یاربی
بسودا چنان بر وی افشاند دست / که حجاج را دست حجت ببست
نه ابلیس بد کرد و نیکی ندید / بر پاک ناید ز تخم پلید
مدر پرده کس به هنگام جنگ / که باشد ترا نیز در پرده ننگ
مزن بانگ بر شیر مردان درشت / چو با کودکان برنیایی به مشت
شنیدم که نشنید و خونش بریخت / ز فرمان داور که داند گریخت
بزرگی در آن فکرت آن شب بخفت / بخواب اندرش دید و پرسید و گفت
دمی بیش بر من سیاست نراند / عقوبت بر او تا قیامت بماند

حکایت

یکی پند می داد فرزند را / نگه دار پند خردمند را
مکن جور بر خردگان ای پسر / که یک روزت افتد بزرگی بسر
نمی ترسی ای کودک کم خرد / که روزی پلنگیت برهم درد
بخردی درم زور سرپنجه بود / دل زیردستان ز من رنجه بود
بخوردم یکی مشت زورآوران / نکردم دگر زور بر لاغران

گفتار

الا تا بغفلت نخسپی که نوم — حرامست بر چشم سالار قوم
غم زیردستان بخور زینهار — بترس از زبردستی روزگار
نصیحت که خالی بود از غرض — چو داروی تلخ است دفع مرض

حکایت درین معنی

یکی را حکایت کنند از ملوک — که بیماری رشته کردش چو دوک
چنانش در انداخت ضعف جسد — که می برد بر کمترینان حسد
که شاه ارچه بر عرصه نام آورست — چو ضعف آمد از بیدقی کمترست
ندیمی زمین ملک بوسه داد — که ملک خداوند جاوید باد
درین شهر مردی مبارک دمست — که از پارسایان چنوی کمست
نبردند پیشش مهمات کس — که مقصود حاصل نشد در نفس
بخوانش تا بخواند دعایی برین — که رحمت رسد زآسمان بر زمین
بفرمود تا مهتران خدم — بخواندند پیر مبارک قدم
بگفتا دعایی کن ای هوشمند — که در رشته چون سوزنم پای بند

شنیدایں سخن را پیرِ خم بوده پشت — بہ تندی برآورد بانگ درشت
کہ حق مہربان ست بر دادگر — ببخشاے و بخشایشِ حق نگر
دعاے منت کے شود سودمند — اسیرانِ مظلوم در چاہ و بند
تو ناکردہ بر خلق بخشایشے — کجا بینی از دولت آسایشے
ببایدت عذرِ خطا خواستن — پس از شیخ صالح دعا خواستن
کجا دست گیرد دعاے ویت — دعاے ستمدیدگاں در پیت
شنیدایں سخن شہریارِ عجم — ز خشم و خجالت برآمد بہم
برنجید و پس بادلِ خویش گفت — چہ رنجم حق ست اینکہ درویش گفت
بفرمود تا ہر کہ در بند بود — بفرمانش آزاد کردند زود
جہاں دیدہ بعد از دو رکعت نماز — بداور برآورد دستِ نیاز
کہ اے برفرازندۂ آسماں — بجنگش گرفتی بصلحش بماں
ولی ہمچناں بر دعا داشت دست — کہ رنجور افتاد و برپاے جست
تو گفتی ز شادی بخواہد پرید — چو طاؤس چوں رشتہ در پا ندید
بفرمود گنجینۂ گوہرش — فشاندند در پاے و زر بر سرش
حق از بہرِ باطل نشاید نہفت — ازاں جملہ دامن بیفشاند و گفت

مرو باسر رشته بار دگر — مبادا که دیگر کند رشته سر
چو بارے فتادی نگهدار پاے — که یک بار دیگر بلغزد ز جاے
ز سعدی شنو کین سخن راست است — نه هر بار ستے افتاده برخاست است

گفتار

جهان اے پسر ملک جاوید نیست — ز دنیا وفاداری امید نیست
نه بر باد رفتے سحرگاه و شام — سریر سلیمان علیه السلام
بآخر ندیدی که بر باد رفت — خنک آنکه با دانش و داد رفت
کسے زین میان گوے دولت ربود — که در بند آسائش خلق بود
بکار آمد آنها که برداشتند — نه گرد آوریدند و بگذاشتند

حکایت

شنیدم که در مصر میر اجل — سپه تاخت بر روزگارش اجل
جمالش برفت از رخ دلفروز — چو خور زرد شد بس نماند ز روز
گزیدند فرزانگان دست فوت — که در طب ندیدند داروے موت
همه تخت و ملکے پذیرد زوال — بجز ملک فرمانده لایزال
چو نزدیک شد روز عمرش بشب — شنیدند که می گفت در زیر لب

که در مصر چون من عزیزی نبود — چو حاصل همین بود چیزی نبود

جهان گرد کردم نخوردم برش — برفتم چو بیچارگان از سرش

پسندیده رایی که بخشید و خورد — جهان از پی خویشتن گرد کرد

درین کوش تا با تو ماند مقیم — که هر چه از تو ماند دریغست و بیم

کند خواجه بر بستر جان گداز — یکی دست کوتاه و دیگر دراز

دران دم ترا می نماید بدست — که دهشت زبانش ز گفتن ببست

که دستی بجود و کرم کن دراز — دگر دست کوته کن از ظلم و آز

کنونت که دستست خاری بکن — دگر کی برآری تو دست از کفن

بتابد بسی ماه و پروین و هور — که سر بر نداری ز بالین گور

حکایت

قزل ارسلان قلعهٔ سخت داشت — که گردن بالوند بر می فراشت

نه اندیشه از کس نه حاجت بهیچ — چو زلف عروسان رهش پیچ پیچ

چنان نادر افتاده در روضه — که بر لاجوردی طبق بیضه

شنیدم که مردی مبارک حضور — بنزدیک شاه آمد از راه دور

حقایق شناسی جهان دیده — هنرمندی آفاق گردیده

بخندید کین قلعه خرم است ... ولیکن نپندارمش محکم است
نه پیش از تو گردن کشان داشتند ... دمی چند بودند و بگذاشتند
نه بعد از تو شاهان دیگر برند ... درخت امید ترا برخورند
ز دوران ملک پدر یاد کن ... دل از بند اندیشه آزاد کن
چنان روزگارش بکنجی نشاند ... که بر یک پشیزش تصرف نماند
چو نومید ماند از همه چیز و کس ... امیدش بفضل خدا ماند و بس
بر مرد هشیار دنیا خس است ... که هر مدتی جای دیگر کس است

حکایت

چنین گفت شوریده‌ای در عجم ... بکسری که ای وارث ملک جم
اگر ملک بر جم بماندی و بخت ... ترا کی میسر شدی تاج و تخت
اگر گنج قارون بدست آوری ... نماند مگر آنچه بخشی بری

حکایت

چو الپ ارسلان جان بجان بخش داد ... پسر تاج شاهی بسر برنهاد
بتربت سپردندش از تاج و گاه ... نه جای نشستن بد آماجگاه
چنین گفت دیوانهٔ هوشیار ... چو دیدش پسر روز دیگر سوار

زہے ملک و دوران سر در نشیب — پدر رفت و پائے پسر در رکیب
چنین است گردیدن روزگار — سبک سیر بدعہد ناپایدار
چو دیرینہ روزے سرآورد عہد — جوان دولتے سر برآرد ز مہد
منہ بر جہاں دل کہ بیگانہ ایست — چو مطرب کہ ہر روز در خانہ ایست
نکوئی کن امسال چوں دہ تراست — کہ سالِ دگر دیگرے دہ خداست

حکایت

بزرگے جفاپیشہ در خطۂ غور — گرفتے خرِ روستائی بزور
خراں زیرِ بارِ گراں در علف — بروزے دو مسکیں شدندے تلف
چو منعم کند سفلہ را روزگار — نہد بر دلِ تنگِ درویش بار
چو بامِ بلندش بود خود پرست — کند بول و خاشاک و بر بامِ پست
شنیدم کہ بارے بعزمِ شکار — بروں رفت بیدادگر شہریار
پیاپے بدنبالِ صیدے براند — شبش درگرفت از حشم دور ماند
بتنہا ندانست روے و رہے — بیندا خت ناکام شب در دہے
خرے دید پوئندہ کارگر — توانا و زورآور و باربر
یکے مرد گرد استخوانے بدست — چناں میزدش کاستخواں می شکست

شهنشه برآشفت و گفت ای جوان — ز حد رفت جورت برین بی زبان
چو زور آوری خود نمایی مکن — بر افتاده زور آزمایی مکن
پسندش نیامد مقدم دمایه قول — یکی بانگ بر پادشه زد بهول
که بیهوده مگذر ازین کار پیش — برو چون ندانی پس کار خویش
بسا کس که پیش تو مفسد و نیست — چه دانی از مصلحت دور نیست
ملک را درشت آمد از وی خطاب — بگفتا بیا تا چه بینی جواب
که پندارم از عقل بیگانهٔ — ز مستی همانا که دیوانهٔ
بخندید کای ترک نادان خموش — مگر حال خضرت نیامد بگوش
نه دیوانه خواند کس او را نه مست — چرا کشتی ناتوانان شکست
جهان جوی گفت ای ستمگار مرد — چه دانی که خضر آن برای چه کرد
در آن بحر مردی جفاپیشه بود — که دلها ازو بحر اندیشه بود
جوانمرد کردار او پر خروش — جهانی ز دستش چو دریا بجوش
پس آن را نه بهر مصالح شکست — که سالار ظالم نگیرد بدست
شکسته متاعی که در حرز تست — ازان به که در دست دشمن درست
بخندید دهقان روشن ضمیر — که این حق بدست من است ای امیر

ندارد جبل سے نشکنم پاے خر | کہ از جور سلطان بیدادگر
خراں جا بگہ لنگ و تیمار کش | ازاں بہ کہ پیش ملک بارکش
تو آں را نگوئی کہ کشتی گرفت | کہ چوں تا ابد نام زشتی گرفت
تفو بر چناں ملک و دولت کراند | کہ شنعت بروتا قیامت بماند
ستمگر جفا بر تن خویش کرد | نہ بر زیر دستان درویش کرد
کہ فردا دراں محفل نام و ننگ | بگیرد گریبان و ریشش بچنگ
نہند بار او زار بر گردنش | تبار و سر از عار بر گردنش
گرفتم کہ حشر بارش اکنوں کشند | دراں روز بار حشراں چوں کشند
گر انصاف پرسی بد اختر کس است | کہ در راحتش رنج دیگر کس است
ہمیں بخچہ و زرش نعمتم بود | کہ شادیش در رنج مردم بود
اگر برنخیزد بہ آں مردہ دل | کہ خیزد ازو مردم آزردہ دل
شہ ایں جملہ بشنید و چیزے نگفت | بہ پشت اسپ و سر بر نمد زیں بخفت
ہمہ شب ز بیداری اختر شمرد | ز سودا و اندیشہ خوابش نبرد
چو آواز مرغ سحر گوش کرد | پریشانی شب فراموش کرد
سواراں ہمہ شب بہر سو تاختند | سحرگہ پے اسپ بشناختند

بران عرصه براسپ و پیدند و شاه　　پیاده دویدند یکسر سپاه

بخدمت نهادند سر بر زمین　　چو دریا شد از موج لشکر زمین

بزرگان نشستند و خوان خواستند　　بخوردند و مجلس بیاراستند

چو شور طرب در نهاد آمدش　　ز دهقان دوشینه یاد آمدش

بفرمود جستند و بستند سخت　　بخواری فگندند در پای تخت

سیه دل برآهیخت شمشیر تیز　　ندانست بیچاره روی گریز

بشمرد آن دم از زندگی آخرش　　بگفت آنچه گردیده در خاطرش

نه بینی که چون کارد بر سر بود　　قلم را زبانش روان تر بود

چو دانست کز خصم نتوان گریخت　　به بیباکی او تیر ترکش بریخت

سر ناامیدی برآورد و گفت　　شب گور در ده محال است خفت

نه تنها همی یابی که در دور تست　　همه عالم آوازه جور تست

نه من کردم از دست جورت نفیر　　که خلقی ز خلقی یکی گشته گیر

عجب گر ز منت برون آمد زشت　　بکش گر توانی همه خلق کشت

وگر سخت آمد نکوهش ز من　　با انصاف بیخ نکوهش بکن

ترا چاره از ظلم برگشتن است　　نه بیچاره بیگنه کشتن است

چو بیداد کردی توقع مدار — که نامت به نیکی رود در دیار
ندانم که چون خسپدت دیدگان — نخفته ز دستت ستم دیدگان
بدان کی ستوده شود پادشاه — که خلقش ستایند در بارگاه
چه سود آفرین بر سر انجمن — پس چرخه نفرین کنان مرد و زن
گرفت این سخن شاه ظالم بگوش — ز سر مستی غفلت آمد بهوش
وران ده که طالع نمودش بهی — دهی را ببخشید فرمان دهی
بیاموزی از عالمان عقل و خوی — نه چندانکه از جاهل عیب جوی
ز دشمن شنو سیرت خود که دوست — هر آنچه از تو آید بچشمش نکوست
ستایش سرایان نه یار تواند — ملامت کنان دوستدار تواند
ترش روی بهتر کند سرزنش — که یاران خوش طبع شیرین منش
ازین به نصیحت نگوید کست — وگر عاقلی یک اشارت بس است

حکایت

شنیدم که از نیکمردی فقیر — دل آزرده شد پادشاهی کبیر
مگر بر زبانش حقی رفته بود — ز گردن کشی بر وی آشفته بود
بزندان فرستادش از بارگاه — که زور آزمایست بازوی شاه

ز یاران یکی گفتش اندر نهفت   مصالح نبود این سخن گفت گفت
رسانیدن امر حق طاعت است   ز زندان نترسم که یک ساعت است
همان دم که در خفیه این راز رفت   حکایت بگوش ملک باز رفت
بخندید کو ظن بیهوده برد   نداند که خواهد درین حبس مرد
غلامی بدرویش برد این پیام   بگفتا بخسرو بگو ای غلام
که دنیا همین ساعتی بیش نیست   غم و خرمی پیش درویش نیست
نه گر دستگیری کنی خرمم   نه گر سر بری بر دل آید غمم
ترا گر سپاه است و فرمان و گنج   مرا گر عیال است و حرمان و رنج
بدروازهٔ مرگ چون در شویم   بیک هفته با هم برابر شویم
منه دل برین دولت پنج روز   تن خویشتن را بآتش مسوز
نه پیش از تو بیش از تو اندوختند   به بیداد کردن جهان سوختند
چنان زی که ذکرت بتحسین کنند   چو مردی نه بر گور نفرین کنند
نباید برسم بد آیین نهاد   که گویند لعنت بر آن کین نهاد
وگر بر سر آید خداوند زور   نه زیرش کند عاقبت خاک گور
بفرمود دلتنگ روی از جفا   که بیرون کنندش زبان از قفا

چنین گفت مردِ حقایق شناس — ازین سم که گفتی ندارم هراس
من از بی زبانی ندارم غمی — که دانم که ناگفته داند همی
اگر بینوائی برم ور ستم — گرم عاقبت خیر باشد چه غم
عروسی بود نوبتِ ماتمت — گرت نیک روزی بود خاتمت

حکایت

یکی مشت زن بخت روزی نداشت — نه اسباب شامش مهیا نه چاشت
ز جورِ شکم گل کشیدی به پشت — که روزی محال ست خوردن بمشت
مدام از پریشانی روزگار — دلش محنت آلود و تن سوگوار
گهش جنگ با عالمِ خیره کش — گه از بختِ شوریده رویش ترش
گه از دیدن عیش شیرین خلق — فرو می شدی آبِ تلخش بحلق
گه از کارِ آشفته بگریستی — که کس دید ازین صعب تر زیستی
کسان شهد نوشند و مرغ و بره — مرا روی نان می نه بیند تره
گر انصاف پرسی نه نیکوست این — برهنه من و گربه را پوستین
دریغ ار فلک شیوه ساختی — که گنجی بدستِ من انداختی
مگر روزگاری هوس راندمی — ز خود گردِ محنت بیفشاندمی

شنیدم کہ روزے زمینے بکافت ‏ عظامِ زنخدانِ پوسیدہ یافت

بخاک اندرش عقد بگسیختہ ‏ گہرہاے دنداں فرو ریختہ

دہاں بے زباں پند میگفت و راز ‏ کہ اے خواجہ با بے مرادی بساز

نہ این ست حالِ دہن زیرِ گل ‏ شکر خوردہ انگار یا خونِ دل

غم از گردشِ روزگاراں مدار ‏ کہ بیجا بگردد بسے روزگار

ہماں لحظہ کیں خاطرش روے داد ‏ غم از خاطرش رخت یکسو نہاد

کہ اے نفسِ بے راے و تدبیر و ہوش ‏ بکش بارِ تیمار خود را مکش

اگر بندہ بار بر سر برد ‏ وگر سر باوجِ فلک بر برد

دراں دم کہ حالش دگرگوں شود ‏ بمرگ از سرش ہر دو بیروں شود

غم و شادمانی نماند ولیک ‏ جزاے عمل ماند و نامِ نیک

کرم پاے دارد نہ دیہیم و تخت ‏ بدہ کز تو ایں ماند اے نیکبخت

مکن تکیہ بر ملک و جاہ و حشم ‏ کہ پیش از تو بودست و بعد از تو ہم

زر افشاں چو دنیا بخواہی گذاشت ‏ کہ سعدی در افشاند اگر زر نداشت

حکایت

حکایت کنند از جفا گسترے ‏ کہ فرماندہی داشت بر کشورے

در ایام او روز مردم چو شام ❊ شب از بیم او خواب مردم حرام
همه روز نیکان از او در بلا ❊ به شب دست پاکان از او بر دعا
گروهی بر شیخ آن روزگار ❊ ز دستِ ستمگر گرستند زار
که ای پیر دانای فرخنده رای ❊ بگو این جوان را بترس از خدای
بگفتا دریغ آیدم نام دوست ❊ که هر کس نه درخورد پیغام اوست
کسی را که بینی ز حق برکران ❊ منه با وی ای خواجه حق در میان
حقیقت گفتم ای خسرو نیک رای ❊ توان گفت حق پیشِ مردِ خدای
به مردِ نادان مریزم علوم ❊ که ضایع کنم تخم در شوره بوم
چو در وی نگیرد عدو داندم ❊ برنجد بجان و برنجاندم
ترا عادت ای پادشه حق روست ❊ دلِ مردِ حق گوی از اینجا قویست
نگین خصلتی دارد ای نیکبخت ❊ که در موم گیرد نه در سنگِ سخت
عجب نیست گر ظالم از من بجان ❊ برنجد که دزد است و من پاسبان
تو هم پاسبانی به انصاف و داد ❊ که حفظِ خدا پاسبانِ تو باد
ترا نیست منت ز روی قیاس ❊ خداوند را فضل و منت سپاس
که در کارِ خیرت بخدمت بداشت ❊ نه چون دیگرانت معطل گذاشت

همه کس بمیدان کوشش درند   ولے گوے بخشش نه هر کس برند
تو حاصل نکردی بکوشش بهشت   خدا در تو خوے بهشتی سرشت
دلت روشن و وقت مجموع باد   قدم ثابت و پایه مرفوع باد
حیاتت خوش و رفتنت بر صواب   عبادت قبول و دعا مستجاب

گفتار

همی تا برآید بتدبیر کار   مدارائے دشمن به از کارزار
چه نتوان عدو را بقوت شکست   بنعمت بباید در فتنه بست
گر اندیشه داری ز دشمن گزند   بتعویذ احسان زبانش ببند
عدو را بجائے خسک زر بریز   که احسان کند کند دندان تیز
بتدبیر شاید جهان خورد و بوس   چو دستے نشاید گزیدن ببوس
بتدبیر رستم درآید به بند   که اسفندیارش نجست از کمند
عدو را بفرصت توان کند پوست   پس او را مدارا چنان کن که دوست
حذر کن ز پیکار کمتر کسے   که از قطره سیلاب دیدم بسے
مزن تا توانی بر ابرو گره   که دشمن اگرچه زبون دوست به
بود دشمنش تازه و دوست ریش   کسے کش بود دشمن از دوست بیش

مزن با سپاهی ز خود بیشتر	که نتوان زد انگشت بر نیشتر
وگر زو توانا تری در نبرد	نه مردیست بر ناتوان زور کرد
اگر پیل زوری وگر شیر جنگ	بنزدیک من صلح بهتر که جنگ
چو دست از همه حیلتی در گسست	حلال ست بردن بشمشیر دست
اگر صلح خواهد عدو سر مپیچ	وگر جنگ جوید عنان بر مپیچ
که گر وی ببندد در کارزار	ترا قدر و هیبت شود یک هزار
ور او پای جنگ آورد در رکاب	نخواهد بحشر از تو داور حساب
تو هم جنگ را باش چون فتنه خاست	که با کینه ور مهربانی خطاست
چو با سفله گوئی به لطف و خوشی	فزون گرددش کبر و گردن کشی
چو دشمن درآمد بعجز از درت	بدر کن ز دل کین و خشم از سرت
چو زنهار خواهد کرم پیشه کن	ببخشای و از مکرش اندیشه کن
ز تدبیر پیر کهن بر مگرد	که کار آزموده بود سالخورد
درآرند بنیاد رویین ز پای	جوانان بشمشیر و پیران برای
بیندیش در قلب هیجا مفر	چه دانی کز آنان که باشد ظفر
چو بینی که لشکر ز هم دست داد	به تنها مده جان شیرین بباد

اگر بر کناری برفتن بکوش
وگر در میانی لباس دشمن بپوش

وگر خود هزاری تو دشمن دویست
چو شب شد در اقلیم دشمن مایست

شب تیره پنجه سوار از کمین
چو پانصد بهیبت بدرد زمین

چو خواهی بریدن بشب راهها
حذر کن نخست از کمینگاهها

میان دو لشکر چو یک روزه راند
سر پنجه زورمندش نماند

تو آسوده بر لشکر مانده زن
که نادان ستم کرد بر خویشتن

چو دشمن شکستی بیفکن علم
که بازش نیاید جراحت بهم

بسی در قفای هزیمت مران
نباید که دور افتی از یاوران

هوا بینی از گرد هیجا چو میغ
بگیرند گردت بزوبین و تیغ

بدنبال غارت نراند سپاه
که خالی بماند پس پشت شاه

سپه را نگهبانی شهریار
به از جنگ در حلقهٔ کارزار

گفتار

دلاور که باری تهور نمود
بباید بمقدارش اندر فزود

که بار دگر دل نهد بر هلاک
ندارد ز پیکار یاجوج باک

سپاهی در آسودگی خوش بدار
که در حالت سختی آید بکار

کنون دست مردان جنگی ببوس — نه آنگه که دشمن فرو کوفت کوس
سپاهی که کارش نباشد به برگ — چرا دل نهد روز هیجا به مرگ
نواحی ملک از کف بدسگال — به لشکر نگهدار و لشکر بمال
ملک را بود بر عدو دست چیر — که لشکر دل آسوده باشند و سیر
بهای سر خویشتن می خورد — نه انصاف باشد که سختی برد
چو دارند گنج از سپاهی دریغ — دریغ آیدش دست بردن به تیغ
چه مردی کند در صف کارزار — چو دستش تهی باشد و کار زار

گفتار

به پیکار دشمن دلیران فرست — هزبران به ناورد شیران فرست
برای جهاندیدگان کار کن — که صید آزموده است گرگ کهن
بترس از جوانان شمشیر زن — حذر کن ز پیران بسیار فن
جوانان پیل افگن شیر گیر — ندانند دستان روباه پیر
خردمند باشد جهاندیده مرد — که بسیار گرم آزموده است و سرد
جوانان شایسته بخت ور — ز گفتار پیران نپیچند سر
گرت مملکت باید آراسته — مده کار معظم به نوخاسته

سپه را مکن پیشرو جز کسے   که در جنگها بوده باشد بسے
نتابد سگ صید رو از پلنگ   ز روبه رمد شیر نادیده جنگ
چو پرورده باشد پسر در شکار   نترسد چو پیشش آیدش کارزار
بکشتی و نخچیر و آماج و گوے   دلاور شود مرد پرخاش جوے
بگرمابه پرورده عیش و ناز   برنجد چو بیند در جنگ باز
دو مردش نشانند بر پشت زین   بود کش زند کودکے بر زمین
یکے را که دیدی تو در جنگ پشت   بکش گر عدو در مصافش نکشت

حکایت

چه خوش گفت گرگین بفرزند خویش   چو قربان پیکار بربست و کیش
اگر چون زنان جست خواهی گریز   مرو آب مردان جنگی مریز
سوارے که بنمود در جنگ پشت   نه خود را که نام آوران را بکشت
شجاعت نیاید مگر زان دو یار   که افتند در حلقهٔ کارزار
دو همجنس همسفره و همزبان   بکوشند در قلب هیجا بجان
که ننگ آیدش رفتن از پیش تیر   برادر بچنگال دشمن اسیر
چو بینی که یاران نباشند یار   هزیمت بجاے غنیمت شمار

گفتار

دو تن پرور ای شاهِ کشور نواز — یکی اهلِ بازو دوم اهلِ راز
ز نام آوران گوی دولت برند — که دانا و شمشیرزن پرورند
هر آن کو قلم را نورزید و تیغ — بر او گر بمیرد مگو ای دریغ
قلم زن نکودار و شمشیرزن — نه مطرب که مردی نیاید ز زن
نه مردیست دشمن در اسبابِ جنگ — تو مدهوش ساقی و آوازِ چنگ
بسا اهلِ دولت ببازی نشست — که دولت برفتش ببازی ز دست

گفتار

نگویم ز جنگِ بداندیش ترس — در آوازهٔ صلح ازو بیش ترس
بسا کس بروز آیتِ صلح خواند — چو شب شد سپه بر سرِ خفته راند
زره پوش خسپند مرد اوژنان — که بستر بود خوابگاهِ زنان
بباید نهان جنگ را ساختن — که دشمن نهان آورد تاختن
حذر کارِ مردانِ کارآگه است — یزک سدِ روئینِ لشکرگه است

گفتار

میانِ دو بدخواهِ کوتاه دست — نه فرزانگی باشد ایمن نشست

که گر هر دو با هم سگالند راز — شود دست کوتاه ایشان دراز
یکی را به نیرنگ مشغول دار — دگر را برآور ز هستی دمار
اگر دشمنی پیش گیرد ستیز — به شمشیر تدبیر خونش بریز
برو دوستی گیر با دشمنش — که زندان شود پیرهن بر تنش
چو در لشکر دشمن افتد خلاف — تو بگذار شمشیر خود در غلاف
چو گرگان پسندند بر هم گزند — برآساید اندر میان گوسفند
چو دشمن به دشمن شود مشتغل — تو با دوست بنشین به آرام دل

گفتار اندر ملاطفت دشمن از روی عاقبت اندیشی

چو شمشیر پیکار برداشتی — نگه دار پنهان ره آشتی
که لشکرکشان مغفر شکاف — نهان صلح جستند و پیدا مصاف
دل مرد میدان نهانی بجوی — که باشد که در پایت افتد چو گوی
چو سالاری از دشمن افتد به چنگ — به کشتن درش کرد باید درنگ
که افتد کزین نیمه هم سروری — بماند گرفتار در چنبری
اگر کشتی این بندی ریش را — نبینی دگر بندی خویش را
بترسد که دوران بتندی کند — که بر بندیان زورمندی کند

کسی بندیان را بود دستگیر — که خود بوده باشد به بندی اسیر
اگر سر نهد بر خط سروری — چو نیکش بداری نهد دیگری
وگر خفیه ده دل بدست آوری — از آن به که صد ره شبیخون بری

گفتار اندر حذر کردن از دشمنی که در طاعت آید

گرت خویش دشمن شود دوستدار — ز تلبیس ایمن مشو زینهار
که گردد درونش بکین تو ریش — چو یاد آیدش مهر و پیوند خویش
بد اندیش را لفظ شیرین مبین — که ممکن بود زهر در انگبین
کسی جان از آسیب دشمن ببرد — که مر دوستان را بدشمن شمرد
نگه دارد آن شوخ در کیسه دُر — که بیند همه خلق را کیسه بُر
سپاهی که عاصی شود از امیر — ورا تا توانی بخدمت مگیر
ندانست سالار خود را سپاس — ترا هم نداند ز عذرش هراس
بسوگند و عهد استوارش مدار — نگهبان پنهان برو برگمار
نوآموز را ریسمان کن دراز — نه بگسل که دیگر نبینیش باز
چو اقلیم دشمن بجنگ و حصار — بگیری بزندانیانش سپار
که بندی چو دندان بخون در برد — ز حلقوم بیدادگر خون خورد

چو پرگنده‌ای از دست دشمن درآر رعیت بسامان‌تر از وی بدار

که گر باز کوبد در کارزار برآرند عام از دماغش دمار

وگر شهریان را رسانی گزند در شهر بر روی دشمن مبند

مگو دشمن تیغ زن بر درست که هم باز دشمن بشهر اندرست

بتدبیر جنگ بداندیش کوش مصالح بیندیش و نیت بپوش

منه در میان راز با هر کسی که جاسوس همکاسه دیدم بسی

سکندر که با شرقیان حرب داشت در خیمه گویند در غرب داشت

چو بهمن بزاولستان خواست شد چپ آوازه افگند و از راست شد

اگر جز تو داند که عزم تو چیست بران رای و دانش بباید گریست

کرم کن نه پرخاش و کین آوری که عالم بزیر نگین آوری

چو کاری برآید بلطف و خوشی چه حاجت بتندی و گردن کشی

نخواهی که باشد دلت دردمند دل دردمندان برآور ز بند

ببازو توانا نباشد سپاه برو همت از ناتوانان بخواه

دعای ضعیفان امیدوار ز بازوی مردی به آید بکار

هر آنکه استعانت بدرویش برد اگر با فریدون زد از پیش برد

انتخاب از شاهنامهٔ فردوسی

بر تخت نشستن کیومرث اوّل ملوکِ عجم و رشک بردن دیو اهرمن بر او

سخنگوی دهقان چه گوید نخست — که نامِ بزرگی به گیتی که جست
که بود آنکه دیهیم بر سر نهاد — ندارد کس از روزگاران بیاد
مگر کز پدر یاد دارد پسر — بگوید ترا یک بیک از پدر
که نامِ بزرگی که آورد پیش — کرا بود زان برتران پایه بیش
پژوهندهٔ نامهٔ باستان — که از پهلوانان زند داستان
چنین گفت کائینِ تخت و کلاه — کیومرث آورد کو بود شاه
چو آمد به برجِ حمل آفتاب — جهان گشت با فرّ و آیین و آب
بتابید ازان سان ز برج بره — که گیتی جوان گشت ازو یکسره
کیومرث شد بر جهان کدخدای — نخستین بکوه اندرون ساخت جای

سر تخت و بختش برآمد ز کوه — پلنگینه پوشید خود با گروه
ازو اندر آمد همی پرورش — که پوشیدنی نو بد و نو خورش
بگیتی درون سال سی شاه بود — بخوبی چو خورشید بر گاه بود
همی تافت از تخت شاهنشهی — چو ماهِ دو هفته ز سرو سهی
دد و دام و هر جانور کش بدید — ز گیتی بنزدیک او آرمید
دوتا می‌شدندی بر تختِ اوی — ازان فرّه و بر شده بختِ اوی
برسم نماز آمدندیش پیش — ازان جایگه برگرفتند کیش
پسر بد مر او را یکی خوبروی — هنرمند همچون پدر نامجوی
سیامک بدش نام و فرخنده بود — کیومرث را دل بدو زنده بود
ز گیتی بدیدار او شاد بود — که بس بارور شاخ بنیاد بود
بجانش بر از مهر گریان بدی — ز بیم جدائیش بریان بدی
چنین ست آیین و رسم جهان — پدر را بفرزند باشد توان
برآمد برین کار یک روزگار — فروزنده شد دولتِ شهریار
بگیتی نبودش کسی دشمنا — مگر در نهان ریمن آهرمنا
برشک اندر آهرمن بدسگال — همی رای زد تا بیاگند بال

یکی بچه بودش چو گرگ سترگ   دلاور شده با سپاه بزرگ
سپه کرد و نزدیک او راه جست   همی تخت و دیهیم کی شاه جست
جهان شد بران دیوبچه سیاه   ز بخت سیامک هم از بخت شاه
همی گفت با هر کسی راز خویش   جهان کرد یکسر پرآواز خویش
کیومرث ازین خود کی آگاه بود   که تخت مهی را جز او شاه بود
یکایک بیامد خجسته سروش   بسان پری پلنگینه پوش
بگفتش ورازین سخن دربدر   که دشمن چه سازد همی با پسر

رفتن سیامک بجنگ دیو و کشته شدن او

سخن چون بگوش سیامک رسید   ز کردار بدخواه دیو پلید
دل شاه بچه برآمد بجوش   سپاه انجمن کرد و بگشاد گوش
بپوشید تن را بچرم پلنگ   که جوشن نبد آنگه آیین جنگ
پذیره شدش دیو را جنگجوی   سپه را چو روی اندر آمد بروی
سیامک بیامد برهنه تنا   برآویخت با پور آهرمنا
بزد چنگ وارونه دیو سیاه   دوتا اندر آورد بالای شاه

فگند آن تن شاهزاده به خاک · به چنگال کردش کمرگاه چاک
سیامک برآسے خود و دست دیو · تبه گشت و ماند انجمن بی خدیو
چو آگه شد از مرگ فرزند شاه · ز تیمار گیتی بر او شد سیاه
فرود آمد از تخت ویله کنان · زنان بر سر و دست و بازو کنان
دو رخساره پرخون و دل سوگوار · دژم کرده بر خویشتن روزگار
خروشی برآمد ز لشکر هزار · کشیده رده بر در شهریار
همه جامها کرده پیروزه رنگ · دو چشمان پر از خون و رخ باده رنگ
دد و مرغ و نخچیر گشته گروه · برفتند ویله کنان سوی کوه
برفتند با سوگواری و درد · ز درگاه کی شاه برخاست گرد
نشستند سالی چنین سوگوار · پیام آمد از داور کردگار
درود آوریدش خجسته سروش · کزین بیش مخروش و باز آر هوش
سپه ساز و برکش به فرمان من · برآور یکی گرد ازان انجمن
ازان بدکنش دیو روی زمین · بپرداز و پردخته کن دل ز کین
کی نامور سر سوی آسمان · برآورد و بد خواست بر بدگمان
بدان برترین نام یزدانش را · بخواند و بپالود مژگانش را

وزان پس بکین سیامک شتافت　　شب و روز آرام و خفتن نیافت

رفتن هوشنگ و کیومرث بجنگ دیو سیاه و کشته شدن دیو و مردن کیومرث

سیامک خجسته یکی پور داشت　　که نزد نیا جاه دستور داشت
گرانمایه را نام هوشنگ بود　　تو گفتی همه هوش و فرهنگ بود
بنزد نیا یادگار پدر　　نیا پروریده مر او را ببر
نیایش بجای پسر داشتی　　جز او بر کسی چشم نگماشتی
چو بنهاد دل کینه و جنگ را　　بخواند آن گرانمایه هوشنگ را
همه گفتنیها بدو بازگفت　　همه رازها برگشاد از نهفت
که من لشکری کرد خواهم همی　　خروشی برآورد خواهم همی
ترا بود باید همی پیشرو　　که من رفتنی‌ام تو سالار نو
پری و پلنگ انجمن کرد و شیر　　ز درندگان گرگ و ببر دلیر
بفرمان شاه جهان بد همه　　سپاهی و وحشی و مرغ و رمه
سپاه دد و دام و مرغ و پری　　سپهدار با کین و کند آوری

پس پشت لشکر کیومرث شاه ‏ نبیره به پیش اندرون با سپاه
بیامد سیه دیو با ترس و باک ‏ همی به آسمان بر پراگنده خاک
ز هرای درندگان چنگ دیو ‏ شده سست بر چشم کیهان خدیو
بهم در فتادند هر دو گروه ‏ شدند از دد و دام دیوان ستوه
بیازید هوشنگ چون شیر چنگ ‏ جهان کرد بر دیو نستوه تنگ
کشیدش سراپای یکسر دوال ‏ سپهبد برید آن سر بی همال
بپای اندر افگند و بسپرد خوار ‏ دریده بر او چرم و برگشته کار
چو آمد مر آن کینه را خواستار ‏ سر آمد کیومرث را روزگار
برفت و جهان مردے ماند ازو ‏ نگر تا کرا نزد او آبروے
جهان سربسر چون فسانه است بس ‏ نماند بد و نیک بر هیچ کس
جهان فریبنده را گرد کرد ‏ ره سود پیمود و مایه نخورد

بر تخت نشستن هوشنگ و برآوردن آهن از سنگ

جهاندار هوشنگ با رای و داد ‏ بجای نیا تاج بر سر نهاد
بگشت از برش چرخ سالے چهل ‏ پر از هوش مغز و پر از داد دل

چو بنشست بر جایگاه مهی / چنین گفت بر تخت شاهنشهی
که بر هفت کشور منم پادشا / بهر جای پیروز و فرمان روا
بفرمان یزدان پیروزگر / بداد و دهش تنگ بستم کمر
وزان پس جهان یکسر آباد کرد / همه روی گیتی پر از داد کرد
نخستین یکی گوهر آمد بچنگ / بدانش ز آهن جدا کرد سنگ
سرمایه کرد آهن آبگون / کزان سنگ خارا کشیدش برون
چو بشناخت آهنگری پیشه کرد / کجا زو تبر اره و تیشه کرد
چو این کرده شد چاره آب ساخت / ز دریا برآورد و هامون نواخت
بجوی انگهی آب را راه کرد / بفر کئی رنج کوتاه کرد
چو آگاه مردم بران بر فزود / پراگندن تخم و کشت و درود
بپیچید پس هر کسی نان خویش / بورزید و بشناخت سامان خویش
ازان پیش کین کارها شد بسیچ / نبد خوردنیها جز از میوه هیچ
همه کار مردم نبودی ببرگ / که پوشیدنی شان همه بود برگ
پرستیدن ایزدی بود پیش / نیارا همی بود آیین و کیش
بسنگ اندر آتش ازو شد پدید / کزو روشنی در جهان گسترید

بنیاد نهادن جشن سده

یکی روز شاه جهان سوی کوه　　گذر کرد با چند کس هم گروه
پدید آمد از دور چیزی دراز　　سیه رنگ و تیره تن و تیز تاز
دو چشم از بر سر چو دو چشمه خون　　ز دود دهانش جهان تیره گون
نگه کرد هوشنگ با هوش و سنگ　　گرفتش یکی سنگ و شد پیش جنگ
بزور کیانی بیازید دست　　جهانسوز مار از جهانجوی جست
برآمد به سنگ گران سنگ خرد　　همان و همین سنگ بشکست خرد
فروغی پدید آمد از هر دو سنگ　　دل سنگ گشت از فروغ آذرنگ
نشد مار کشته ولیکن ز راز　　پدید آمد آتش از آن سنگ باز
هر آنکس که بر سنگ آهن زدی　　از او روشنایی پدید آمدی
جهاندار پیش جهان آفرین　　نیایش همی کرد و خواند آفرین
که او را فروغی چنین هدیه داد　　همین آتش آنگاه قبله نهاد
بگفتا فروغیست این ایزدی　　پرستید باید اگر بخردی
شب آمد برافروخت آتش چو کوه　　همان شاه در گرد او با گروه

یکی جشن کرد آن شب و باده خورد　　سده نام آن جشن فرخنده کرد
ز هوشنگ ماند این سده یادگار　　بسی باد چون او دگر شهریار
کز آباد کردن جهان شاد کرد　　جهانی به نیکی ازو یاد کرد
بدان ایزدی فر و جاه کیان　　ز نخچیر گور و گوزن ژیان
جدا کرد گاو و خر و گوسپند　　بورز آورید آنچه بد سودمند
جهاندار هوشنگ با هوش گفت　　بدار بدیشان را جدا جفت جفت
بدیشان بورزید و زیشان خورید　　همی خویشتن باج را پرورید
ز پویندگان هر که مویش نکوست　　بکشت و ز ایشان برآهیخت پوست
چو سنجاب و قاقم چو روباه نرم　　چهارم سمورست کش موی گرم
بدینگونه از چرم پویندگان　　بپوشید بالای گویندگان
ببخشید و گسترد و خورد و سپرد　　برفت و جز از نام نیکی نبرد
چهل سال با شادکامی و ناز　　بداد و دهش بود آن سرفراز
بسی رنج برد اندران روزگار　　بافسون و اندیشهٔ بی‌شمار
چو پیش آمدش روزگار بهی　　ازو مرد بر ماند تخت مهی
زمانه ندادش زمانی درنگ　　شد آن شاه هوشنگ با رای و سنگ

نپیوست خواهد جهان با تو مهر — نه نیز آشکارا نمایدت چهر

بر تخت نشستن طهمورث و پیدا کردن آیین رشتن و رام کردن جانوران

پسر بد مر او را یکی هوشمند — گرانمایه طهمورث دیوبند
بیامد به تخت پدر بر نشست — به شاهی کمر بر میان بر ببست
همه موبدان را ز لشکر بخواند — به چربی چه مایه سخنها براند
چنین گفت کامروز این تخت و گاه — مرا زیبد و تاج و گرز و کلاه
جهان از بدیها بشویم به رای — پس آنگه کنم در گهی گرد پای
ز هر جای کوته کنم دست دیو — که من بود خواهم جهان را خدیو
هر آن چیز کاندر جهان سودمند — کنم آشکارا گشایم ز بند
پس از پشت میش و بره پشم و موی — برید و به رشتن نهادند روی
به کوشش ازان کرد پوشش بجای — بگسترد نیز هم او رهنمای
ز پوینده‌گان هر که بد تیز رو — خورش کردشان سبزه و کاه و جو
رمنده ددان را همه بنگرید — سیه گوش و یوز از میان برگزید

بچاره بیاورد وش از دشت و کوه | ببست آمدند آنکه بد زان گروه
ز مرغان همان آنکه بُد نیک ساز | چو باز و چو شاهین گردن فراز
بیاورد و آموختنشان گرفت | جهانی بدو مانده اندر شگفت
بفرمودشان تا نوازند گرم | نخوانندشان جز به آواز نرم
چو این کرده شد ماکیان و خروس | کجا بر خروشد گهِ زخم کوس
بیاورد یکسر چنان چون سزید | نهفته همه سودمندی گزید
چنین گفت کاین را نیایش کنید | جهان آفرین را ستایش کنید
که او داد مان بر ددان دستگاه | ستایش مر او را که بنمود راه
مر او را یکی پاک دستور بود | که رایش ز کردار بد دور بود
خنیده به هر جای شیداسپ نام | نزد جز به نیکی به هر جای گام
ز خوردن همه روز بربسته لب | به پیش جهاندار بر پای شب
چنان بر دل هر کسی بوده دوست | نماز شب و روزه آیین اوست
سر مایه بُد اختر شاه را | در بسته بُد جان بدخواه را
همه راه نیکی نمودی به شاه | همه راستی خواستی پایگاه
چنان شاه پالوده گشت از بدی | که تابید ازو فره ایزدی

چو دستور باشد چنین کاردان / تو شه را هنر نیز بسیار دان
برفت اهرمن را به افسون ببست / چو بر تیز رو بارگی برنشست
زمان تا زمان زینش برساختی / همی گرد گیتیش برتاختی

بند کردن طهمورث دیوان و مردن او

چو دیوان بدیدند کردار اوی / کشیدند گردن ز گفتار اوی
شدند انجمن دیو بسیار مر / که پردخته مانند ازو تاج زر
چو طهمورث آگه شد از کارشان / برآشفت و بشکست بازارشان
به فر جهاندار بسته میان / به گردن برآورده گرز گران
همه نره دیوان و افسونگران / برفتند جادو سپاهی گران
دمنده سیه دیوشان پیش رو / همی به آسمان برکشیدند غو
هوا تیره فام و زمین تیره گشت / دو دیده درو اندرون خیره گشت
جهاندار طهمورث بافرین / بیامد کمربسته رزم و کین
ز یک سو خروش آتش و دود دیو / ز یک سو دلیران کیهان خدیو
یکایک بیاراست با دیو جنگ / نبد جنگشان را فراوان درنگ

از ایشان دو بهره بافسون ببست — دگرشان بگرز گران کرد پست
کشیدندشان خسته و بسته خوار — بجان خواستند آنگهی زینهار
که ما را مکش تا یکی نو هنر — بیاموزی از ما کت آید ببر
کی نامور دادشان زینهار — بدان تا نهانی کنند آشکار
چو آزادشان شد سر از بند اوی — بجستند ناچار پیوند اوی
نبشتن بخسرو بیاموختند — دلش را بدانش برافروختند
نبشتن یکی نه که نزدیک سی — چه رومی چه تازی و چه پارسی
چه سغدی چه چینی و چه پهلوی — نگاریدن آن کجا بشنوی
جهاندار سی سال ازین بیشتر — چگونه پدید آوریدی هنر
برفت و سرآمد برو روزگار — همه رنج او ماند ازو یادگار
جهانا مپرور چو خواهی درود — چو می‌بدروی پروریدن چه سود
برآری یکی را بچرخ بلند — سپاریش ناگه بخاک نژند

نخستین جمشید پیدا کردن آلات جنگ آموختن یکی بیشترها کرد

نخست از میان نامور شهریار — بپیوست شد جهان سپهدار

گرانمایه جمشید فرزند او — کمر بسته و دل پراز پند او
برآمد بران تخت فرخ پدر — برسم کیان بر سرش تاج زر
کمر بست با فر شاهنشهی — جهان سر بسر گشته اورا رهی
زمانه برآسود از داوری — بفرمان او دیو و مرغ و پری
جهان را فزوده بدو آبروی — فروزان شده تخت شاهی بدوی
منم گفت با فره ایزدی — همم شهریاری و هم موبدی
بدان را ز بد دست کوته کنم — روان را سوی روشنی ره کنم
نخست آلت جنگ را دست برد — در نام جستن بگردان سپرد
بفر کئی نرم کرد آهنا — چو خود و زره کرد و چون جوشنا
چو خفتان و چون درع و برگستوان — همه کرد پیدا بروشن روان
بدین اندرون سال پنجاه رنج — ببرد و ازین ساز بنهاد گنج
دگر پنجه اندیشه جامه کرد — که پوشند هنگام ننگ و نبرد
ز کتان و ابریشم و موی و قز — قصب کرد پرمایه دیبا و خز
بیاموختشان رشتن و تافتن — بتار اندرون پود را بافتن
چو شد بافته شستن و دوختن — گرفتند ازو یکسر آموختن

چو این کرده شد ساز دیگر نهاد   زمانه بدو شاد و او نیز شاد
ز هر پیشه‌ور انجمن گرد کرد   بدین اندرون نیز پنجاه خورد
گروهے که کاتوزیان خوانیش   برسم پرستندگان دانیش
جدا کردشان از میان گروه   پرستنده را جایگه کرد کوه
بدان تا پرستش بود کارشان   نوان پیش روشن جهاندارشان
صفے بر دگر دست بنشاندند   همی نام نیساریان خواندند
کجا شیرمردان جنگ آورند   فروزنده لشکر و کشورند
کزایشان بود تخت شاهی بجاے   وزایشان بود نام مردی بپاے
نسودی سه دیگر گره را شناس   کجا نیست بر کس ازایشان سپاس
بکارند و ورزند و خود بدروند   بگاه خورش سرزنش نشنوند
ز فرمان سرآزاده و ژنده‌پوش   ز آواز پیغاره آسوده گوش
برآسوده از داور و گفتگوے   تن آباد و آباد گیتی بدوے
چه گفت آن سخنگوے آزاده مرد   که آزاده را کاهلی بنده کرد
چهارم که خوانند اهتوخوشی   همان دست‌ورزان با سرکشی
کجا کارشان همگنان پیشه بود   روانشان همیشه پر اندیشه بود

بدین اندرون سال پنجاه نیز — بخورد و به بخشید بسیار چیز
ازین هر یکی را یکی پایگاه — سزاوار بگزید و بنمود راه
که تا هر کس اندازهٔ خویش را — ببیند بداند کم و بیش را
ازان پس که اینها شد آراسته — شهنشاه با دانش و خواسته
بفرمود دیوان ناپاک را — به آب اندر آمیختن خاک را
هر آنچه از گل آمد چو بشناختند — سبک خشت را کالبد ساختند
به سنگ و به گچ دیو دیوار کرد — نخست از برش هندسی کار کرد
چو گرمابه و کاخهای بلند — چو ایوان که باشد پناه از گزند
ز خارا گهر جست یک روزگار — همی کرد ازو روشنی خواستار
به چنگ آمدش چند گونه گهر — چو یاقوت و بیجاده و سیم و زر
ز خارا به افسون برون آورید — شد آراسته بندها را کلید
دگر بویهای خوش آورد باز — که دارند مردم به بویش نیاز
چو بان و چو کافور و چون مشک ناب — چو عود و چو عنبر چو روشن گلاب
پزشکی و درمان هر دردمند — در تندرستی و راه گزند
همه رازها نیز کرد آشکار — جهان را نیامد چنو خواستار

گذر کرد ازان پس بکشتی بر آب ز کشور بکشور برآمد شتاب
چنین سال پنجه بورزید نیز ندید از هنر بر خرد بسته چیز
همان کردنیها چو آمد پدید بگیتی جز از خویشتن را ندید
چو آن کارهای وی آمد بجای ز جای مهی برتر آورد پای
بفر کیانی یکی تخت ساخت چه مایه بدو گوهر اندر نشاخت
که چون خواستی دیو برداشتی ز هامون بگردون برافراشتی
چو خورشید تابان میان هوا نشسته برو شاه فرمانروا
جهان انجمن شد بر تخت اوی ازان برشده فرهٔ بخت وی
بجمشید بر گوهر افشاندند مر آن روز را روز نو خواندند
سر سال نو هرمز فرودین برآسوده از رنج تن دل ز کین
بنوروز نو شاه گیتی فروز بران تخت بنشست فیروز روز
بزرگان بشادی بیاراستند می و رود و رامشگران خواستند
چنین جشن فرخ ازان روزگار بماند ازان خسروان یادگار
چنین سال سه صد همی رفت کار ندیدند مرگ اندران روزگار
نیارست کس کرد بیکار سی نه بُد دردمندی و بیمار سی

ز رنج و ز بدشان نبود آگهی — میان بسته دیوان بسان رهی

بیکی تخت پرمایه کرده بپای — برو برنشسته جهان کدخدای

نشسته بران تخت جمشید کی — بچنگ اندرون خسروی جام می

مر آن تخت را دیو برداشته — ز هامون بابر اندر افراشته

بر افراز تخت سپهبد زده — سرا سر ز مرغان همه صف زده

بفرمانش مردم نهاده دو گوش — ز رامش جهان پر ز آوای نوش

چنین تا برآمد برین سالیان — همی تافت از شاه فر کیان

جهان بد بیارامش از شاه کام — ز یزدان بدو نو بنو بد پیام

برگشتن جمشید از فرمان یزدان و برگشتن روزگار از او

بدین سان بیامد برین روزگار — ندیدند جز خوبی از شهریار

جهان سر بسر گشته او را رهی — نشسته جهاندار با فرهی

یکایک بتخت مهی بنگرید — بگیتی جز از خویشتن کس ندید

منی کرد آن شاه یزدان شناس — ز یزدان بپیچید و شد ناسپاس

گرانمایگان را ز لشکر بخواند — چه مایه سخن پیش ایشان براند

چنین گفت با سالخورده مهان / که جز خویشتن را ندانم جهان
هنر در جهان از من آمد پدید / چو من نامور تخت شاهی ندید
جهان را بخوبی من آراستم / ز روے زمین رنج من کاستم
خور و خواب و آرامتان از من است / همان پوشش و کامتان از من است
بزرگی و دیهیم و شاهی مراست / که گوید که جز من کسے پادشاست
بدارو و درمان جهان گشت راست / که بیماری و مرگ کس را کجاست
جز از من که برداشت مرگ از کسے / وگر بر زمین شاه باشد بسے
شما را ز من هوش و جان در تن است / بمن نگرود هر که آهرمن است
گر ایدون که دانید من کردم این / مرا خواند باید جهان آفرین
همه موبدان سر فگنده نگون / چرا کس نیارست گفتن نه چون
چو این گفته شد فر یزدان ازوے / گسست و جهان شد پر از گفت و گوے
سه و بیست سال از در بارگاه / پراگنده گشتند یکسر سپاه
منی چون بپیوست با کردگار / شکست اندر آورد و برگشت کار
چه گفت آن سخنگوے با فر و هوش / چو خسرو شدی بندگی را بکوش
به یزدان هر آنکس که شد ناسپاس / بدلش اندر آید ز هر سو هراس

به جمشید بر تیره گون گشت روز — همی کاست زو فرّ گیتی فروز
ازو پاک یزدان چو شد خشمناک — بدانست و شد شاه با ترس و باک
که آزرده شد پاک یزدان ازوی — بدان درد درمان ندید اندروی
همی راند جمشید خون در کنار — همی کرد پوزش بر کردگار
همی کاست زو فرّهٔ ایزدی — برآورده بر روی شکوه بدی

داستان مرداس تازی پدر ضحاک

یکی مرد بود اندر آن روزگار — ز دشت سواران نیزه گذار
گرانمایه هم شاه و هم نیک مرد — ز ترس جهاندار با باد سرد
که مرداس نام گرانمایه بود — بداد و دهش برترین پایه بود
مر او را ز دوشیدنی چارپای — ز هر یک هزار آمدندی بجای
بز و اشتر و میش را همچنین — بدوشندگان داده بد پاکدین
همان گاو دوشا بفرمانبری — همان تازی اسپ رمنده فری
بشیران کسی را که بودی نیاز — بدان خواسته دست بردی فراز
پسر بد مر آن پاک دین را یکی — کش از مهر بهره نبود اندکی

جهان جوی را نام ضحاک بود　　　دلیر و سبکسار و ناپاک بود
همان بیوراسپش همی خواندند　　　چنین نام بر پهلوی راندند
کجا بیور از پهلوانی شمار　　　بود بر زبان دری ده هزار
از اسپان تازی بزرین ستام　　　ورا بود بیور چه بردند نام
شب و روز بودی دو بهره بزین　　　ز راه بزرگی نه از بهر کین
چنان بد که ابلیس روزی پگاه　　　بیامد بسان یکی نیک خواه
دل مهتر از راه نیکی ببرد　　　جوان گوش گفتار او را سپرد
همانا خوش آمدش گفتار اوی　　　نبود آگه از زشت کردار اوی
بدو داد هوش و دل و جان پاک　　　پراگنده بر تارک خویش خاک
چو ابلیس دانست کو دل بداد　　　بر افسانه‌اش گشت نهمار شاد
فراوان سخن گفت زیبا و نغز　　　جوان را ز دانش تهی بود مغز
همی گفت دارم سخنها بسی　　　که آن را جز از من نداند کسی
جوان گفت برگوی و چندین مپای　　　بیاموز ما را تو ای نیک رای
بدو گفت پیمانت خواهم نخست　　　پس آنگه سخن برگشایم درست
جوان ساده دل بود فرمانش کرد　　　چنان کو بفرمود سوگند خورد

که راز تو با کس نگویم ز بن　　ز تو بشنوم هر چه گویی سخن
بدو گفت جز تو کسی در سرای　　چرا باید ای نامور کدخدای
چه باید پدر چون پسر چون تو بود　　یکی پندت از من بباید شنود
زمانه بدین خواجهٔ سالخورد　　همی دیر ماند تو اندر نورد
بگیر این سر مایه ور گاه اوی　　ترا زیبد اندر جهان جاه اوی
برین گفتهٔ من چو داری وفا　　جهان را تو باشی همی کدخدا
چو ضحاک بشنید اندیشه کرد　　ز خون پدر شد دلش پر ز درد
بابلیس گفت این سزاوار نیست　　دگرگوی کین از در کار نیست
بدو گفت اگر بگذری زین سخن　　بتابی ز پیمان و سوگند من
بماند بگردنت سوگند و بند　　شوی خوار ماند پدرت ارجمند
سر مرد تازی بدام آورید　　چنان شد که فرمان او برگزید
بپرسید کاین چاره با من بگوی　　چه رویست این را بهانه مجوی
بدو گفت من چاره سازم ترا　　بخورشید سر برفرازم ترا
تو در کار خاموش می باش و بس　　نباید مرا یاری از هیچ کس
چنان چون بباید بسازم تمام　　تو تیغ سخن برمکش از نیام

مر آن پادشا را در اندر سرای	یکی بوستان بود بس دلگشای
گرانمایه شبگیر برخاستی	ز بهر پرستش بیاراستی
سر و تن بشستی نهفته بباغ	پرستنده با وی نبردی چراغ
بر آن راه وارونه دیو نژند	یکی ژرف چاهی بره بر بکند
پس ابلیس بیره سر ژرف چاه	بخاشاک پوشید و بسپرد راه
سر تازیان نامور نامجوی	شب آمد سوی باغ بنهاد روی
چو آمد بنزدیک آن ژرف چاه	یکایک نگون شد سر بخت شاه
بچاه اندر افتاد و بشکست پست	شد آن نیکدل مرد یزدان پرست
بهر نیک و بد شاه آزاد مرد	بفرزند بر نازده باد سرد
همی پروریدش بناز و برنج	بدو بود شاد و بدو داد گنج
چنان بدکنش شوخ فرزند اوی	بجست از ره مهر پیوند اوی
بخون پدر گشته همداستان	ز دانا شنیدستم این داستان
که فرزند بد گر بود نره شیر	بخون پدر هم نباشد دلیر
مگر در نهانی سخن دیگر است	پژوهنده را راز با مادر است
پسر کو رها کرد رسم پدر	تو بیگانه خوانش مخوانش پسر

سبک مایه ضحاک بیدادگر — بدین چاره بگرفت گاه پدر
به سر بر نهاد افسر تازیان — بر ایشان ببخشود سود و زیان
چو ابلیس پیوسته دید آن سخن — یکی بند نو دیگر افگند بن
بدو گفت چون سوی من تافتی — ز گیتی همه کام دل یافتی
اگر همچنین نیز فرمان کنی — نپیچی ز فرمان و پیمان کنی
جهان سربسر پادشاهی تراست — دد و مرد و مرغ و ماهی تراست
چو این گفته شد ساز دیگر گرفت — دگرگونه چاره گزید ای شگفت
جوانی برآراست از خویشتن — سخنگوی و بینادل و پاک تن
همیدون به ضحاک بنهاد روی — نبودش بجز آفرین گفت و گوی
بدو گفت اگر شاه را درخورم — یکی نامور مرد خوالیگرم
چو بشنید ضحاک بنواختش — ز بهر خورش جایگه ساختش
کلید خورش خانهٔ پادشا — بدو داد دستور فرمانروا
فراوان نبود آن زمان پرورش — که کمتر بد از خوردنیها خورش
پس آهرمن بدکنش رای کرد — بدل کشتن جانور جای کرد
خورش زردهٔ مرغ دادش نخست — بدان داشتش یک زمان تندرست

زهر گوشت از مرغ و از چارپای   خورش کرده آورد یک یک بجای

بخونش بپرورد برسان شیر   بدان تا کند پادشا را دلیر

سخن هرچه گویدش فرمان کند   بفرمان او دل گروگان کند

بخورد و بدو آفرین کرد سخت   مزه یافت زان مهتر شوربخت

چنین گفت ابلیس نیرنگ ساز   که جاوید زی شاه گردن فراز

که فردات ازین گونه سازم خورش   کزو آیدت سربسر پرورش

برفت و همه شب سگالش گرفت   که فردا چه سازد ز خوردن شگفت

دگر روز چون گنبد لاجورد   برآورد و بنمود یاقوت زرد

خورشها ز کبک و تذرو سپید   بسازید و آمد دل پر امید

شه تازیان چون بخوان دست برد   سر کم خرد مهر او را سپرد

سوم روز خوان را بمرغ و بره   بیاراستش گونه گون یکسره

بروز چهارم چو بنهاد خوان   خورش ساخت از پشت گاو جوان

بدو اندرون زعفران و گلاب   همان سالخورده می و مشکناب

چو ضحاک دست اندر آورد و خورد   شگفت آمدش زان هشیوار مرد

بدو گفت بنگر که تا آرزوی   چه خواهی بخواه از من ای نیکخوی

خورش‌گر بدو گفت کای پادشا ‌ ‌ همیشه بزی شاد و فرمان‌روا
مرا دل سراسر پر از مهر تست ‌ ‌ همه توشهٔ جانم از چهر تست
یکی حاجتستم به نزدیک شاه ‌ ‌ وگر چه مرا نیست آن پایگاه
که فرمان دهد تا سر کتف اوی ‌ ‌ ببوسم بمالم برو چشم و روی
چو ضحاک بشنید گفتار اوی ‌ ‌ نهانی ندانست بازار اوی
بدو گفت دادم من این کام تو ‌ ‌ بلندی بگیرد دگر نام تو
چو بوسید شد بر زمین ناپدید ‌ ‌ کس اندر جهان این شگفتی ندید
دو مار سیه از دو کتفش برست ‌ ‌ غمی گشت و از هر سوی چاره جست
سرانجام ببرید هر دو ز کفت ‌ ‌ سزد گر بمانی ازین در شگفت
چو شاخ درخت از دو مار سیاه ‌ ‌ برآمد دگر باره از کتف شاه
پزشکان فرزانه گرد آمدند ‌ ‌ همه یک به یک داستانها زدند
ز هر گونه نیرنگها ساختند ‌ ‌ مر آن درد را چاره نشناختند
بسان پزشکی پس ابلیس تفت ‌ ‌ به فرزانگی نزد ضحاک رفت
بدو گفت کین بودنی کار بود ‌ ‌ بمان تا چه گردد نباید درود
خورش ساز و آرامشان ده به خورد ‌ ‌ نشاید جز این چاره‌ای نیز کرد

بجز مغز مردم مده‌شان خورش مگر خود بمیرند ازین پرورش
دوای تو جز مغز آدم چو نیست برین درد و درمان بباید گریست
بروزی دو کس بایدت کشت زود پس از مغز سرشان بباید درود
سر نرهٔ دیوان ازین جست و جوی چه جست و چه دید اندرین گفت‌وگوی
مگر تا یکی چاره سازد نهان که پردخته ماند ز مردم جهان

تباه شدن روزگار جمشید از دست ضحاک

ازان پس برآمد ز ایران خروش پدید آمد از هر سوی جنگ و جوش
سیه گشت رخشنده روز سپید گسستند پیوند از جمشید
برو تیره شد فرهٔ ایزدی بکژی گرائید و نابخردی
پدید آمد از هر سوی خسروی یکی نامجویی ز هر پهلوی
سپه کرده و جنگ را ساخته دل از مهر جمشید پرداخته
یکایک از ایران برآمد سپاه سوی تازیان برگرفتند راه
شنیدند کانجا یکی مهتر است پر از هول آن اژدها پیکر است
سواران ایران همه شاه جوی نهادند یکسر بضحاک روی

بشاہی برو آفریں خواندند — ورا شاہِ ایراں زمیں خواندند
کے اژدہافش بیامد چو باد — بایراں زمیں تاج بر سر نہاد
از ایراں و از تازیاں لشکرے — گزیں کردہ گردانِ ہر کشورے
سوئے تختِ جمشید بنہاد روے — چو انگشتری کرد گیتی بروے
چو جمشید را بخت شد کندرو — بہ تنگ آوریدش جہاندارِ نو
برفت و بدو داد تخت و کلاہ — بزرگی و دیہیم و گنج و سپاہ
نہاں گشت و گیتی برو شد سیاہ — سپردش بضحاک تخت و کلاہ
چو صد سالش اندر جہاں کس ندید — ز چشم ہمہ مردماں ناپدید
صدم سال روزے بدریائے چیں — پدید آمد آں شاہِ ناپاک دیں
چو ضحاکش آورد ناگہ بچنگ — یکایک ندادش زمانے درنگ
بارہ مر او را بدو نیم کرد — جہاں را ازو پاک و بے بیم کرد
نہاں بود چند از دمِ اژدہا — بفرجام ہم زو نیامد رہا
شد آں تختِ شاہی و آں دستگاہ — زمانہ ربودش چو بیجادہ کاہ
ازیں پیش بر تختِ شاہی کہ بود — ازاں رنج بردن چہ آمدش سود
گذشتہ برو سالیاں ہفت صد — پدید آورید او بسے نیک و بد

چه باید همی زندگانی دراز — که گیتی نخواهد گشادنت راز
همی پروراندت با شهد و نوش — جز آوازِ نرمت نیاید بگوش
یکایک چو گوئی که گسترد مهر — نخواهد نمودن به بد نیز چهر
همه شاد باشی و شادی بدو — همه رازِ دل برگشادی بدو
یکی نغز بازی برون آورد — بدلت اندر از درد خون آورد
چنین است کیهان ناپایدار — تو در وی بجز تخم نیکی مکار
دلم سیر شد زین سرای سپنج — خدایا مرا زود برهان ز رنج

نیشنل پریس الہ آباد میں باہتمام رمضان علی شاہ چھپا